

Uvodnik3
ČLANKI	
Monika Klun Poskus primerjave kognitivnega in samoizvedenega intervjuja5
Anže Mihelič Teorija o psihološki reaktanci v neprostovoljnih interakcijah24
Viktorija Zupančič, Bojan Dobovšek Kriminaliteta, povezana s kulturno dediščino39
Mija Kos Situacijsko preprečevanje kriminalitete v rudarstvu54
Jaroš Britovšek Predlog modela ocen ogroženosti in ocen tveganj za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti v Republiki Sloveniji73
POROČILI	
Kaja Prislán Poročilo o 12. bienalni mednarodni konferenci Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe87
Špela Černigoj Poročilo o razpravi o prepoznavanju in preprečevanju radikalizacije na 19. Dnevih varstvoslovja91

Uvodnik

Spoštovane bralke in bralci!

S prvo številko v letošnjem letu vstopamo v 21. leto izdajanja naše revije. Tudi tokratni nabor prispevkov potrjuje naše prepričanje in usmeritev, da je razvoj varstvoslovja mogoč le ob upoštevanju dognanj različnih znanosti, ki imajo ambicijo ali potencial pomagati pri zagotavljanju varnosti ali vsaj razumevanju vzrokov in posledic ogrožajočih človeških ravnanj. Če gre pri tem za kazniva ravnanja, ni nepomembno, na kakšen način se jih bodo preiskovalci lotili. In vse se začne in konča s pogovori z osumljenci in pričami, v katerih različne službe kazenskega pravosodja poskušajo pridobiti dovolj informacij in dokazov, da razrešijo določen primer. Na to se navezujeta dva prispevka. Monika Klun je v pilotni študiji poskušala primerjati kognitivni in samoizvedeni intervju, in sicer predvsem z vidika točnosti spominske obnove, ki jo pri pridobivanju informacij od prič omogočata omenjena intervjuja. Avtorica ugotavlja, da so študenti, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, navedli več točnih in napačnih oz. izmišljenih podrobnosti o dogodku kot tisti, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju. Ker pa je formula spominske obnove občutljiva na napačne oz. izmišljene podrobnosti, je pridobivanje informacij s pomočjo samoizvedenega intervjuja v povprečju povzročilo točnejšo spominsko obnovo kot s pomočjo kognitivnega intervjuja. Ugotovitve pilotske študije kar kličejo po obsežnejši raziskavi. Da udeleženci intervjujev nimajo problemov samo s spominom, nas opozarja prispevek Anžeta Miheliča o teoriji psihološke reaktance v neprostopoljnih interakcijah, ki lahko pri udeležencih v (pred)kazenskem postopku povzroči odpor, kar vpliva na učinkovito pridobivanje informacij. Gre za nezavedno čustveno reakcijo osumljencev, ki je deležna presenetljivo majhne, po besedah avtorja celo skrb vzbujajoče, raziskovalne pozornosti, ko gre za (pred)kazenske postopke, kjer se pogosto odloča med svobodo in odvzemom prostosti, ponekod po svetu pa tudi med življenjem in smrtjo.

Viktorija Zupančič in Bojan Dobovšek v prispevku obravnavata kriminaliteto, povezano s kulturno dediščino. Gre za specifično vrsto kriminalitete, ki se marsikdaj zdi spregledana, saj je po navadi ne spremlja toliko pozornosti javnosti kot takrat, ko gre na primer za krvne delikte ali pa razvpite primere organizirane kriminalitete. Avtorja sta z intervjuvanjem strokovnjakov prišla do ugotovitve, da imamo v Sloveniji ustrezne pravne akte, ki določajo varovanje kulturne dediščine in boj proti kriminaliteti, ki jo ogroža. Problem pa vidita (kot že tolikokrat doslej pri nas) v uveljavljanju zakonskih določil in izvajanju sankcij v praksi. V pomoč pa zagotovo ni tudi praksa, ko zbiralci in nekateri muzeji na mednarodnem ilegalnem trgu povprašujejo po predmetih iz določenega zgodovinskega obdobja ali iz določene kulture, s čimer sprožijo celoten krog organiziranega plenjenja in tihotapljenja predmetov kulturne dediščine.

Mija Kos se v prispevku loteva situacijskega preprečevanja kriminalitete v rudarstvu, predvsem z vidika ureditve odlagališč odpadkov, ki jih proizvaja ta gospodarska panoga. Avtorica namreč ugotavlja, da je rudarski sektor v Sloveniji zapostavljen, večina študij pa je osredotočenih na škodljive vplive rudarjenja na okolje, ureditev divjih odlagališč, kjer v ospredju niso rudarski odpadki, popise

rudnikov in količine odloženih rudarskih odpadkov. To omogoča pojav različnih oblik kriminalitete, ki jih je po mnenju avtorice mogoče omejevati tudi s situacijsko preventivnimi ukrepi.

V zadnjem prispevku se Jaroš Britovšek loteva problema svojevrstnega eklekticizma, ko gre za ocenjevanje groženj in tveganj v Republiki Sloveniji. Avtor v prispevku, ki je orientiran na področje obveščevalno-varnostne dejavnosti, razvija predlog modela izdelave ocen ogroženosti in ocen tveganj kot svojevrstno spodbudo praktikom k uporabi enotne(jše) metodologije in terminologije na tem področju. Uredništvo bo z zanimanjem spremljalo morebitne odzive strokovne javnosti!

Tudi tokrat številko zaključujemo s poročili z naših odmevnih znanstveno-strokovnih dogodkov. Kaja Prislan je prispevala izčrpno poročilo o poteku 12. bienalne mednarodne konference *Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe*, ki je septembra 2018 potekala v Ljubljani, Špela Černigoj pa poročilo z razprave o prepoznavanju in preprečevanju radikalizacije na *19. Dnevih varstvoslovja*, ki so junija 2018 potekali v Ankaranu. Glede na teroristični masaker, ki smo mu bili na velikonočno nedeljo priča na Šrilanki, in glede na vse pogostejše primere legitimiziranja skrajno radikalnih političnih gibanj in strank po svetu in doma se bojim, da se bomo morali na temo (de)radikalizacije še pogosto srečevati!

Izr. prof. dr. Andrej Sotlar
Glavni in odgovorni urednik

Poskus primerjave kognitivnega in samoizvedenega intervjuja

VARSTVOSLOVJE,
letn. 21
št. 1
str. 5–23

Monika Klun

Namen prispevka:

Prispevek predstavlja pregled literature na področju kognitivnega in samoizvedenega intervjuja ter razpravo o njuni učinkovitosti. Namen prispevka je tudi primerjati točnost spominske obnove, ki jo pri pridobivanju informacij od prič omogočata omenjena intervjuja.

Metode:

V prvem delu je uporabljena deskriptivna, v drugem delu pa empirična metoda. Izvedena je bila pilotna študija, v kateri so sodelovali študenti Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru. Udeleženci pilotne študije so si ogledali posnetek simuliranega kaznivega dejanja. Nato je 31 izpraševancev izpolnilo obrazec samoizvedenega intervjuja, 28 pa jih je sodelovalo pri kognitivnem intervjuju.

Ugotovitve:

Udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, so navedli več točnih in napačnih oz. izmišljenih podrobnosti o dogodku kot udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju. Ker je formula spominske obnove občutljiva na napačne oz. izmišljene podrobnosti, je pridobivanje informacij s pomočjo samoizvedenega intervjuja v povprečju povzročilo točnejšo spominsko obnovo kot s pomočjo kognitivnega intervjuja.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Omejitev prispevka je v majhnosti vzorca. Rezultati pilotne študije zato ne omogočajo zanesljivih zaključkov. V raziskavi je bil uporabljen posnetek simuliranega kaznivega dejanja, kar je lahko vplivalo na rezultate.

Praktična uporabnost:

Prispevek je mogoče razumeti kot izhodišče za razpravo in obravnavo vprašanj o sodobnejših, učinkovitejših in etično sprejemljivejših razgovorih za pridobivanje informacij od prič kaznivih dejanj v slovenskem pravosodnem sistemu.

Izvirnost/Pomembnost prispevka:

V Sloveniji še ni bilo raziskave, ki bi obravnavala primerjavo točnosti spominske obnove, ki je pridobljena s kognitivnim in samoizvedenim intervjujem. Prispevek je mogoče razumeti kot pripravo na temeljitejšo študijo o slednjem intervjuju.

UDK: 159.9:340.6

Ključne besede: samoizvedeni intervju, kognitivni intervju, točnost spominske obnove, priče

An Attempt to Compare Cognitive and Self-administered Interview

Purpose:

The paper contains a literature review on cognitive and self-administered interview as well as discussion on their effectiveness. The paper also compares the accuracy of memory recall, which is facilitated by the above mentioned interviews, when it is used in obtaining the information from witnesses.

Design/Methods/Approach:

In the first part a descriptive method was used and in the second an empirical method. In the pilot study the students of the Faculty of criminal justice and security University of Maribor took part. A simulated crime case has been shown to the participants. After seeing it, 31 respondents filled out a self-administered interview and 28 of them participated in a cognitive interview.

Findings:

The participants of the cognitive interview provided more correct and false/confabulated details of the event as participants of a self-administered interview. Since the formula of the accuracy of memory recall is sensitive to the false/confabulated details, the obtaining of information with self-administered interviews on average resulted in a more accurate memory recall than this was the case with cognitive interview.

Research Limitations/Implications:

The limitation of the research is in small sample. The results of the pilot study therefore do not provide reliable conclusions. The survey used a recorded simulated crime case, which could have influenced the results.

Practical Implications:

The contribution can be understood as starting point for discussion and addressing questions about more comprehensive more effective and more ethically acceptable interviews in obtaining information from eyewitness in the Slovenian judicial system.

Originality/Value:

This is the first paper in Slovenia that compares accuracy of memory recall by using cognitive and self-administered interview. The contribution can be understood as a preparation for a more thorough study on self-administered interview.

UDC: 159.9:340.6

Keywords: self-administered interview, cognitive interview, accuracy of memory recall, witnesses

1 UVOD

Fisher, Geiselman in Raymond (1987) so analizirali tipične policijske intervjuje in ugotovili, da so izpraševalci načeloma začeli pogovore tako, da so priči postavili odprto vprašanje o tem, kaj se je zgodilo. Po nekaj sekundah so izpraševalci pogosto prekinili pripovedovanje priče in zastavljali neposredna vprašanja (npr. Kako visok je bil? Koliko je tehtal? Je imel pri sebi orožje?). Ta vprašanja so bila običajno vsem pričam zastavljena v enakem vrstnem redu, saj so izpraševalci uporabljali kontrolni seznam vprašanj. Poleg takšnih vprašanj so bila pogosto zastavljena tudi vodilna ali sugestivna vprašanja (npr. Nosil je rdečo majico, kajne?). V praksi so policijski izpraševalci velikokrat prevladovali v družbeni interakciji s pričo, saj so postavljali veliko vprašanj ali vprašanja, ki so dala le kratke odgovore. To je povzročilo, da je priča pasivno čakala, da je izpraševalec postavil vprašanja (Fisher et al., 1987).

Takšne policijske prakse imajo negativne učinke na spominsko obnovo. S takim potekom razgovora se moti naravni proces iskanja informacij v spominskih sledih, s čimer spominska obnova postane neučinkovita. Priče lahko zato informacije zamolčijo, odgovarjajo na kratko ali pa o določenih delih dogodka niso prepričane in jih zato ne navedejo. Pričam, ki so bile hkrati tudi žrtve, se lahko poslabša tudi duševno stanje, saj jih ne obravnavajo kot ljudi »s čustvi in potrebami«, na podlagi česar je takšen intervju brezoseben. Dogaja se, da preiskovalci žrtvam postavljajo neprimerna vprašanja, ob katerih se same počutijo kot osumljenci (Fisher in Geiselman, 2010). Zaradi tega se priče ne morejo spomniti podrobnosti dogodka (Fisher in Geiselman, 2010), kar lahko pomembno vpliva na nadaljnje policijsko preiskovanje in dokazovanje na sodišču.

Čeprav je tipičen policijski intervju glavni segment pri iskanju popolnih in natančnih informacij o kaznivem dejanju, policija do približno 70. let prejšnjega stoletja ni bila usposobljena za pridobivanje informacij od prič in žrtv. V zadnjih dveh desetletjih pa je bil opažen očiten napredek. Zasluga zanj je v pristopu k razgovorom, ki so manj intuitivni in povzročijo boljše spominske obnove (Fisher in Geiselman, 2010). Eden izmed najbolj znanih pristopov je kognitivni intervju (Fisher in Geiselman, 1992), na podlagi katerega je bil razvit kognitivni intervju v pisni obliki (angl. *self-administered interview* – SAI, v nadaljevanju samoizvedeni intervju) (Gabbert, Hope in Fisher, 2009). To preiskovalno orodje še ni dokončno raziskano, okoli njega namreč še potekajo razprave med preiskovalci. Odprtih je še kar nekaj vprašanj, najpomembnejše izmed teh pa je, kako je samoizvedeni intervju dejansko povezan z učinki ohranjanja spomina (Krix, 2015).

V prispevku smo zato s pomočjo posnetka simuliranega kaznivega dejanja primerjali točnost spominske obnove, pridobljene s kognitivnim in samoizvedenim intervjujem. V sklopu pregleda literature smo sprva obrazložili, kaj sta kognitivni in samoizvedeni intervju. V nadaljevanju smo se osredotočili na učinkovitost samoizvedenega intervjuja in med drugim razpravljali o tem, kako tovrstno orodje vpliva na točnost spominske obnove pri starejših pričah in ljudeh z avtizmom. Obrazložili smo vpliv omenjenega intervjuja na zaščito spomina pred dezinformacijami pri otrocih, nato pa razpravljali še o dilemah, ki se pojavljajo v sklopu vpliva stresa. V empiričnem delu smo sledili hipotezi,

da sta povprečji točnosti spominske obnove med udeleženci, ki so izpolnjevali obrazec samoizvedenega intervjuja, in udeleženci kognitivnega intervjuja enaki. V zaključku smo dobljene rezultate razložili in jih dopolnili s komentarji nekaterih udeležencev, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, ter preiskovalcev v Sloveniji.

2 KOGNITIVNI INTERVJU

Kognitivni intervju je namenjen pridobivanju podatkov od kooperativnih prič in žrtev kaznivih dejanj (Fisher in Geiselman, 1992). Na osnovi spoznanj kognitivne in socialne psihologije, raziskav in analize tipičnih policijskih intervjujev sta ga pred približno tridesetimi leti razvila ameriška kognitivna psihologa, univerzitetna učitelja, Ronald P. Fisher in R. Edward Geiselman ob sodelovanju kriminalistov. Leta 1992 sta izdala priročnik, v katerem sta natančno opisala način komunikacije in tehnike za izboljšanje spomina, s katerimi je možno od prič in žrtev pridobiti številne, podrobne in verodostojne podatke o kaznivih dejanjih in storilcih (Fisher in Geiselman, 1992). Nekatere izmed tehnik so na kratko opisane v nadaljevanju.

Davis, McMahon in Greenwood (2004) menijo, da je ponovna vzpostavitev konteksta najpomembnejši del kognitivnega intervjuja. Informacije o tem, kaj je priča/žrtev videla, slišala, mislila in kako se je počutila v času dogodka, se namreč (nezavedno) shranijo v spomin na dogodek in olajšujejo pridobivanje dodatnih informacij (Krix, Sauerland, Gabbert in Hope, 2014). Naslednja izmed značilnosti kognitivnega intervjuja je postavljanje odprtih vprašanj. Prednosti odprtih vprašanj sta v tem, da priče podajajo daljše in bogatejše odgovore kot, če bi odgovarjale na zaprta vprašanja. Poleg tega pričam to daje občutek nadzora, saj se jim omogoči, da same povedo zgodbo (Fisher in Geiselman, 2010). Pomembno je tudi jasno navodilo žrtvi oz. priči, naj pove vse, saj ji to zmanjšuje nelagodne občutke v intervjuju. Pričo lahko k poročanju o vsem spodbudijo tudi z navodilom, naj se spomni dogodka iz različnih perspektiv (npr. ostalih ljudi, ki so bili prisotni pri incidentu) (Griffiths in Milne, 2010). Pa vendar slednje navodilo ni dobilo enotne podpore raziskovalcev, saj to lahko pričo zmede ali pa vodi v to, da bo žrtev o informacijah začela ugibati (Fisher in Geiselman, 1992). Ravno zato je pomembno, da pričo poučijo, naj o dogodku ne ugiba in poroča le tisto, kar je dejansko doživela (Griffiths in Milne, 2010).

Na spominjanje dogodka vplivajo številni dejavniki, vključno s predhodnim znanjem (npr. poznavanje kraja, vrsta incidenta), navadami in pričakovanji (npr. kaj se po navadi dogaja ob petkih zvečer). Večina prič bo v svoji pripovedi razlagala dogodek v smeri od začetka proti koncu z nekaj vmesnimi preskakovanji (Memon, 2006). Navodilo o obratnem vrstnem redu povzroči, da se priča dogodka spominja na drugačen način in lahko privede do poročanja o dodatnih (točnih) informacijah, ki bi jih izpustila, če bi pripovedovala od začetka proti koncu dogajanja (Geiselman in Callot, 1990).

Treba se je zavedati, da ni enotne strukture, katere elemente uporabljati pri vsakem primeru, zato ni smiselno, da se pri vseh pričah intervju formulira na enak način. Kognitivni intervju je zato treba razumeti kot pripomoček, ki ga je treba uporabljati strateško (odvisno od časa, situacije in izpraševanca). Izpraševalec

naj bi zato v posamezne primere vključeval le tiste elemente, ki so primerni za pridobivanje čim več točnih in natančnih informacij (Fisher, Milne in Bull, 2011).

Izvedbo kognitivnega intervjuja sta Fisher in Geiselman (1992) razdelila na faze. Milne in Bull (2003) opisujeta sedem faz: sprejem in personalizacija intervjuja, razlaga namena in ciljev intervjuja, prosto pripovedovanje, postavljanje vprašanj, ponovno in razširjeno spodbujanje priklica, povzetek in zaključek.¹ Vsaka faza postopka ima torej svojo funkcijo in prispeva k uspešnemu intervjuju kot celoti (Fisher in Geiselman, 1992).

Rezultati metaanaliz o učinkovitosti kognitivnega intervjuja (Köhnken, Milne, Memon in Bull, 1999; Memon, Meissner in Fraser, 2010) kažejo, da lahko preiskovalci s to metodo pridobijo do 40 % več verodostojnih informacij kot s standardnim oz. strukturiranim intervjujem, pri čemer pa v večini primerov ni pomembnega povečanja neverodostojnih informacij. Fisher, Geiselman in Amador (1989) ugotavljajo še, da lahko tisti, ki so usposobljeni za izvajanje kognitivnega intervjuja, pridobijo 63 % več informacij od prič kot tisti, ki niso usposobljeni za njegovo izvajanje.

3 SAMOIZVEDENI INTERVJU

Samoizvedeni intervju je stroškovno učinkovito preiskovalno orodje, ki omogoča lažje pridobivanje informacij iz spomina prič. Gre za najsodobnejšo različico kognitivnega intervjuja, saj je osnovan na podlagi njegovih elementov (npr. poročanje o vsem, ponovna vzpostavitev konteksta, sprememba vrstnega reda, sprememba perspektive). Zasnovan je v obliki papirne knjižice (v prihodnosti pa jo lahko nadomesti elektronska oblika), ki vsebuje več poglavij, pri čemer je vsako osredotočeno na drugačen vidik dogajanja (npr. potek dogodkov, videz storilca). Samoizvedeni intervju se pri pridobivanju informacij opira na več raznolikih (verbalnih in neverbalnih (skice)) načinov iskanja informacij po spominu. Informacij, ki se jih ni mogoče spomniti z eno tehniko ali poskusom iskanja, se tako lahko spomnimo z drugo (Krix et al., 2014). Poleg tega z uporabo neintenzivnih vprašanj spodbuja zelo kakovostne izjave, ki prič odvrtačajo od ugibanja, kar pripomore k večji verodostojnosti dokazov (Hope, Gabbert in Fisher, 2011).

Samoizvedeni intervju služi kot dopolnilo in ne nadomestilo obsežnemu naknadnemu osebnemu razgovoru (Krix et al., 2014), saj ohranja spomin do naknadnega intervjuja (Hope, Gabbert, Fisher in Jamieson, 2014). Papirno knjižico izpolnijo priče neposredno po kaznivem dejanju. Uporablja se za različne vrste kaznivih dejanj, zlasti v primerih, ko je na kraju veliko število prič in razgovor z vsako pričó ni mogoč (Hope et al., 2011). Samoizvedeni intervju tako omogoča zbiranje informacij še posebej od perifernih (stranskih) prič, ki pa lahko navsezadnje navedejo pomembne informacije zaradi drugačne perspektive incidenta ali poznejše prisotnosti v časovnem poteku dogodka (Gabbert et al., 2009).

¹ Po izboljšavah in prilagoditvah kognitivnega intervjuja (Fisher in Geiselman, 1992) je bilo ugotovljeno, da policisti, ki so opravljali intervjuje, niso upoštevali elementov medosebne komunikacije (Griffiths in Milne, 2010). Zato je bil razvit izboljšani kognitivni intervju (angl. the enhanced cognitive interview) (Fisher in Geiselman, 1992).

Samoizvedeni intervju odpravlja težavo, povezano s trenutno policijsko prakso, tj. kratek začetni razgovor, kar lahko negativno vpliva na kasnejše spominjanje na dogodek (Tversky in Marsh, 2000). Namesto tega samoizvedeni intervju spodbuja priče, da napišejo zelo podrobno poročilo o dogajanju, kar pa zaradi vzdrževanja epizodičnega spomina koristi pri poznejšem spominjanju na dogodek. Poleg tega oblika samoizvedenega intervjuja omejuje možnosti drugih slabih praks intervjujev, kot so uporaba vodilnih in zaprtih vprašanj ter pritisk na pričo (Gabbert et al., 2009).

Gabbert et al. (2009) so ugotovili, da je s pomočjo samoizvedenega intervjuja od priče moč dobiti več točnih podatkov kot od priče, ki prosto pripoveduje ($n = 50$). Ugotovljeno je bilo tudi, da so se priče, ki so izpolnile samoizvedeni intervju, dogodka bolje spominjale tudi en teden pozneje kot pa priče, ki so po dogodku prosto pripovedovale.

Znane so tudi ugotovitve, kako samoizvedeni intervju deluje pri starejših pričah. Udeleženci s povprečno starostjo 69 let so bili v raziskavi priča dogodku v živo. Polovica prič je izpolnila samoizvedeni intervju kmalu po dogodku, vsi udeleženci pa so ga izpolnili po 48 urah od dogodka. Udeleženci, ki so izpolnili intervju kmalu po dogodku, so poročali bistveno več informacij kot priče, ki so intervju izpolnile po 48 urah, vendar razlik v poročanju napačnih informacij med skupinama ni bilo (Clarke, Dando, Gabbert in Hope v Hope et al., 2011).

Samoizvedeni intervju je bil preizkušen tudi s pomočjo ljudi z avtizmom. Izvedena je bila študija, v kateri so primerjali število točnih in napačnih podrobnosti, ki so jih navedle priče z diagnosticiranim avtizmom ($n = 33$) in priče, ki tovrstne motnje niso imele ($n = 35$). Po ogledu 105-sekundnega videa, ki je prikazoval napad na žensko v taksiju, so vsi udeleženci izpolnili samoizvedeni intervju ali pa so sodelovali pri strukturiranem intervjuju. S samoizvedenim intervjujem je bilo pri ljudeh z avtizmom pridobljenih več točnih in napačnih informacij kot s strukturiranim intervjujem, kar nakazuje, da bi takšni ljudje morda potrebovali drugačne oblike pomoči pri njihovem spominjanju, npr. fizično spodbudo (Maras, Mulcahy, Memon, Picariello in Bowler, 2014).

3.1 Vpliv samoizvedenega intervjuja na zaščito pred dezinformacijami

Hope et al. (2011) so ugotavljali, ali samoizvedeni intervju ščiti pred kontaminacijo naknadno pridobljenih informacij (npr. mediji). Ugotovljeno je bilo, da so bile priče, ki so izpolnile samoizvedeni intervju, znatno bolj odporne na napačne informacije iz okolja in zavajajoča vprašanja kot udeleženci, ki omenjenega intervjuja niso izpolnili (Hope et al., 2011).

Roos af Hjelmsäter, Strömwall in Granhag (2011) so opravili raziskavo, v kateri je sodelovalo 194 otrok, starih 11 in 12 let. Otroci so dogodek doživeli v živo. Rečeno jim je bilo, naj za sodelovanje v nagradnem žrebanju na ovjnico napišejo svoje ime in jo nesejo na pošto, ki se je nahajala poleg šolskega dvorišča. Otroci so bili obveščeni, da bodo na poti na pošto srečali moškega, ki stoji ob avtu. Ko so se otroci približevali avtu, jih je moški poklical in prosil za pomoč. Povedal je, da se odpravlja na rojstnodnevno zabavo in jih prosil, ali mu lahko

pomagajo izbrati darilo. Otrok je izbral darilo in moški se je zahvalil. Otroci so pot nadaljevali do pošte in se vrnili k raziskovalcem. Po dogodku so vsi otroci izpolnili samoizvedeni intervju v strukturirani obliki, v odprti obliki ali pa o dogodku niso poročali.² Dva tedna pozneje so bili vsi otroci (ponovno) intervjuvani o dogodku, pred tem pa je bila polovica otrok podvržena socialnemu vplivu.³ Otroci, ki so izpolnili strukturirani samoizvedeni intervju, so poročali več točnih podrobnosti o dogodku kot otroci, ki so izpolnili odprti samoizvedeni intervju. Ugotovljeno je bilo, da so otroci, ki so bili podvrženi socialnemu vplivu, poročali več napačnih informacij o dogodku v primerjavi s tistimi, ki temu vplivu niso bili izpostavljeni. Poudariti je treba, da je v študiji preteklo malo časa med pridobitvijo novih napačnih informacij in naknadnim intervjujem (Roos af Hjelmstätter et al., 2011). Možno je, da so otroci poročali napačne informacije, ker se je bilo teh lažje spomniti kot izvirnih informacij. Underwood in Pezdek (1998) namreč menita, da več, ko mine časa, manjši je učinek dezinformacij. Po drugi strani pa več, ko mine časa, lažje postanejo dezinformacije izvirni vir informacij. Posledično se torej učinki dezinformacij večajo z večanjem časa, ki je preteklo od izvirnega dogodka (Underwood in Pezdek, 1998).

Pa vendar menimo, da je v številnih primerih, ki vključujejo otroške priče, potrebna tudi psihološka podpora. Dogodek, ki so mu bili priča otroci v študiji Roos af Hjelmstätter et al. (2011), ni bil nasilen, še manj pa kaznivo dejanje. V praksi je zadeva najbrž drugačna in možno je, da bi v slednjem primeru bile njihove travme povod za molčečnost in nesodelovanje v kazenskem postopku.

3.2 Vpliv stresa na učinkovitost samoizvedenega intervjuja

Krix et al. (2015) so primerjali samoizvedeni intervju in prosto pripovedovanje v povezavi s točnostjo spominske obnove, pri čemer je bil del vzorca pod stresom, drugi del pa ne ($n = 127$). Udeleženci so bili priče kaznivemu dejanju tatvine v živo. Takoj po dogodku so izpolnili samoizvedeni intervju ali pa so prosto pripovedovali. Rezultati so pokazali, da stres ni vplival na uspešnost spomina. Prav tako ni bilo povezave med stresom in tipom intervjuja. Ugotovljeno pa je bilo, da je izpolnjevanje samoizvedenega intervjuja pripomoglo k navajanju več točnih in napačnih informacij o dogodku kot prosto pripovedovanje. To vodi v sklep, da samoizvedeni intervju lahko izboljša spominsko obnovo tudi pri pričah pod stresom (Krix et al., 2015).

Mackay in Paterson (2014) sta iskala razlike v psiholoških odzivih, ko so priče izpolnile samoizvedeni intervju neposredno po ogledu videoposnetka, ki je prikazoval posledice prometne nesreče, in ko so omenjeni intervju izpolnjevale dan po ogledu posnetka. Ugotovila sta, da se je povečala raven tesnobe neposredno po dogodku pri obeh skupinah. Pri vseh udeležencih ($n = 80$) sta en teden spremljala

2 *Odrta oblika samoizvedenega intervjuja je podobna prostemu pripovedovanju. Razlika je v tem, da so otroci pisali in ne pripovedovali. Strukturirana oblika samoizvedenega intervjuja je bila podobna tipičnemu samoizvedenemu intervjuju (vzpostavitev konteksta, podrobnosti o avtomobilu ipd.) (Roos af Hjelmstätter et al., 2011).*

3 *Socialni vpliv je izvajal moški, ki so ga otroci prej srečali na poti do pošte. Moški jim je na kratko obnovil dogodek, dodal pa je štiri lažne podrobnosti (Roos af Hjelmstätter et al., 2011).*

simptome posttravmatske stresne motnje. Med skupinama nista našla nobenih ugotovitev, ki bi kazale na tovrstno motnjo. Ugotovitev kaže, da čeprav ima lahko samoizvedeni intervju kratkotrajne učinke na anksioznost, ne povzroča trajnega vpliva na psihološke odzive na travmo. Smotno bi bilo torej reči, da samoizvedeni intervju vsaj za kratek čas povzroča psihološko škodo. Rezultati raziskave so pokazali še, da je zakasnjeno izpolnjevanje intervjuja zmanjšalo spominsko obnovo, kar kaže na sklep, da je s tega vidika samoizvedeni intervju neučinkovito orodje (Mackay in Paterson, 2014).

Mackay in Paterson (2014) izpostavljata vprašanje o vplivu izpolnjevanja samoizvedenega intervjuja na posttravmatsko stresno motnjo. Menita namreč, da lahko tovrstni intervju na eni strani pripomore k spominski obnovi, hkrati pa lahko poglobi travmatične odzive na stres. Domnevata še, da lahko samoizvedeni intervju tudi pomaga pri čustveni obdelavi, zato predlagata, da bi ga izpolnjevali po kritični fazi, ko se ravni stiske, vzburjenosti in tesnobe zmanjšajo. Pa vendar še vedno obstaja dilema, kdaj točno bi bil potem primeren čas za izpolnjevanje tovrstnega intervjuja. Verjetno gre za individualizirano vprašanje in bi bilo dvoumno razpravljati o primerni dolžini tega obdobja (Mackay in Paterson, 2014). Zaradi subjektivne narave stresa je najbrž tudi zahtevno izvesti raziskave, ki bi lahko podale natančen odgovor na omenjeno vrzel. Samoizvedeni intervju torej lahko na priče deluje tudi terapevtsko. Gre namreč za to, da v tem intervjuju priče spodbujajo, da v svojo pisno pripoved vključijo tudi čustva. Pa vendar se o terapevtskih učinkih lahko zgolj domneva, saj tovrstni vplivi omenjenega intervjuja niso empirično dokazani (Fisher in Geiselman, 2010).

4 METODA

4.1 Opis vzorca

Vzorec so sestavljali študenti Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru. Prostorsko se nanaša na Ljubljano, časovno pa na obdobje zbiranja podatkov, to je v maju in juniju 2018.

Vzorec je bil sestavljen iz 59 izpraševancev, 31 (53 %) udeležencev je izpolnjevalo samoizvedeni intervju, 28 (47 %) pa se jih je udeležilo kognitivnega intervjuja. V skupini udeležencev, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, je sodelovalo 10 (32 %) moških in 21 (68 %) žensk. Kognitivnega intervjuja se je udeležilo 13 (47 %) moških in 15 (53 %) žensk. V skupini udeležencev, ki so izpolnjevali obrazec samoizvedenega intervjuja, je bilo 18 sodelujočih (58 %), starih med 20 in 23 let, 13 sodelujočih (42 %) pa je bilo starih nad 23 let. 11 udeležencev (39 %), ki so se dogodka spominjali s pomočjo kognitivnega intervjuja, je bilo starih med 20 in 23 let, 17 (61 %) pa jih je bilo starejših od 23 let. V skupini udeležencev samoizvedenega intervjuja je 16 (52 %) izpraševancev poročalo, da je doseglo srednješolsko izobrazbo, devet (29 %) pa dodiplomsko ali podiplomsko izobrazbo. V skupini sodelujočih v kognitivnem intervjuju je 18 (64 %) udeležencev poročalo, da je doseglo srednješolsko izobrazbo, 10 (36 %) pa jih je poročalo, da je doseglo dodiplomsko ali podiplomsko izobrazbo.

4.2 Instrumenti

Obrazec samoizvedenega intervjuja (Gabbert et al., 2009) vsebuje na začetku navodila pričam, naj pozorno preberejo vprašanja in sledijo navodilom. Poglavlja naj v pisni obliki izpolnijo v takšnem vrstnem redu, kot si sledijo. Obveščene so o tem, da nekatera poglavja morda zanje ne bodo pomembna, zato naj jih izpustijo. Poglavlja, ki pa so zanje pomembna, naj izpolnijo čim bolj podrobno. Dokument naj izpolnijo same, brez pomoči drugih. Dokument vsebuje sedem poglavij. Prvo poglavje (poglavje A) je namenjeno miselni vzpostavitvi konteksta. Priče naj si vzamejo nekaj časa in si v mislih predstavljajo, kje so bili, kaj so počeli, kaj so razmišljali, kako so se takrat počutili itd. V pomoč so jim vprašanja, o katerih naj razmišljajo: kje so bili, kaj so počeli, s kom so bili, kako so se počutili, kaj se je dogajalo, kdo je bil vpleten, kaj so lahko videli in kaj so lahko slišali. Podana je tudi pobuda, da lahko med spominjanjem na dogodek mižijo. S poglavjem naj nadaljujejo le, ko bodo zadovoljni s čim boljšo spominsko obnovo. Naročeno jim je, naj dogodek opišejo, kot se ga spomnijo, pri čemer ni pomembno, ali se stvari ne spomnijo v takšnem vrstnem redu, kot so se zgodile. Obveščene so, naj ne izpuščajo nobenih podrobnosti, a naj ne ugibajo o podrobnostih, ki se jih ne morejo spomniti. Naročeno jim je, naj bo njihovo poročilo čim bolj popolno in natančno. Drugo poglavje (poglavje B) je namenjeno opisu storilca oz. storilcev. Priče naj navedejo čim več podrobnosti o storilcu kaznivega dejanja ali osebi, ki je bila vpletena v incident. Spodbujene so, naj navedejo naslednje informacije o vsaki osebi: spol, očitna starost, višina, etnična pripadnost, teža/postava, oči/usta/nos/ušesa/ipd., barva las, obrazne dlake, polt, oblačila/čevlji, naglas, očala, nakit, (modni) dodatki, brazgotine/znamenja/tetovaže in druge podrobnosti, po katerih niso bili vprašani. V pomoč sta jim lahko že dve narisani shemi. Tretje poglavje (poglavje C) je namenjeno skiciranju prizorišča dogajanja, s pomočjo katerega bi se lahko spomnile še več podrobnosti o dogodku. Vključijo naj podrobnosti o tem, kje so bili oni in kje so bili drugi prisotni v času dogodka. Opozorjene so, da skica ni preizkus njihovih sposobnosti risanja. Četrto poglavje (poglavje D) je namenjeno opisu oseb, ki so bile takrat prisotne na kraju dogajanja, in oseb, ki bi lahko videle, kaj se je dogajalo, pa niso bile vpletene v dogodek. Peto poglavje (poglavje E) se navezuje na informacije o vozilih, vpletenih v incident. Ponovno so opozorjeni, naj ne ugibajo o ničemer in naj, če je mogoče, navedejo naslednje informacije o vozilih: velikost, oblika, barva, znamka/model, število vrat, registrska številka, stil vožnje, hitrost in druge informacije, ki se jih spomnijo. Predzadnje poglavje (poglavje F) se nanaša na opisovanje pogojev za zaznavanje informacij. Navedejo naj informacije o vremenskih razmerah, času dneva, ovirah, ki so jim zastirale pogled, posebnih razlogih, da so si zapomnili dogodek ali storilca ipd. Če se pričam zdi smiselno, lahko v tem poglavju opišejo tudi sebe, saj so to pogosto koristne informacije, ko se npr. analizira video posnetkov. V zadnjem poglavju lahko napišejo kar koli drugega, o čemer v dokumentu še niso bili vprašani. Avtorji vprašalnika (Gabbert et al., 2009) so dovolili, da se obrazec prevede in uporabi v raziskovalne namene.

Kognitivni intervjuji so bili izvedeni tako, da so bili udeleženci najprej sprejeti v smislu predstavitve in rokovanja. Vprašani so bili po tem, ali želijo, da bi jih vikali ali tikali. Pokazana je bila skrb za njihovo dobrobit, vprašani so bili npr.

po počutju in njihovih potrebah (sanitarije, voda, kava, prezračevanje prostora). V nadaljevanju je pogovor tekkel v smeri vzpostavitve odnosa. Vprašani so bili npr., kakšna je bila njihova pot do mesta intervjuja, kakšno se jim zdi vreme, kako poteka njihov študij ipd. Nato je bil pojasnjen namen intervjuja in naprošeni so bili za pristanek na snemanje pogovora. Predstavljena so bila naša pričakovanja; rečeno jim je bilo, da nas zanimajo podrobnosti in da nimajo omejitev s časom. Če česa ne bodo razumeli ali bodo kaj potrebovali, jih bo kaj zanimalo, naj povedo. Opozorjeni so bili, da jih med pogovorom ne bomo prekinjali, bodo pa morebiti pozvani, da svoje pripovedovanje upočasnijo, naredijo premor ali znova obdelajo neko temo. Obveščeni so bili, da si bomo vmes določene podrobnosti zapisovali, pa ne zato, da bi jih na koncu zastraševali z neskladji, pač pa zato, da bomo lažje sledili njihovi pripovedi. Ves čas pogovora je bila uporabljena empatija, pokazana je bila skrb za izpraševanca – z mimiko (mirnost, zainteresiranost) in verbalno (npr. »Potrebuješ odmor?«). Podana je bila pobuda, da če želijo, lahko za nekaj časa tudi zamižijo, če menijo, da bi jim to pomagalo pri spominski obnovi. Poudarjeno je bilo, naj poročajo le o tistem, o čemer so prepričani in naj ne dodajajo kakršnih koli podrobnosti, o katerih dvomijo, s čimer pa je zelo omejilo poročanje izpraševancev. Podan je bil občutek pomembnosti za izpraševance (npr. »Mene na kraju ni bilo, zato so mi tvoje informacije zelo pomembne.«, »Vse, kar boš povedal/a, bom zelo cenil/a.«). Povedano jim je bilo, naj povedo čim več podrobnosti, pa čeprav se jim zdijo samoumevne. Udeležencem, ki so bili zadržani, rekoč, da si dogodka niso pozorno ogledali, imajo slab spomin, da se ne spomnijo ipd., je bilo rečeno, naj ne skrbijo za to, da se to dogaja tudi v resničnem življenju in da je to nekaj normalnega. Pogovor se je začel z odprtimi vprašanji (»povej, poročaj, pojasni«). V nadaljevanju so bile razjasnjene morebitne abstraktno navedene podrobnosti ali pa se je pogovor nadaljeval z obnovo konteksta (npr. s kom si bil, kaj si slišal, kaj si vonjal, o čem si razmišljal, kaj si počel ipd.). Uporabljena je bila tudi sprememba vrstnega reda poročanja (npr. »Bi poskusil obnoviti dogajanje od konca proti začetku?«). Omenjena komponenta kognitivnega intervjuja je nekaterim udeležencem povzročila nelagodne občutke, rekoč, da je to zahtevno. Rečeno jim je bilo, da ni treba, da zelo natančno obnovijo dogodek v obratni smeri. Podana je bila tudi pobuda, da poročajo o dogodku s spremembo perspektive (npr. »Kaj bi videl, če bi dogodek opazoval iz perspektive žrtve ali kakšnega predmeta, ki je bil na kraju dogajanja?«). Pogosto so bile povzete obdelane teme. Skušali smo se držati zaporedja tem. Predlagano je bilo tudi risanje skice prizorišča, ob čemer je bilo poudarjeno, da ne gre za test risarskih sposobnosti in da skice ne bodo ocenjene. Spodbujeni so bili o temah, o katerih med pogovorom niso poročali sami. Proti koncu je bilo povzeto celotno poročilo in pozvani so bili, naj pojasnijo morebitna neskladja. Izrečena jim je bila zahvala za čas in trud, ki so ga vložili v pogovor, in pohvala za izčrpno obnovo, ki je bila koristna. Obveščeni so bili o tem, kaj se bo dogajalo v nadaljevanju. Pogovor je nato tekkel v smeri nevtralnih tem (npr. »Kaj boš še dela/la danes?, »Razmišljaš že kaj o dopustu?«). Izmenjani so bili kontakti v primeru, če bi jih morali še kaj kontaktirati. Na koncu je sledilo rokovanje in še ena zahvala za sodelovanje.

4.3 Postopek

Podatki so bili zbrani s pomočjo kognitivnega in samoizvedenega intervjuja. Izpraševanci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, so bili zbrani tako, da

so bili študenti v naključno izbranih predavalnicah naprošeni za sodelovanje. Rečeno jim je bilo, da tisti, ki ne želijo sodelovati, lahko zapustijo predavalnico, zaradi česar pa ne bodo kakor koli sankcionirani. Vsem udeležencem naenkrat je bil predvajan 2-minutni posnetek kaznivega dejanja rop (Areh, 2007, 2008). Dogajanje na posnetku se začne s prihodom ženske, ki se spušča po stopnicah proti izhodu stavbe. Nasproti ji pride moški, jo zaustavi in jo najprej prosi, naj mu posodi manjšo vsoto denarja (500 tolarjev), potem pa to od nje zahteva. Ženska prošnje zavrača, moški postaja vse bolj nestrpen in po neuspešnem prepričevanju sledi agresiven izbruh, v katerem moški žensko fizično napade, ji iz rok iztrga torbico in pobegne iz zgradbe. Film je videti kot zvočni posnetek barvne varnostne kamere, ki je nameščena pod stropom stopnišča. Takoj po ogledu so izpolnjevali obrazec samoizvedenega intervjuja. Naprošeni so bili, da na prvo stran obrazca napišejo svoj spol, starost in doseženo stopnjo izobrazbe. Rečeno jim je bilo, naj pozorno preberejo navodila in naj ne navajajo podrobnosti, o katerih niso prepričani. Naprošeni so bili še, da naj ne prepisujejo. Obrazci so bili po večini izpolnjeni po 20 minutah. Sedmim udeležencem, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, je bil nekaj dni po izpolnjevanju po elektronski pošti poslan vprašalnik, v katerem so lahko povedali svoje mnenje o omenjenem intervjuju.

Udeleženci kognitivnega intervjuja so bili zbrani tako, da je bila na družbenem omrežju Facebook podana pobuda za udeležbo v kognitivnem intervjuju. Dorečen je bil čas prihoda na Fakulteto za varnostne vede, kjer so si prej omenjeni posnetek ogledali individualno. Takoj po ogledu je bil izveden kognitivni intervju. Vsi ti so bili posneti s pomočjo diktafonov ali aplikacij za snemanje zvoka na mobilnih telefonih, kar je lahko vplivalo na potek intervjujev. Kognitivne intervjuje so izvajali trije izpraševalci, ki so usposobljeni za njegovo izvajanje. Z vsakim izpraševancem je intervju izvajala ena oseba. Večinoma so bili kognitivni intervjuji opravljeni po 20 minutah, najdaljši pa je trajal 37 minut.

Ker pri zbiranju ljudi v vzorec ni šlo za verjetnostno vzorčenje in ker vsaka oseba ni imela enake verjetnosti izbora, vzorec ni slučajen. Udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, so bili zbrani s pomočjo priložnostnega vzorčenja. Ti so bili zbrani tako, da smo obiskali predavanja iz različnih smeri študija in različnih študijskih predmetov. Prisotni študenti so bili naprošeni za sodelovanje v raziskavi. Vsi študenti, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, torej niso imeli enakih možnosti, da bi bili prisotni na obiskanih predavanjih. Udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, pa so bili zbrani s pomočjo metode snežne kepe, saj so bili na družbenem omrežju Facebook naprošeni, da prošnjo za sodelovanje posredujejo naprej. Dobljenih rezultatov torej ne moremo posploševati na populacijo.

Podatki udeležencev so bili pridobljeni tako, da so pisno ali ustno opisovali dogajanje iz videnega posnetka, analiza pa je bila izvedena s štetjem posredovanih točnih in napačnih podrobnosti. Točnost spominske obnove je bila izvedena s pomočjo formule (Areh, 2011):

Enačba 1: Enačba za točnost spominske obnove

$$AMR = (\Sigma(TD - FD)) / (\Sigma(TD + FD))$$

AMR (angl. *accuracy of memory recall*) ... točnost spominske obnove

TD (angl. *number of true detail*) ... točne podrobnosti

FD (angl. *number of false and confabulated details*) ... napačne in izmišljene podrobnosti

Resnične podrobnosti so vse tiste podrobnosti, ki so bile prikazane na videoposnetku. Pri ugotavljanju le-teh je bil uporabljen seznam točnih podrobnosti, v katerem so bile navedene vidne in slišne podrobnosti dogodka (Areh, 2007, 2008). Seznam je bil nadgrajen z dodanimi 14 podrobnostmi⁴, saj so udeleženci v našem vzorcu opazili nekaj dodatnih podrobnosti, ki jih na seznamu ni bilo, so pa vseeno bile točne. Pri analizah ni bilo objektivnega merila natančnosti. Presoja o tem, katera podrobnot je bila preveč splošna, da bi bila upoštevana kot točna, je namreč individualizirana. Kot točne informacije so bile upoštewane tiste, ki so se nanašale na dogodek, hkrati pa niso bile preveč splošne narave⁵.

Napačne in izmišljene podrobnosti vključujejo podrobnosti, ki so bile v nasprotju s podrobnostmi, prikazanimi na videoposnetku, in dodatne podrobnosti, ki jih na posnetku ni bilo mogoče videti, hkrati pa jih ni bilo na seznamu točnih podrobnosti.

5 REZULTATI

Tabela 1 prikazuje, da so udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, v povprečju navedli 24 točnih ($n = 148$ točnih informacij) in štiri napačne oz. izmišljene podrobnosti. Sodelujoči v kognitivnem intervjuju so v povprečju poročali 40 točnih in devet napačnih oz. izmišljenih podrobnosti. V skupini, kjer so udeleženci izpolnjevali samoizvedeni intervju, so torej navedli približno polovico manj točnih, pa tudi manj napačnih oz. izmišljenih podrobnosti kot sodelujoči v kognitivnem intervjuju.

Tabela 1:
Primerjava
podrobnosti,
ki so bile
pridobljene s
samoizvedenim
in kognitivnim
intervjujem

Vrsta intervjuja	Število točnih podrobnosti	Število napačnih oz. izmišljenih podrobnosti
SAI	n	31
	M	23,96
	Me	23,00
	SD	7,12
	Minimum	11,00
	Maksimum	39,00
CI	n	28
	M	39,32
	Me	39,00
	SD	10,81
	Minimum	14,00
	Maksimum	60,00
Opomba: n: število udeležencev		

4 Dodane so bile naslednje podrobnosti: opis storilca (svetlo/belopolti; brez očal; brez narečja/pogovorna slovenščina; brez brazgotin/tetovaž; brez nakita/modnih dodatkov (npr. torbica, klobuk), imel je prečko na sredini lasišča; brez orožja), opis žrtve (belo/svetlopolta; brez očal; brez narečja/pogovorna slovenščina; široke/kostim hlače; ravni lasje), opis dogodka (tikal jo je; ni je brcal) in opis prostora (dogajalo se je na Fakulteti za varnostne vede).

5 Kot točno podrobnot smo npr. upoštevali, če so udeleženci povedali del izrečenega scenarija ali pa če so povedali, da jo je 1-krat, 2-krat, 3-krat ali 4-krat prosil za denar. Kot točne podrobnosti nismo upoštevali, če so poročali, da ji je »tečnarik« za denarjo večkrat prosiljo rotli.

Vrsta intervjuja	Točnost spominske obnove
<i>n</i>	31
<i>M</i>	,73
<i>Me</i>	,75
<i>SD</i>	,15
<i>Minimum</i>	,22
<i>Maksimum</i>	1,00
<i>n</i>	28
<i>M</i>	,63
<i>Me</i>	,69
<i>SD</i>	,19
<i>Minimum</i>	−,13
<i>Maksimum</i>	,84

Tabela 2:
Prikaz razlik
med vrsto
intervjuja
in točnostjo
spominske
obnove

Pri računanju točnosti spominske obnove so bile v formuli upoštevane podrobnosti o dogodku, storilcu, žrtvi in kraju dogajanja. Tabela 2 prikazuje, da je v povprečju točnost spominske obnove pri udeležencih, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, boljša kot pri sodelujočih v kognitivnem intervjuju. Pri slednjih je bila najmanjša vrednost točnosti spominske obnove −0,13, kar kaže na to, da je bilo v pripovedi več napačnih oz. izmišljenih kot točnih podrobnosti. Največja vrednost točnosti spominske obnove je bila 1, pri udeležencu, ki je izpolnjeval samoizvedeni intervju, kar kaže na to, da je bilo v primerjavi s točnimi zelo malo napačnih oz. izmišljenih podrobnosti.

	Točnost spominske obnove
Mann-Whitney U	296,500
Wilcoxon W	702,500
Z-vrednost	−2,087
asimptotična p-vrednost	,037
(2-stransko)	
p-vrednost (2-stransko)	,037
p-vrednost (1-stransko)	,018
točkovna verjetnost	,000

Tabela 3:
Mann-
Whitneyjev test

Zanimalo nas je, ali so razlike v povprečjih točnosti spominske obnove dovolj velike, da bi lahko s tveganjem 0,05 zaključili, da se točnost spominske obnove razlikuje med vrstama intervjujev. Zastavili smo si hipotezi:

H_0 : Povprečni točnosti spominske obnove sta med udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, in udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, enaki.

H_1 : Povprečni točnosti spominske obnove med udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, in udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, nista enaki.

Ker porazdelitev spremenljivke »točnost spominske obnove« ni bila porazdeljena normalno, je bil izveden Mann-Whitneyjev test. Tabela 3 prikazuje, da vrednost Mann-Whitney U znaša 296,5. p-vrednost znaša 0,037, zato ničelno hipotezo, ki pravi, da sta povprečni točnosti spominske obnove med proučevanima skupinama enaki, zavrnilo. S tveganjem 0,05 lahko rečemo, da je povprečna spominska obnova pri udeležencih, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju višja kot pri sodelujočih pri kognitivnem intervjuju.

6 RAZPRAVA

V prispevku smo obrazložili pomen samoizvedenega intervjuja in razpravljali o njegovi učinkovitosti z vidika izboljšanja spominske obnove, zaščite pred dezinformacijami in vpliva stresa. V empiričnem delu smo s pomočjo bivariatne statistike ugotavljali, ali k točnejši spominski obnovi prispeva kognitivni ali samoizvedeni intervju, v tem delu pa smo dobljene rezultate še razložili in dopolnili s komentarji nekaterih udeležencev ter preiskovalcev v Sloveniji.

Zaradi metodoloških omejitev je pri razlagi in podajanju zaključkov potrebna previdnost. Medtem ko tabela 1 kaže, da so udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju, navedli več točnih informacij kot udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, pa tabela 2 prikazuje, da pridobivanje informacij s pomočjo samoizvedenega intervjuja povzroči točnejšo spominsko obnovo kot s pomočjo kognitivnega intervjuja. Protislovne ugotovitve je mogoče pripisati temu, da je formula točnosti spominske obnove občutljiva na napačne oz. izmišljene podrobnosti. Sodelujoči pri kognitivnem intervjuju so jih namreč navedli več kot udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju. Zaključimo lahko, da obstaja verjetnost, da je povprečna spominska obnova pri udeležencih, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, višja kot pri sodelujočih pri kognitivnem intervjuju. Obstaja torej verjetnost, da je metoda samoizvedenega intervjuja bolj točna kot kognitivni intervju.

Rezultat lahko pripišemo temu, da so udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, količinsko navedli manj besed. Menimo, da izpolnjevanje obrazca ne spodbuja k dajanju odgovorov, zato je razliko možno pripisati motivaciji (spodbujanju) in ne metodi. Poleg tega so udeleženci, ki so izpolnjevali obrazec, dogodek opisovali na splošno, s čimer se je morda zmanjšala verjetnost, da bodo navajali napačne oz. izmišljene podrobnosti dogodka. Problematično je tudi to, da nekaterih navedenih podrobnosti zaradi presplošne narave nismo umestili niti med točne niti napačne oz. izmišljene podrobnosti. Pri umeščanju posredovanih podrobnosti med točne smo si pomagali s seznamom točnih podrobnosti (Areh, 2007, 2008) brez ozira na to, da so bile za udeležence lahko pomembne druge podrobnosti, kot so bile navedene na seznamu. Še vseeno pa so udeleženci kognitivnega intervjuja v povprečju navedli več točnih in tudi več napačnih oz. izmišljenih podrobnosti. To je lahko posledica tega, da je o dogodku lažje govoriti kot pisati. Menimo, da spraševanje samo po sebi sili k odgovorom, zato pridobimo več informacij. Fisher in Geiselman (2010) dodajata, da je dogodek lažje opisati verbalno kot neverbalno, npr. s skico. Poleg tega lahko dejavnike za več podanih točnih informacij iščemo v pozivanju sodelujočih pri kognitivnem intervjuju k spremembi vrstnega reda, miselni vzpostavitvi konteksta, spremembi perspektive, večkratnemu obnavljanju dogodka (ob skici, med povzemanjem navedenih informacij s strani spraševalca), razjasnitvi nejasnih navedb in pozivanju k opisu prostora in žrtve.

Naša ugotovitev je v nasprotju z dognanji Matsuo in Miure (2016), med katerimi je tudi ta, da je točnost spominske obnove manjša pri samoizvedenem kot kognitivnem intervjuju. Prav tako se naše ugotovitve iz opisne statistike, da je bilo s pomočjo kognitivnega intervjuja pridobljenih več točnih, pa tudi več napačnih

oz. izmišljenih podrobnosti kot z izpolnjevanjem samoizvedenega intervjuja, ne skladajo s prej omenjeno raziskavo. Matsuo in Miura (2016) sta namreč ugotovila, da so udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, navedli več točnih informacij kot udeleženci, ki so sodelovali pri kognitivnem intervjuju. Njun vzorec je sicer obsegal 180 izpraševancev, zato lahko pričakujemo, da so njihovi rezultati bolj zanesljivi od naših. Primerjava z njuno študijo je zaradi tega sicer lahko vprašljiva, vendar se nam porajajo vprašanja, ali je o njihovi raziskavi sploh mogoče govoriti kot o primerjavi med kognitivnim in samoizvedenim intervjujem. Ne gre zanemariti dejstva, da sta bila v njihovi raziskavi dva usposobljena za izvajanje kognitivnega intervjuja, ki sta se usposobila predvsem v načinu vzpostavitve odnosa in postavljanju odprtih vprašanj, zanemarila pa sta dva elementa kognitivnega intervjuja, tj. spremembo časovnega zaporedja dogodkov in spremembo perspektive. Kognitivni intervju namreč definirajo naslednje tehnike: vzpostavitev odnosa, miselna vzpostavitev konteksta, sprememba vrstnega reda dogodka in sprememba perspektive (Fisher in Geiselman, 1992). Ker tehnika o spremembi časovnega zaporedja ni bila uporabljena, sta raziskovalca (Matsuo in Miura, 2016) tvegala, da sta izgubila kakšne dodatne (točne) informacije, do katerih bi privedlo zaradi drugačnega načina spominjanja na dogodek (Geiselman in Callot, 1990). O tem, da mnemonika spremembe perspektive večja število točnih informacij o dogodku, pa priča raziskava Gilberta in Fisherja (2006).

Sedmim udeležencem, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, je bil na elektronsko pošto poslan vprašalnik, v katerem so lahko izrazili svoje mnenje o obrazcu. Navedli so, da so jim bila navodila v pomoč pri spominjanju na dogodek. Eden izmed udeležencev je namreč poročal: *»... vprašanja so jasno narekovala same postopke izpolnjevanja, služila so mi za oporo in lažje spominjanje dogodka (postopno/ po korakih sem se spominjal barve oči, las, dolžine las ipd.) ...«* Navajali so tudi, da so bila vprašanja *»ključnega pomena, zato ker sem se pri tem lahko lažje spomnil poteka dogodka, ki se je zgodil, in vpletenih oseb ter kraja dogodka«*. Nekaterim udeležencem pa vprašanja v intervjuju niso bila v pomoč, kot je navedel eden izmed njih: *»Niso predstavljala ne ovire ne pomoči.«*

Petim udeležencem se je zdelo problematično navodilo o skiciranju prostora oz. vpletenih oseb, npr.: *»Največ težav mi je predstavljala skica, predvsem iz naslova, da nimam izkušenj z risanjem. Precej lažje (meni osebno) je bilo opisati sam dogodek in kraj dogodka, nekoliko težje pa je bilo opisati osebe oz. akterje (predvsem storilca) v opazovanem pojavu.«* Problematični pa so se jim zdeli tudi drugi sklopi vprašanj. Eden izmed njih je komentiral navodila o opisu dogodka, storilca in drugih vpletenih oseb: *»Me je pa zmotilo tudi to, da so se vprašanja glede storilca in žrtve ponavljala; opis storilca in žrtve bi bil lahko vključen v sklop opisa dogodka ... mogoče kot podvprašanje.«*

Udeleženci, ki so izpolnjevali samoizvedeni intervju, so lahko podali tudi mnenje o tem, kje vidijo prednosti obrazca. Poročali so, da so lahko miselno obnovili dogodek brez časovnih omejitev in pritiskov drugih. Eden izmed udeležencev se je v odgovorih dotaknil primerjave z ustnim strukturiranim intervjujem: *»Prednost je v tem, da če pušči človeku, da sam pove celotno zgodbo, boš veliko več izvedel, kot pa da mu postavljaš ena vprašanja, na katera so zelo omejeni odgovori. Lahko dodaš stvari, ki jih pri popolnoma vodenem intervjuju ne moreš, tako bolj razjasniš problem.«* Navajali so še,

da je prednost proučevanega intervjuja v tem, da se lahko izražajo na način, ki jim najbolj ustreza. Poročali so še, da so se lahko kasneje vračali na dotična vprašanja, saj so se naknadno spomnili še nekaj dodatnih podrobnosti.

Poleg tega ugotavljamo, da je v 19 samoizvedenih intervjujih ($n = 31$) manjkal opis žrtve, v povprečju pa so udeleženci, ki so opis navedli, o žrtvi napisali dve točni in 0,2 napačne oz. izmišljene podrobnosti. Poleg tega sta dva udeleženca pisno odgovarjala na vprašanja o miselni vzpostavitvi konteksta, pa čeprav je v navodilih zapisano, da naj v mislih podoživijo dogodek in razmislijo o stvareh, kot so: kje so bili, kaj so počeli ipd. (Hope et al., 2011). Opazili smo tudi, da v omenjenem intervjuju ni specifično zastavljenega vprašanja o opisu prostora. Udeleženci so namreč večinoma prostor (in vpletene osebe) zgolj narisali, pri čemer pa so redki poleg skice zapisali, kaj naj bi določen del skice predstavljal. Tako smo lahko na podlagi skic večinoma upoštevali le tri podrobnosti (stopnišče, njegovo obliko in prelom stopnišča). Iz tega lahko sklepamo, da določena navodila niso dovolj jasno napisana oz. so premalo poudarjena. Ugotovitev kaže, da bi bilo morebiti treba razmisliti o tem, da bi se določena navodila (npr. navodila za vzpostavitev konteksta in opis žrtve) bolj poudarila. Menimo, da bi tako bilo lažje ohraniti prično/udeležencevo pozornost in bi tako podala več podrobnosti.

Na tem mestu še enkrat poudarjamo, da raziskava ni bila izvedena na reprezentativnem vzorcu. Vzorec je bil namreč zbran z neverjetnostnim vzorčenjem. Zaradi majhnega vzorca jo je mogoče razumeti kot pilotno študijo. Zaradi navedenega ugotovitev naše raziskave ni mogoče posplošiti na populacijo. Poleg tega je bil študentom pokazan posnetek simuliranega kaznivega dejanja, zato niso bili pod tolikšnim stresom, kot bi bili, če bi dogodek videli v živo. Še vseeno pa je študijo mogoče razumeti kot izhodišče za obravnavo vprašanj in razprav o pridobivanju informacij od prič kaznivih dejanj v slovenskem pravosodnem sistemu.

V prihodnosti bi lahko bila izvedena študija tako, da bi več ocenjevalcev štelo točne in napačne oz. izmišljene podrobnosti, saj bi se tako lahko naknadno primerjalo, kolikšno je ujemanje pri umeščanju detajlov v eno ali drugo skupino. Rezultati so tako lahko popolnoma verodostojni le, če je ocenjevalec pravilno razvrstil vse podrobnosti v eno ali drugo skupino, kar pa je težko preveriti. Poleg tega sta se dva od izpraševalcev za izvajanje kognitivnega intervjuja usposabljala šest ur, kar je premalo za usvojitev tehnik in učinkovito izvajanje intervjuja. V prihodnosti bi se zato lahko izvajalci kognitivnega intervjuja usposabljali dlje časa. Ta študija je pokazala le to, da je primerjava točnosti spominske obnove med obema vrstama intervjujev mogoča, ugotovitve pa so zaradi omenjenih omejitev vprašljive.

Med pregledom literature, študij in raziskav nismo zasledili, da bi slovenski preiskovalci v pogovorih s pričami uporabljali kognitivni in/ali samoizvedeni intervju. V predkazenskem postopku kognitivnega intervjuja uniformirani policisti ne uporabljajo (oseba XX⁶, pogovor, 16. 7. 2018), poleg tega pa se domneva, da večina slovenskih preiskovalcev ne ve, kaj kognitivni intervju sploh je (oseba XY⁷, pogovor, 16. 7. 2018).

6 *Kriminalist, ki želi ostati neimenovan.*

7 *Oseba zaradi svojih nalog, ki jih opravlja, želi ostati neimenovana.*

Menimo, da v Sloveniji možnosti za implementacijo samoizvedenega in kognitivnega intervjuja obstajajo. Seveda pa bi odločitev moralo sprejeti vodstvo kriminalistične policije ali uprava uniformirane policije. Mislimo, da bi bil v Sloveniji lahko prvi korak uvedba samoizvedenega intervjuja, ki je navsezadnje mišljen kot »predkorak« h kognitivnemu intervjuju (Hope et al., 2011). Hope et al. (2011) menijo, da je samoizvedeni intervju uporaben v primerih prometnih nesreč. Oseba XY (pogovor, 16. 7. 2018) meni, da so priče prometnih nesreč na krajih zmedene in šokirane. Samoizvedeni intervju bi bil kvečjemu lahko učinkovito orodje le, če bi ga izpolnile nekaj dni pozneje. Z osebo XX (pogovor, 16. 7. 2018) se strinja, da bi bil samoizvedeni intervju v primerih prometnih nesreč načeloma nesmiseln, saj se vzrok in povzročitelja/-e prometne nesreče večinoma ugotovi na kraju. Če pa ti pobegnejo s kraja nesreče, pa bi uporaba omenjenega preiskovalnega orodja lahko pripomogla pri preiskovanju. Hope et al. (2014) dodajajo, da je uporaba samoizvedenega intervjuja smiselna tudi v primerih nasilja v družini. Kognitivni in samoizvedeni intervju bi lahko bila učinkovita še v primerih ropov, saj bi bili fotoroboti s pomočjo vprašanj, kot so: kako je imel storilec privzdignjene obrvi, kakšne oblike je bil njegov obraz itd., izdelani natančneje kot brez omenjenih intervjujev (oseba XY, pogovor, 16. 7. 2018). Oseba XX (pogovor, 16. 7. 2018) dodaja, da če bi se kognitivni ali samoizvedeni intervju v slovenskem pravosodnem sistemu celostno uporabljali, zaradi dolgotrajnosti postopkov nikoli ne bi bil noben primer razrešen. Gre le za njeno domnevo in če bi želeli to preveriti, bi morali obete proučevanih preiskovalnih orodij preizkusiti v praksi.

UPORABLJENI VIRI

- Areh, I. (2007). *Vpliv osebnostnih značilnosti na verodostojnost pričanja* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Areh, I. (2008). Povezava med Eysenckovimi osebnostnimi potezami in spominško obnovo. *Psihološka obzorja*, 17(3), 75–92.
- Areh, I. (2011). Gender-related differences in eyewitness testimony. *Personality and Individual Differences*, 50(5), 559–563.
- Davis, M. R., McMahon, M. in Greenwood, K. M. (2004). The efficacy of mnemonic components of the cognitive interview: Towards a shortened variant for time critical investigations. *Applied Cognitive Psychology*, 19(1), 75–93.
- Fisher, R. P. in Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Fisher, R. P. in Geiselman, R. E. (2010). The cognitive interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(5–6), 321–328.
- Fisher, R. P., Geiselman, R. E. in Amador, M. (1989). Field test of the cognitive interview: Enhancing the recollection of the actual victims and witnesses of crime. *Journal of Applied Psychology*, 74(5), 722–727.
- Fisher, R. P., Geiselman, R. E. in Raymond, D. S. (1987). Critical analysis of police interviewing techniques. *Journal of Police Science and Administration*, 15(3), 177–185.

- Fisher, R. P., Milne, R. in Bull, R. (2011). Interviewing cooperative witnesses. *Current Directions in Psychological Science*, 20(1), 16–19.
- Gabbert, F., Hope, L. in Fisher, R. P. (2009). Protecting eyewitness evidence: Examining the efficacy of a self-administered interview tool. *Law and Human Behavior*, 33(4), 298–307.
- Geiselman, R. E. in Callot, R. (1990). Reverse versus forward recall of script-based texts. *Applied Cognitive Psychology*, 4(2), 141–144.
- Gilbert, J. A. E. in Fisher, R. P. (2006). The effects of varied retrieval cues on reminiscence in eyewitness memory. *Applied Cognitive Psychology*, 20(6), 723–739.
- Griffiths, A. in Milne, B. (2010). The application of cognitive interview techniques as part of an investigation. V C. A. Ireland in M. J. Fisher (ur.), *Consultancy and advising in forensic practice: Empirical and practical guidelines* (str. 71–91). Chichester: British Psychological Society; John Wiley and Sons.
- Hope, L., Gabbert, F. in Fisher, R. P. (2011). From laboratory to the street: Capturing witness memory using the self-administered interview. *Legal and Criminological Psychology*, 16(2), 211–226.
- Hope, L., Gabbert, F., Fisher, R. P. in Jamieson, K. (2014). Protecting and enhancing eyewitness memory: The impact of an initial recall attempt on performance in an investigative interview. *Applied Cognitive Psychology*, 28(3), 304–313.
- Köhnken, G., Milne, R., Memon, A. in Bull, R. (1999). A meta-analysis on the effects of the cognitive interview. *Psychology, Crime and Law*, 5(1–2), 3–27.
- Krix, A. C. (2015). *Obtaining information from eyewitnesses – effects of retrieval support in eyewitness interviews*. Maastricht: Universitaire per Maastricht.
- Krix, A. C., Sauerland, M., Gabbert, F. in Hope, L. (2014). Providing eyewitnesses with initial retrieval support: What works at immediate and subsequent recall? *Psychology Crime and Law*, 20(10), 1005–1027. doi:10.1080/1068316X.2014.902456
- Krix, A. C., Sauerland, M., Raymaekers, L. H. C., Memon, A., Quaedflieg, C. W. E. M. in Smeets, T. (2015). Eyewitness evidence obtained with the self-administered interview is unaffected by stress. *Applied Cognitive Psychology*, 30(1), 103–112.
- Mackay, T. L. in Paterson, H. M. (2014). How does timing affect eyewitness memory and psychological distress? *Journal of Police and Criminal Psychology*, 30(4), 242–253.
- Maras, K. L., Mulcahy, S., Memon, A., Picariello, F. in Bowler, D. M. (2014). Evaluating the effectiveness of the self-administered interview for witnesses with autism spectrum disorder. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 693–701.
- Matsuo K. in Miura, H. (2016). Effectiveness of the self-administered interview and drawing pictures for eliciting eyewitness memories. *Psychiatry, Psychology and Law*, 24(5), 643–654.
- Memon, A. (2006). The cognitive interview. V O. Hargie (ur.), *The handbook of communication skills* (str. 531–549). Hove: Routledge.
- Memon, A., Meissner, C. A. in Fraser, J. (2010). The cognitive interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(4), 340–372.
- Milne, R. in Bull, R. (2003). *Investigative interviewing: Psychology and practice*. Chichester: John Wiley and Sons.

- Roos af Hjelmsäter, E., Strömwall, L. A. in Granhag, P. A. (2011). The self-administered interview: A means of improving children's eyewitness performance? *Psychology, Crime and Law*, 18(10), 897–911.
- Tversky, B. in Marsh, E. J. (2000). Biased retellings of events yield biased memories. *Cognitive Psychology*, 40(1), 1–38. doi:10.1006/cogp.1999.0720
- Underwood, J. in Pezdek, K. (1998). Memory suggestibility as an example of the sleeper effect. *Psychonomic Bulletin and Review*, 5(3), 449–453.

O avtorici:

Monika Klun, magistrica varstvoslovja in doktorska študentka na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-pošta: monika.klun@student.um.si

Teorija o psihološki reaktanci v neprostovoljnih interakcijah

Anže Mihelič

Namen prispevka:

Namen prispevka je opozoriti na psihološko reaktanco, kot eno izmed možnih pasti, ki izzove odpor udeležencev v (pred)kazenskem postopku in preprečuje učinkovito pridobivanje informacij. Ustrezen pristop k preiskovalnemu intervjuju je namreč ključnega pomena za uspešno pridobivanje relevantnih informacij, saj je voljno sodelovanje udeležencev v (pred)kazenskem postopku odločilnega pomena.

Metode:

Prispevek predstavlja teoretično-kvalitativni pristop k identifikaciji in opredelitvi problema skozi pregled strokovne in znanstvene literature.

Ugotovitve:

Teorija psihološke reaktance je od utemeljitve doživela precejšen razcvet in prepoznavnost. Skrb vzbujajoča je maloštevilnost (že skoraj odsotnost) raziskav na tako pomembnem področju, kot so (pred)kazenski postopki, kjer se pogosto odloča med svobodo in odvzemom prostosti, ponekod po svetu pa tudi med življenjem in smrtjo. Teorija psihološke reaktance se sicer uporablja v sodobnih zasliševalnih tehnikah, četudi v literaturi to (pre)pogosto ni eksplicitno poudarjeno.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Četudi teorija psihološke reaktance ni nova, področja, kjer je mogoče zaslediti njeno uporabo, pa nikakor niso maloštevilna (prav nasprotno!), v literaturi ni pogosto uporabljena. Pričujoči prispevek predstavlja opozorilo praktikom na še eno nezavedno čustveno reakcijo osumljencev, ki lahko otežuje ali celo onemogoča učinkovito pridobivanje ključnih informacij v (pred)kazenskem postopku.

UDK: 343.1:159.9

Ključne besede: psihološka reaktanca, odpor, zaslišanje, preiskovalni intervju, predkazenski postopek, neprostovoljne interakcije

A Theory of Psychological Reactance in Involuntary Interactions

Purpose:

Since the willing participation of the interviewee is crucial for obtaining relevant information, a proper approach to the investigation interview is of utmost importance. The purpose of the paper is to draw attention to the psychological reactance as one of the key factors evoking the resistance in willingness to participate of suspects (and other clients) in criminal procedures which can result in inefficient obtaining of relevant information.

Methods:

To identify and define the discussed problem, the paper presents a theoretical-qualitative literature review.

Findings:

The theory of psychological reactance has become very recognizable since its first proposal and is used in many research areas. Surprisingly, literature on crime investigation is very scarce with its attention to psychological reactance in investigative interviews. It is not often explicitly emphasized in existing literature, yet it is still used in modern interrogation techniques, although it is not always identified as such. Additional literature could prompt theoreticians and practitioners to implement this theory and its specific properties to their work in order to achieve better results in obtaining valuable and relevant information in criminal procedures.

Originality/Value:

Without proper attention, psychological reactance can obstruct or even block effective obtaining of relevant information in criminal procedures. This paper presents an important insight into the unconscious emotional reaction of resistance which can be evoked in working with suspects (or other clients in an involuntary interactions).

UDC: 343.1:159.9**Keywords:** psychological reactance, resistance, interrogation, investigative interview, criminal procedure, involuntary interactions

1 UVOD

Pričujoči temi kljub pomembnosti in vseprisotnosti pojava v slovenskem prostoru ni namenjena zadostna pozornost. Teorija psihološke reaktance je bila v slovenski literaturi obravnavana v kontekstu socialnega dela (Pegam, 2009; Pungeršič, 2012; Šugman Bohic, 2008), informacijske varnosti (Mihelič in Vrhovec, 2017) in preiskovalne psihologije (Areh, 2016). Na slednjem področju je bilo napisano tudi magistrsko delo (Zupanec, 2017). Literature o psihološki reaktanci na drugih področjih skorajda ni mogoče zaslediti (Mihelič in Vrhovec, 2018). Obravnavani temi so se tudi tuji avtorji začeli obsežneje posvečati šele konec osemdesetih in začetku devetdesetih let, ko so bile objavljene nekatere temeljne raziskave s tega področja (npr. Brehm, 1981; Brehm in Brehm, 1981; Dowd, Milne in Wise, 1991; Dowd, Wallbrown, Sanders in Yesenosky, 1994; Mikulincer, 1988). V tem prispevku psihološko reaktanco vsebinsko postavljamo v okvir neprostovoljnih interakcij, kamor bi lahko uvrstili tudi interakcije med delavci represivnih organov in strankami v (pred)kazenskem postopku.

Pojem neprostovoljne interakcije postavljamo na temeljih pojma neprostovoljne transakcije, katere definicijo postavlja Rooney (2009) s tem, ko piše, da je neprostovoljna transakcija dinamična izmenjava virov in storitev med uporabnikom, strokovnim delavcem ter organizacijo, kar pomeni, da imata tako uporabnik kot tudi organizacija *skupen cilj*, četudi se interesi strokovnega delavca

in uporabnika pogosto razlikujejo. Uporabnik v ta odnos pogosto ne vstopa samoiniciativno, temveč je vanj prisiljen na podlagi splošnega ali posamičnega pravnega akta, ali neformalnega pritiska, ki ga prejema s strani nadrejenih v delovnem okolju. Navadno je v takšnem odnosu prisotno neravnovesje moči, čemur se neprostovoljni uporabniki navadno želijo izogniti. Gre za takšno transakcijo virov, ki povzroči medsebojno odvisnost obeh strani delovnega odnosa. Transakcija je dinamičen proces, ker lahko tako uporabnik kot strokovni delavec skozi čas postaneta bolj ali manj prostovoljna (Rooney, 2009). Postavljena opredelitev predstavlja okvir neprostovoljne transakcije v kontekstu socialnega dela, ki pa se od (pred)kazenskega postopka razlikuje v bistvenem elementu – *odsotnosti skupnega cilja*. Odnosov v takšnih postopkih navadno ne zaznamujejo skupni cilji, prav tako ne moremo govoriti o izmenjavi (transakciji) virov v povezavi z medsebojno odvisnostjo, kot to predlaga prej omenjena opredelitev. Zato bi bilo v primeru (pred)kazenskih postopkov smiselno uporabiti drugačno poimenovanje stikov med strokovnimi delavci in strankami v postopku (ki so prav tako pogosto neprostovoljni). V teh postopkih ne gre pričakovati, da bi stiki čez čas postali prostovoljni in bi si jih stranka v postopku želela. V pričujočem prispevku zato uporabljamo (do sedaj sicer neuporabljen) termin *neprostovoljna interakcija*, ki bolje predstavlja odnose med strokovnimi delavci in strankami v (pred)kazenskih postopkih.

2 SPLOŠNO O TEORIJI PSIHOLOŠKE REAKTANCE

Teorija psihološke reaktance, ki je bila v slovenščino prevedena tudi kot teorija reakcije nasprotovanja (Šugman Bohic, 2008) in psihološki upor (Zupanec, 2017), je bila osnovana v monografiji *A theory of psychological reactance* (Brehm, 1966). O psihološki reaktanci govorimo, ko posameznik oblikuje določeno obliko (navadno) nezavedne reakcije nasprotovanja, kot odgovor zaznanemu omejevanju svobode. Teorija temelji na predpostavki, da vsakdo upravlja svobodo lastnega vedenja v vsakršnem trenutku. Ko je katera koli od zaznanih in vrednotenih svobod ogrožena ali onemogočena, posameznik nezavedno oblikuje reakcijo nasprotovanja, imenovano *psihološka reaktanca* (Miron in Brehm, 2006). Ta se pogosto oblikuje na način enega ali več različnih neposrednih ali posrednih vzorcev odgovorov z namenom vzpostavljanja stanja, v katerem se posameznik počuti udobno, pogosto s poskusi povračanja ogrožene ali odvzete svobode v izhodiščno stanje (Šugman Bohic, 2008). V dani situaciji seveda ni nujno, da se povzročitelj omejevanja svobod tega zaveda, pomembno je, da dejanje kot tako dojema tisti, ki je omejevanju svobode podvržen, to svobodo prepoznava in jo vrednoti. Prevoda, ki ju predlagata Šugman-Bohinčeva (2008) in Zupančeva (2017), se tako zdita preširoka, saj moramo nasprotovanje, kot ga opisuje Brehm (1966), ločevati od nasprotovanja oz. upora v najširšem smislu.

Psihološka reaktanca je nezavedni čustveni odziv posameznika, ki se pojavi kot kljubovanje ogrožanju ali omejevanju posameznih svobod posameznika, ko je ta izpostavljen neprostovoljnim situacijam, ki lahko vključujejo posamezna dejanja ali celotne interakcije (Mihelič in Vrhovec, 2018; Rooney, 2009). Kot odziv se lahko oblikujejo vedenja, zavzemanje stališč ali zgolj čustvena stanja, s katerimi skuša

prizadeti posameznik svojo svobodo ohraniti ali jo povrniti v izhodiščno stanje. Posameznik, ki je izpostavljen omejevanju posameznih svobod, lahko razvije ali okrepi (1) *nasprotna stališča* in izkazuje odpor ob nadaljnjem prepričevanju (Miron in Brehm, 2006) ali pa sproži (2) *vedenje*, s katerim nasprotuje zahtevam ali pričakovanjem (Areh, 2016; Buller, Borland in Burgoon, 1998).

Posamezniki, ki čutijo omejevanje ali odvzemanje svobode, se lahko na nastalo situacijo odzovejo različno in oblikujejo več različnih vzorcev odzivov (Mihelič in Vrhovec, 2018). V nadaljevanju predstavljamo vzorce, kot jih deli Rooney (2009), in jih ilustriramo s primerom:

- *poskus neposredne povrnitve svobode v izhodiščno stanje*, kjer gre za poseganje po neposrednih sredstvih za povračanje ogroženih ali izgubljenih svobod brez oziranja na posledice; primer: »Za nobeno ceno ne bom prenehal kaditi!«; posameznik ne želi prenehati s kajenjem, četudi bi zaradi tega razpadla partnerska zveza;
- *poskus posredne povrnitve svobode – iskanje »luknje« v pravilu oz. zahtevi* – v tem primeru posameznik spoštuje tehnična pravila, vendar jih vsebinsko spodkopava; takšno vedenje je pogosto označeno kot pasivno-agresivno; primer: posameznik na zahtevo partnerja sicer preneha s kajenjem, a namenoma ustvarja druge težave v partnerski zvezi;
- *poskus zmanjševanja oblikovanja protireakcije z opazovanjem ali spodbujanjem drugih, naj si znova pridobijo pravico* – oblikovanje psihološke reaktance se zmanjšuje z opazovanjem drugih posameznikov v procesu povračanja njihovih svobod ali s poskusi spodbujanja drugih, da bi izvajali prepovedana ali nezaželena vedenja; primer: eden od partnerjev drugega spodbuja k nespoštovanju dogovora o prenehanju kajenja, da bi si s tem nazaj pridobil pravico do kajenja;
- *prepovedano vedenje postaja vse višje vrednoteno*, pri tem gre za situacijo, ko je posamezniku posredno ali neposredno prepovedano izražanje reaktance, se njegova želja po prepovedanem vedenju še poveča; primer: posamezniku, ki je v procesu odvajanja zasvojenosti od cigaret, se želja po kajenju poveča;
- *sovražnost ali agresivnost do vira groženj* – psihološko reaktanco lahko posameznik izrazi s sovražnim ali agresivnim vedenjem do vira ogrožanja, tudi tedaj ko za uspešno povrnitev svobode v izhodiščno stanje obstaja le majhna verjetnost. Raziskave (npr. Graca, Calheiros in Barata, 2013; Wium, Aarø in Hetland, 2009) nakažejo, da so k tovrstnim odzivom najbolj nagnjeni adolescenti.

Opredelitev psihološke reaktance je možno razlagati kot obliko preokvirjene definicije odpora, saj se navedene oblike odzivov na omejevanje svobode na prvi pogled zdijo znane in spominjajo na odpor v slabšalnem smislu. Kljub temu gre v primeru psihološke reaktance opredelitev preko tega preokvirjenega pogleda in tako ustvarja novo osnovo teoretičnim in empiričnim raziskavam, ki lahko pripomorejo k napovedovanju psihološke reaktance in ugotovitvam, kako jo je mogoče ublažiti (Rooney, 2009).

3 POJAVNOST IN MOČ

Glede na do zdaj zapisano bi lahko razumeli, da se psihološka reaktanca pojavlja ob vsakem omejevanju svobode, vendar pa se vsekakor razlikuje po intenzivnosti odziva (Dowd et al., 1991; Goldsmith, Clark in Lafferty, 2005; Hong in Page, 1989) in odpora, ki ga reaktanca sproži. Rooney (2009) piše o prvih mislih in odzivih študentov ob predstavljeni situaciji, ki jim omejuje njihovo svobodo. Kot najpogostejše odzive navaja: »Zakaj jaz?«, »Komu se lahko pritožim?«, »To ni pošteno!«. Kot pogosta občutja ob omejevanju svobode, avtorji navajajo jezo (Brown, Finney in France, 2010; Dowd et al., 1991; Hong in Page, 1989; Hong, Giannakopoulos, Laing in Williams, 1994)1989, nemoč, uničenost, razočaranje, maščevalnost, zmedenost (Rooney, 2009), depresijo (Hong et al., 1994) in konformizem (Goldsmith et al., 2005), če naštejemo le nekatere.

Psihološka reaktanca je najprej pogojena z razumevanjem posameznika, da določeno svobodo ima in lahko z njo prosto razpolaga. Reaktančno se lahko tako posameznik odzove le v primeru ogrožanja tiste svobode, ki se je posameznik zaveda in jo hkrati vrednoti (Mihelič in Vrhovc, 2018), pri čemer med močjo vrednotenja posamezne svobode in reaktančnim odzivom obstaja pozitivna korelacija – višje, kot je določena svoboda vrednotena, močnejši bo reaktančni odziv (Dowd et al., 1994; Miron in Brehm, 2006). Podobno bo psihološka reaktanca intenzivnejša s stopnjevanjem pomembnosti ali edinstvenosti ogrožene svobode za zadovoljevanje posameznikovih potreb. Če je mogoče tovrstne svobode ohraniti s še razpoložljivimi sredstvi, potem takšne svobode nimajo izjemne vrednosti in bo zato reaktanca manj izrazita (Rooney, 2009).

Reaktančni odziv je lahko povezan tudi s številom preostalih svobod. Če oseba razpolaga z redkimi preostalimi svobodami, bo reaktanca pri njihovem ogrožanju močnejša (Miron in Brehm, 2006). Reaktanca se namreč pojavlja v razmerju med ogroženimi in že izključenimi svobodami. Nižje, kot je število izbir, bolj to posameznik dojema kot omejevanje njegove svobode izbiranja, močnejša bo reakcija nasprotovanja. Prav tako bo reaktanca močnejša, če bo oseba čutila implicirano grožnjo tudi drugim svobodam oz. pravicam, poleg tistih, ki so ogrožene neposredno. Kot primer bi lahko navedli strah po izgubi skrbništva nad otrokom, zaradi (primarnega) odvzema prostosti (Rooney, 2009).

Kot smo ugotovili, je psihološka reaktanca čustveni odziv posameznika na notranje ali zunanje omejevanje posameznikove svobode, ki se lahko kaže v *vedenju* posameznika ali pa le v njegovem *spremenjenem čustvenem stanju* (Areh, 2016; Hong et al., 1994). Gre za navzven pogosto (ne pa vedno) nevidno reakcijo posameznika na omejevanje njegove svobode. Rooney (2009) kot najpogostejše reaktančne odzive na zahteve navaja: »Četudi sem sabotiral zahtevo, sem opravil, kar je bilo pričakovano.«, »Naredil sem le toliko, kolikor je bilo minimalno treba.«, »Sprva sem se (verbalno) upiral, vendar na koncu kljub vsemu opravil, kar je bilo zahtevano.«, »Naredil sem ravno toliko, da je bilo dovolj.«, »Pasivno sem sledil navodilom, ne da bi s kom delil svoja resnična občutja.«, »Stalno sem se pritoževal.«, »Govoril sem še z ostalimi in jih skušal prepričati o skupnem upor.«, »Naredil sem, kar sem jaz hotel, vendar v okvirih, ki so mi jih oni postavili.«, »Svojo jezo sem stresel nad nekom, ki je bil izven te situacije.« in »Zahtevanega nisem hotel narediti in sprejel posledice.«.

Z zapisanega je mogoče razbrati mnogo negativnih misli, občutij in neiskrenih pristankov na pričakovanja, povezana s situacijami in postopki, kjer je prisotna oseba, ki predstavlja avtoriteto. Najsi bo to v delovnem razmerju, neprostovoljnih transakcijah pri socialnem delu ali neprostovoljnih interakcijah v (pred)kazenskih postopkih. Kljub prisotnosti psihološke reaktance večina posameznikov sledi navodilom in pričakovanjem avtoritete, četudi morebiti na začetku tega niso želeli. Psihološka reaktanca je namreč prisotna v vsakem posamezniku (Rooney, 2009), vendar ima svoje omejitve, saj v smislu izražanja reaktance v vedenju seže le do točke uklona, vedenja po splošnih prepričanjih družbeno sprejemljivega, konformnosti (Bernheim, 1994; Brehm in Brehm, 1981; Cialdini in Goldstein, 2004; Miron in Brehm, 2006), pri čemer osebe, ki so bolj nagnjene k reaktančnemu vedenju, pogosto izkazujejo nižjo stopnjo konformnosti (Goldsmith et al., 2005). To domnevno nakazuje na ugotovitve, da navodila avtoritarno nastopajočih oseb ljudje zaznavajo kot zavezujoča (Boss, Kirsch, Angermeier, Shingler in Boss, 2009).

V povezavi z odsotnostjo reaktančnega odziva velja izpostaviti ločevanje med štirimi različnimi stopnjami zaznane zahtevnosti ohranjanja ogrožene svobode (Miron in Brehm, 2006), ki nakazujejo na sorazmerno rast med vloženo energijo in težavnostjo ohranjanja svobode, vse do točke, ko kakršno koli (še tako motivirano) vedenje ne bi zadostovalo za ohranitev ogrožene svobode (Mikulincer, 1988). *Neznana zahtevnost*: če oseba ne ve, kako zahtevno bo ohranjanje ogrožene svobode, bo v ohranjanje vložila toliko energije, kakor visoko je ta svoboda vrednotena. *Nizka zahtevnost*: če oseba predvideva, da je mogoče ogroženo svobodo ohraniti z lahkoto, bo doživeta reaktanca manj intenzivna, vloženi trud za doseg cilja pa bo proporcionalen z zaznano težavnostjo ohranitve ogrožene svobode. S stopnjevanjem zaznane težavnosti zaščite svobode se stopnjuje tudi motivacija za njeno ohranjanje. *Srednja zahtevnost*: najvišja stopnja omenjene motivacije je dosežena, ko oseba zazna srednjo težavnostno stopnjo za ohranitev ogrožene svobode, kar posamezniku omogoča energijo za zavzemanje stanja ohranjanja svobode. *Visoka zahtevnost*: ko oseba spozna, da je svobodo nemogoče ohraniti, reaktančna motivacija pade na najnižjo stopnjo (Miron in Brehm, 2006).

Na tem mestu velja omeniti priučeno nezavzemanje reaktančnega odzivanja. Pogosti ponavljajoči se neuspehi poskusi pridobivanja svobode lahko namreč privedejo dočasne depresije, stanja, ki ga imenujemo *priučena nemoč* (angl. *learned helplessness*) (Seligman, 1975). Pojav temelji na prepričanju, da posameznik nekaterih dogodkov ne more nadzorovati, na kar sklepa na podlagi preteklih izkušenj, ki so ga pripeljale do prepričanja, da v določenih situacijah še tako veliki napor vedno vodijo k neuspehu. Naučena nemoč povzroči primanjkljaj na motivacijskem, čustvenem in spoznavnem nivoju (Woolfolk, 2002). Oseba se tako priuči opuščati reakcijo v situacijah, kjer izida ne more nadzorovati v svojo korist (Šugman Bohic, 2008).

4 PSIHOLOŠKA REAKTANCA KOT INDIVIDUALNA SPREMENLJIVKA

Poznavanje dejavnikov, ki pogojujejo reaktanco in njeno moč, lahko pripomore k razumevanju protirekcijskih v neprostovoljnih interakcijah in predvidevanju ali se bo oseba v postopku odzvala reaktančno ter kako močna bo reaktanca v posameznem primeru. Na tem mestu je treba poudariti tudi obstoj individualnih

razlik, ki vplivajo na pojavnost in moč reaktance. Čeprav teorija psihološke reaktance izhaja iz socialne psihologije, ki ne izpostavlja individualnih razlikovanj (Brown et al., 2010)1989, obstajajo raziskave, ki reaktanco predstavljajo kot individualno spremenljivko (Brehm in Brehm, 1981; Dowd et al., 1991). Teorija psihološke reaktance se je tako razvila in razširila konceptualizacijo reaktance na odzive posameznikov, neodvisno od situacijskih spremenljivk (Dowd et al., 1991). Povedano drugače, posamezniki se med seboj razlikujejo v tem, kako močno so podvrženi reaktančnemu vedenju oz. kako zelo so »reaktančni« (Brown et al., 2010)1989.

V namen ugotavljanja (moči) psihološke reaktance so bile v preteklosti oblikovane različne metode. Med vidnejše lahko naštejemo vprašalnik za merjenje psihološke reaktance *Fragebogen zur Messung der psychologischen Reaktanz* (Merz, 1983), terapevtsko lestvico reaktance *Therapeutic Reactance Scale* (Dowd et al., 1991) in Hongovo lestvico psihološke reaktance *Hong Psychological Reactance Scale* (Hong in Page, 1989). Merzov vprašalnik za merjenje reaktance je bil večkrat evalviran z ugotovitvami o njegovi nezanesljivosti, vsled tega pa naj se ne bi uporabljal (Donnell, Thomas in Buboltz, 2001). Dowdova in Hongova lestvica sta bili tako ustvarjeni kot odgovor na pomanjkljivosti in nezanesljivost Merzovega vprašalnika, pri čemer je bil Dowdov pristop ugotavljanja reaktance usmerjen v populacijo ljudi, ki so bili vključeni v terapije, Hongov pa je bil usmerjen v širšo populacijo, psihometrične značilnosti tega pristopa so bile uporabljene tudi v številnih kasnejših raziskavah (Brown et al., 2010).

S pomočjo lestvic za ugotavljanje in merjenje reaktance so bile opravljene številne raziskave, s katerimi so avtorji ugotavljali različne značilnosti oseb in skupin ter njihove povezave z močjo reaktančnega odziva. Kot primere lahko naštejemo raziskave dejavnikov glede na etnično pripadnost (Seemann, Buboltz, Jenkins, Soper in Woller, 2004; Woller, Buboltz in Loveland, 2007), spol (Hong et al., 1994; Kray, Thompson in Galinsky, 2001; Middleton, Buboltz in Sapon, 2014; Seemann et al., 2004), starost (Hong et al., 1994; Woller et al., 2007) in čustveno inteligenco (Middleton et al., 2014). V nadaljevanju na kratko predstavljamo povezave med psihološko reaktanco in ostalimi omenjenimi spremenljivkami. Pri ugotavljanju katere koli osebne lastnosti ali okoliščine velja opozoriti na različne pristope k merjenju moči reaktančnih odzivov in uporabo vprašalnikov z različnimi psihometričnimi lastnostmi.

4.1 Reaktanca in spol

Raziskave pogosto kažejo na statistično značilne razlike v moči reaktančnega odzivanja med spoloma (Middleton et al., 2014; Seemann et al., 2004; Woller et al., 2007), pri čemer se moški odzivajo reaktančno intenzivneje kakor ženske, čeprav to ne izključuje izjem, predvsem ugotovitev s konca prejšnjega stoletja (Hong, 1990; Hong in Langovski, 1994; Hong et al., 1994), kjer avtorji razlik niso zaznali. Psihološka reaktanca, ki je značilna za en spol, se lahko oblikuje tudi zaradi stereotipov v družbi. Za primer lahko navedemo stereotipno zaznavanje razlikovanja med spoloma v uspešnosti pri pogajanjih (Kray et al., 2001). Gre za pojav, ki ga imenujemo stereotipska reaktanca (angl. *stereotype reactance*) (Kray et

al., 2001). Primeroma se ženske lahko odzovejo reaktančno močnejše v situacijah, ko občutijo, da je njihov spol razlog za očitno nepravilnost oziroma so zaradi spola nižje vrednotene. Takšne zaznave lahko sprožijo psihološke reakcije, zaradi katerih so lahko uspešnejše pri poslovnih pogajanjih.

Razlike med spoloma so vidne tudi v povezavi s čustveno inteligenco. Rezultati raziskave (Middleton et al., 2014) nakazujejo, da tisti moški, ki so manj podvrženi reaktančnemu vedenju, segajo bistveno višje na lestvici čustvene inteligence, imajo močnejši samonadzor in so bolj čustveni. Drugače je pri ženskah. Raziskava pri ženskah ne nakazuje na kakršno koli povezavo med reaktančnim vedenjem in čustveno inteligenco. Povezava med čustveno inteligenco in reaktančnostjo je tako najverjetneje odvisna od spola, vendar pa velja poudariti, da je omenjena raziskava na tem področju edinstvena in do tega trenutka še ni ponovljena, s tem pa rezultati še niso bili izzvani.

4.2 Reaktanca in etnična pripadnost

Posebna pozornost je pogosto namenjena povezavi med močjo psihološke reaktance in etnično pripadnostjo posameznikov tudi zato, ker se pripadniki manjšin ali katerih koli zatiranih skupin pogosto pojavljajo v neprosto voljnih interakcijah (Rooney, 2009). Raziskave ugotavljanja obstoja razlik so v zadnjih letih presegle zgolj klasične primerjave med predstavniki kavkazijske in afroameriške rase (Woller et al., 2007) in se tako razširile tudi na primerjave z ameriški domorodci, Latinoameričani in Azijci (Fraga, Atkinson in Wampold, 2004; Hardin in Leong, 2005). Rezultati omenjenih raziskav enotno kažejo na močnejše reaktančno vedenje priseljencev (Azijci, Afroameričani, Latinoameričani) in njihovih potomcev, kot ga kažejo evropski priseljenci, Američani kavkazijske rase in domorodni Američani. Pojasnilo za takšne rezultate je mogoče iskati v ugotovitvah, da so pripadniki manjšin pogosto žrtve diskriminacije v najrazličnejših okoljih (Booth, Leigh in Varganova, 2012; Study on discrimination against ethnic minorities, 2014), kar lahko predstavlja temelje za močnejše zaznavanje ogroženih posameznikovih svobod (Woller et al., 2007). Morebiti je z družbenimi spremembami v smeri raznovrstnosti in egalitarizma pričakovati višjo sprejetost manjšin in s tem šibkejšo lastno zaznavanje groženj njihovim svobodom.

4.3 Reaktanca in starost

Raziskave (npr. Hong et al., 1994; Woller et al., 2007) nakazujejo tudi na pomembne razlike v reaktančnem vedenju med posamezniki različne starosti. Woller et al. (2007) ugotavljajo, da je glede na starostne skupine moč reaktance krivočrtna: mlajša (18 do 34 let) in starejša starostna skupina (55 let in več) kažeta močno reaktančno vedenje, medtem ko vmesna starostna skupina (35 do 54 let) nakazuje na manj izrazito psihološko reaktanco. Obratno sorazmerje med starostjo in močjo reaktančnega odzivanja v starosti od 18 do 40 let navajajo tudi Hong et al. (1994), pri čemer je treba opozoriti, da je bila omenjena raziskava omejena na posameznike v starosti do 40 let.

Kot zanimivost velja omeniti ugotovitve raziskave (Dowd et al., 1994), ki povezuje visoko reaktančne posameznike s psihopatsko (nizka socializacija, nizka odgovornost, nizek samonadzor) in narcistično (visoko vrednotenje samega sebe, nizka toleranca) osebnostno motnjo.

5 TEORIJA PSIHOLOŠKE REAKTANCE V (PRED)KAZENSKIH POSTOPKIH

Sodelovanje v policijskih postopkih je stresno za vsakogar, najbolj pa je stres okrepljen med zbiranjem obvestil od osumljencev, pogosto imenovano tudi *zaslišanje*, četudi je po slovenski zakonodaji zaslišanje le tisto zbiranje obvestil, pri katerem je prisoten osumljenčev zagovornik in sledi točno določenim pravilom (Zakon o kazenskem postopku, 2012). V pričujočem prispevku se bomo zaradi tega izognili temu poimenovanju in zbiranje obvestil od osumljencev nekoliko manj formalno in širše imenovali *preiskovalni intervjui* (Areh, 2012).

Zbiranje obvestil od osumljenca navadno pomeni omejevanje njegove svobode (v najširšem pomenu besede), ko pa omejevanje svobode prenesemo v kontekst teorije psihološke reaktance, pa besedni zvezi dodamo popolnoma nove razsežnosti. Osrednji namen preiskovalnega intervjuja je iskanje resnice (Inbau, Reid, Buckley in Jayne, 2013), zbiranje uporabnih informacij, etično in na pravno dopusten način. Osumljenci pogosto ne želijo sodelovati in podajati informacij, pomembnih za razrešitev zadeve. Njihove izjave so pogosto zavajajoče in izmikajoče, splošno vedenje pa je navadno obrambne narave. V takšnih primerih policisti posegajo po metodah in tehnikah, s katerimi želijo doseči osumljenčevo sodelovanje, da bi pridobili točnejši vpogled v dejansko stanje (Gudjonsson, 2003). Prav te metode, ki so skozi zgodovino sicer doživele precejšen, a počasen napredek (Areh, 2016), in želja po pridobivanju dokazov, neredko tudi priznanja (Gudjonsson, 2003; Inbau et al., 2013; Kassin et al., 2010), preiskovalnemu intervjuju pogosto dajejo poseben značaj. Gre za interakcijo, ki ima navadno obtožujoč značaj, pogosto pa je prisotno tudi aktivno prepričevanje (kar izhaja iz prepričanja o krivdi osumljenca) na poti do resnice (Kassin et al., 2010). Najrazličnejše tehnike pridobivanja informacij pa lahko pogosto privedejo do nezaželenih razpletov in posledic, med katere Gudjonsson (2003) šteje: lažna priznanja zaradi uporabe prisile, nedopustna priznanja, posttravmatsko stresno motnjo zaradi tehnik zasliševanja, spodkopavanje zaupanja javnosti in bumerang učinek. Gudjonsson (2003) te pojave pojasnjuje s teorijo psihološke reaktance in posebej poudarja situacije, ko policisti med svojim delom izvajajo preveč pritiska. Preiskovalni intervjuji tako zadenejo reaktanco v njene korenine – kakršni koli poskusi prepričevanja navadno pomenijo omejevanje svobode, najsi bo to vpliv na vedenje, izražanje ali pa zgolj ogroža njihova prepričanja (Ridley, Gabbert in La Roy, 2013), kar se pogosto odrazi v odporu, samoobrambni drži in nepripravljenosti na sodelovanje (Areh, 2016; Gudjonsson, 2003; Inbau et al., 2013).

Pravilen pristop in izogibanje izvajanju psihičnih pritiskov na osumljence je še posebej pomembno v situacijah, ko policisti vodijo preiskovalni intervju z osebo, ki še ni odločena, ali bo govorila resnico ali ne. Pri tem je pomembna

ugotovitev raziskave, ki kaže, da približno polovica osumljencev pred intervjujem s preiskovalci ni odločena, ali bo dejanje priznala ali ne (Kebbell, Hurren, Mazerolle in Makkai, 2006). Le 4 % osumljencev pa spremenijo svojo primarno odločitev iz zaničanja v priznanje (Baldwin, 1993). Tako je pravilen pristop za uspešno pridobivanje relevantnih informacij ključnega pomena, saj je od tega odvisna odločitev osumljencev, ali bodo sodelovali ali ne (Kebbell et al., 2006).

Za zmanjševanje psihološke reaktance med preiskovalnimi intervjuji je tako izgradnja odnosa med osumljencem in preiskovalcem (v stroki s tujko imenovano tudi *rapport*) pomemben, in v sodobnih pristopih preiskovalnih intervjujev, kot je npr. PEACE, nepogrešljiv element (Abbe in Brandon, 2013; Areh, 2012, 2016; Gudjonsson, 2003). Prav tako ga FBI predstavlja kot temelj za vsakršno zasliševanje (Caproni v Abbe in Brandon, 2013). Za doseg sodelovanja je tako treba zagotoviti zmanjšanje reaktance: zgraditi odnos med preiskovalcem in osumljencem, nastopati spoštljivo, verodostojno, osumljencem pa omogočiti izbiro stališč (Areh, 2016).

Na tem mestu velja poudariti tudi druge načine zmanjševanja psihološke reaktance v neprosto voljnih interakcijah, ki jih predlaga Rooney (2009):

- stranko v postopku je treba podpreti in ji pomagati pri ohranjanju oz. pridobivanju nazaj že izgubljenih svobod. Pri tem je pomembno, da se stranki ne dajejo navodila, temveč se s predstavitvijo različnih možnosti sklene dogovor o ponovni pridobitvi svobode;
- reaktanco zmanjšuje pripisovanje obnašanja situaciji namesto posamezniku;
- poudarjati je treba tiste svobode, ki jih stranka še vedno ima;
- minimizirati je treba poskuse prepričevanja;
- zagotoviti je treba več alternativ, saj enostransko prepričevanje pogosto vodi k povečanju reaktance;
- pritisk je lahko kontraproduktiven in povzroči učinek bumeranga.

Za zmanjšanje psihološke reaktance je tako bistvenega pomena, da jo oseba, ki vodi postopek, pričakuje in jo razume kot normalno vedenje ter ne pričakuje, da bo reaktanca minila sama od sebe (Rooney, 2009). De Shazer (1984) opominja, da odpora ne gre razumeti kot kljubovalnost, temveč kot obliko sodelovanja, edinstven način sprejemanja in obstajanja. Poudariti pa velja, da naštetu deluje tudi *obratno*, in sicer na strokovnega delavca v interakciji s strankami v postopkih, v transakciji z uporabniki, s sodelavci, zlasti nadrejenimi, o čemer pa do tega trenutka ni zaslediti empiričnih raziskav. Prav tako ni izdelanih etičnih smernic glede uporabe strategij za večanje reakcije nasprotovanja, npr. z uporabo paradoksa¹ (Šugman Bohic, 2008).

¹ Gre za tehniko uporabe teorije psihološke reaktance v korist strokovnega delavca. Omenjeno lahko dosežemo s povečevanjem ali celo povečevanjem pomembnosti določene svobode in z impliciranjem grožnje uporabnikovim prihodnjim svoboščinam (Rooney, 2009). Uporaba psihološke reaktance v korist vodnika se do neke mere uporablja tudi na področju šolanja psov.

6 ZAKLJUČEK

Teorija psihološke reaktance je z leti doživela precejšen razcvet in prepoznavnost. Neposredno se uporablja v zdravstvu (Fogarty, 1997), kampanjah za zmanjšanje porabe tobačnih izdelkov (Wiium et al., 2009), alkohola, drog in drugih ozaveščanj javnosti o zdravem življenju (Compton, Jackson in Dimmock, 2016), marketingu oz. prodajnih strategijah (Trump, 2016), socialnemu delu (Rooney, 2009), poslovnih in drugih pogajanjih (Kray et al., 2001), športu (Briki, Den Harigh, Hauw in Gernigon, 2012), šolstvu (Graca et al., 2013) in še bi lahko naštevali. Pri vsakem od naštetih področij je mogoče najti tudi podpodročje, ki je ravno tako povezano s teorijo psihološke reaktance in pogosto podprto z empirično raziskavo. Skrb vzbujajoča je maloštevilnost (že skoraj odsotnost) empiričnih raziskav na tako pomembnem področju, kot so policijski in sodni postopki, kjer se pogosto odloča med svobodo in odvzemom prostosti, ponekod po svetu pa tudi med življenjem in smrtjo. Teorijo psihološke reaktance se sicer uporablja v sodobnih zasliševalnih tehnikah (Abbe in Brandon, 2013; Gudjonsson, 2003), četudi v znanstveni in strokovni literaturi to (pre)pogosto ni eksplicitno poudarjeno. Kot smo lahko ugotovili z zapisanega v pričujočem prispevku, je poznavanje dejavnikov, ki pogojujejo nastanek psihološke reaktance in reaktančnega vedenja (pa najsi bo to način ‚zasliševanja‘ ali pa individualne značilnosti posameznika v postopku), ključnega pomena za predvidevanje pojava psihološke reaktance in pravičnega ter pravočasnega odziva nanjo. Prihodnje delo na obravnavanem področju bi bilo smiselno usmeriti v vključevanje te tematike v obstoječa izobraževanja tistih delavcev, ki so pogosto akterji v neprostovoljnih interakcijah, in nadaljevanje opozarjanja na obstoj psihološke reaktance in njeno pomembnost v tovrstnih situacijah. Izobraževanjem in ozaveščanjem, ki jih že videvamo tudi v slovenskem prostoru (npr. Areh, 2016; Pegam, 2009; Šugman Bohic, 2008; Zupanec, 2017), bi nedvomno pripomogle tudi empirične raziskave, ki bi naslavljale dejavnike, ki pogojujejo nastanek ali krepitev psihološke reaktance, ozaveščenost prepoznavanja teh dejavnikov med delavci, ki so pogosto prisotni v neprostovoljnih interakcijah, in raziskave, ki bi se osredotočale na splošno pojavnost in oblike psihološke reaktance v Sloveniji. Tako bi se ustvarila zbirka ugotovitev o psihološki reaktanci v Sloveniji in s tem dostopnejša ter relevantnejša literatura.

UPORABLJENI VIRI

- Abbe, A. in Brandon, S. E. (2013). The role of rapport in investigative interviewing: A review. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 10(3), 237–249. doi:10.1002/jip.1386
- Areh, I. (2012). Kratek prikaz evolucije zaslišanja: Pot od psevdoznanosti do znanosti. V I. Areh (ur.), *Preiskovalni intervju: Nekateri pravni in psihološki vidiki* (str. 67–100). Ljubljana: Tipografija.
- Areh, I. (2016). Policijska zaslišanja skozi prizmo znanosti. *Psihološka obzorja*, 25, 18–28.

- Baldwin, J. (1993). Police interview techniques: Establishing truth or proof? *British Journal of Criminology*, 33(3), 325–352.
- Bernheim, B. D. (1994). A theory of conformity. *Journal of Political Economy*, 102(5), 841–877. doi:10.1111/j.1549-0831.2003.tb00133.x
- Booth, A. L., Leigh, A. in Varganova, E. (2012). Does ethnic discrimination vary across minority groups? Evidence from a field experiment. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 547–573. doi:10.1111/j.1468-0084.2011.00664.x
- Boss, S. R., Kirsch, L. J., Angermeier, I., Shingler, R. A. in Boss, R. W. (2009). If someone is watching, I'll do what I'm asked: Mandatoriness, control, and information security. *European Journal of Information Systems*, 18(2), 151–164. doi:10.1057/ejis.2009.8
- Brehm, J. W. (1966). *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.
- Brehm, S. S. (1981). Psychological reactance and the attractiveness of unattainable objects: Sex differences in children's responses to an elimination of freedom. *Sex Roles*, 7(9), 937–949.
- Brehm, S. S. in Brehm, J. W. (1981). *Psychological reactance: A theory of freedom and control*. New York: Academic Press.
- Briki, W., Den Harigh, R., Hauw, D. in Gernigon, C. (2012). A qualitative exploration of the psychological contents and dynamics of momentum in sport. *International Journal of Sport Psychology*, 43(5), 365–384. doi:10.7352/IJSP2012.43.365
- Brown, A., Finney, S. in France, M. (2010). *Examining the dimensionality of the hong psychological reactance scale*. Pridobljeno na https://www.psyc.jmu.edu/assessment/research/pdfs/Brown1_nera09.pdf
- Buller, D. B., Borland, R. in Burgoon, M. (1998). Impact of behavioural intention on effectiveness of message features: Evidence from the family sun safety project. *Human Communication Research*, 24(3), 433–453.
- Cialdini, R. B. in Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annual Review of Psychology*, 55, 591–621. doi:10.1146/annurev.psych.55.090902.142015
- Compton, J., Jackson, B. in Dimmock, J. A. (2016). Persuading others to avoid persuasion: Inoculation theory and resistant health attitudes. *Frontiers in Psychology*, 7(Feb.), 1–9. doi:10.3389/fpsyg.2016.00122
- De Shazer, S. (1984). The death of resistance. *Family Process*, 23(1), 11–21.
- Donnell, A. J., Thomas, A. in Buboltz, W. C. (2001). Psychological reactance: Factor structure and internal consistency of the Questionnaire for the Measurement of Psychological Reactance. *The Journal of Social Psychology*, 141(5), 679–687. doi:10.1080/00224540109600581
- Dowd, E. T., Milne, C. R. in Wise, S. L. (1991). The therapeutic reactance scale: A measure of psychological reactance. *Journal of Counseling & Development*, 69(6), 541–545.
- Dowd, E. T., Wallbrown, F., Sanders, D. in Yesenosky, M. J. (1994). Psychological reactance and its relationship to normal personality variables. *Cognitive Therapy and Research*, 18(6), 601–612.

- Fogarty, J. S. (1997). Reactance theory and patient noncompliance. *Social Science and Medicine*, 45(8), 1277–1288. doi:10.1016/S0277-9536(97)00055-5
- Fraga, E. D., Atkinson, D. R. in Wampold, B. E. (2004). Ethnic group preferences for multicultural counseling competencies. *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*, 10(1), 53–65.
- Goldsmith, R. E., Clark, R. A. in Lafferty, B. A. (2005). Tendency to conform: A new measure and its relationship to psychological reactance. *Psychological Reports*, 96(3), 591–594.
- Graca, J., Calheiros, M. M. in Barata, M. C. (2013). Authority in the classroom: Adolescent autonomy, autonomy support, and teachers' legitimacy. *European Journal of Psychology of Education*, 28(3), 1065–1076. doi:10.1007/s10212-012-0154-1
- Gudjonsson, G. H. (2003). *The psychology of interrogations and confessions*. London: Wiley.
- Hardin, E. E. in Leong, F. T. L. (2005). Optimism and pessimism as mediators of the relations between self-discrepancies and distress among Asian and European Americans. *Journal of Counseling Psychology*, 52(1), 25–35.
- Hong, S. M. (1990). Effects of sex and church attendance on psychological reactance. *Psychological Reports*, 66(2), 494.
- Hong, S. M. in Langovski, N. (1994). Sex difference in psychological reactance amongst Korean residents in Australia. *Psychological Reports*, 75(1), 578–578.
- Hong, S. M. in Page, S. (1989). A psychological reactance scale – development, factor structure and reliability. *Psychological Reports*, 64(3), 1323–1326.
- Hong, S. M., Giannakopoulos, E., Laing, D. in Williams, N. A. (1994). Psychological reactance: Effects of age and gender. *The Journal of Social Psychology*, 134(2), 223–228. doi:10.1080/00224545.1994.9711385
- Inbau, E. F., Reid, E. J., Buckley, P. J. in Jayne, C. B. (2013). *Criminal interrogation and confessions* (5th ed.). Chicago: Jones & Bartlett Learning.
- Kassin, S. M., Drizin, S. A., Grisso, T., Gudjonsson, G. H., Leo, R. A. in Redlich, A. D. (2010). Police-induced confessions: Risk factors and recommendations. *Law and Human Behavior*, 34(1), 3–38. doi:10.1007/s10979-009-9188-6
- Keibell, M., Hurren, E., Mazerolle, P. in Makkai, T. (2006). An investigation into the effective and ethical interviewing of suspected sex offenders. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, (327), 1–6. doi:10.1037/e620642012-001
- Kray, J. L., Thompson, L. in Galinsky, A. (2001). Battle of the sexes: Gender stereotype confirmation and reactance in negotiations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(6), 942–958.
- Merz, J. (1983). Fragebogen zur Messung der psychologischen Reaktanz. *Diagnostica*, 29(1), 75–82.
- Middleton, J., Buboltz, W. in Soпон, B. (2014). The relationship between psychological reactance and emotional intelligence. *Social Science Journal*, 52(4), 542–549. doi:10.1016/j.sosci.2015.08.002
- Mihelič, A. in Vrhovec, S. (2017). Explaining the employment of information security measures by individuals in organizations: The self-protection model. V I.

- Bernik, B. Markelj in S. Vrhovec (ur.), *Advances in Cybersecurity 2017*. Maribor: University of Maribor Press.
- Mihelič, A. in Vrhovec, S. (2018). Model samozaščite v kibernetnem prostoru. *Elektrotehniški vestnik*, 85(1–2), 13–22.
- Mikulincer, M. (1988). The relationship of probability of success and performance following unsolvable problems: Reactance and helplessness effects. *Motivation and Emotion*, 12(2), 139–153. doi:10.1007/BF00992170
- Miron, A. M. in Brehm, J. W. (2006). Reactance theory – 40 years later. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 37(1), 9–18. doi:10.1024/0044-3514.37.1.9
- Pegam, P. (2009). *Perspektiva odpora in reaktance v neprostoVOLjnih transakcijah socialnega dela* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Pungeršič, S. (2012). *NeprostoVOLjne transakcije na področju zaščite otrok* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Ridley, M. A., Gabbert, F. in La Roy, J. D. (2013). *Suggestibility in legal contexts: Psychological research and forensic implications*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Rooney, H. R. (2009). *Strategies for work with involuntary clients* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.
- Seemann, E. A., Buboltz, W. C., Jenkins, S. M., Soper, B. in Woller, K. (2004). Ethnic and gender differences in psychological reactance: The importance of reactance in multicultural counselling. *Counselling Psychology Quarterly*, 17(2), 167–176. doi:10.1080/09515070410001728316
- Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development, and death*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Study on discrimination against ethnic minorities in the provision of goods, services and facilities, and disposal and management of premises*. (2014). Hong Kong: Equal Opportunities Commission. Pridobljeno na http://www.eoc.org.hk/EOC/Upload/UserFiles/File/researchProject/2014Sep/RaceGSF_eStudyBrief.pdf
- Šugman Bohic, L. (2008). *Ocenjevanje začetnih stikov v neprostoVOLjnih transakcijah*. Pridobljeno na <https://www.fsd.uni-lj.si/mma/L%20C5%A0B-Ocenjevanje-zacetnih-stikov-v-neprostoVOLjnih-transakcijah-2008-neobjavlj/2010013013134387/>
- Trump, R. K. (2016). Harm in price promotions: When coupons elicit reactance. *Journal of Consumer Marketing*, 33(4), 302–310. doi:10.1108/JCM-02-2015-1319
- Wiiium, N., Aarø, L. E. in Hetland, J. (2009). Psychological reactance and adolescents' attitudes toward tobacco-control measures. *Journal of Applied Social Psychology*, 39(7), 1718–1738. doi:10.1111/j.1559-1816.2009.00501.x
- Woller, K. M. P., Buboltz, W. C. in Loveland, J. M. (2007). Psychological reactance: Examination across age, ethnicity, and gender. *The American Journal of Psychology*, 120(1), 15–24.
- Woolfolk, A. (2002). *Pedagoška psihologija*. Ljubljana: Educy.
- Zupanec, U. (2017). *Utemeljitev preiskovalnega intervjuja s spoznanji teorije reaktance*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Zakon o kazenskem postopku (ZKP-UPB8). (2012, 2013, 2014, 2019). *Uradni list RS*, (32/12, 47/13, 87/14, 22/19).

O avtorju:

Anže Mihelič, asistent za informacijsko varnost na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru in doktorski študent na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani in Fakulteti za računalništvo in informatiko Univerze v Ljubljani.
E-pošta: anze.mihelic@fvv.uni-mb.si

Kriminaliteta, povezana s kulturno dediščino

VARSTVOSLOVJE,
letn. 21
št. 1
str. 39–53

Viktorija Zupančič, Bojan Dobovšek

Namen prispevka:

Namen prispevka je analizirati obstoj kriminalitete, povezane s kulturno dediščino v svetu, ter ugotoviti, ali je ta v porastu ali nazadovanju. S pomočjo vodenih intervjujev s strokovnjaki s tovrstnega področja smo želeli opredeliti smernice za boj proti tej obliki kriminalitete.

Metode:

Uporabili smo pregled literature in metodo strukturiranega poglobljenega intervjuja.

Ugotovitve:

Veljavna zakonodaja s področja varovanja kulturne dediščine ter boja proti dotični obliki kriminalitete je ustrezna in primerna. Problem predstavlja predvsem uveljavljanje in izvrševanje tovrstnih zakonskih določil in izvajanje sankcij v praksi. Celoten potek od pridobitve do prodaje predmeta kulturne dediščine je dobro organiziran: plenjenje arheoloških najdišč s strani lokalnih plenilcev, prodaja lokalnemu preprodajalcu, ki uredi prevoz izropanih kulturnih dobrin na mednarodni trg. Predmet pride v ciljno državo, kjer je opran ter kot antikviteta brez ali z neznanim poreklom anonimno prodan najboljšemu ponudniku. Analiza intervjujev s strokovnjaki je pokazala resnično problematiko prepovedanega trgovanja s predmeti kulturne dediščine. Zbiralci in določeni muzeji na mednarodnem ilegalnem trgu postavijo povpraševanje po predmetih iz določenega zgodovinskega obdobja ali iz določene kulture. S tem sprožijo celotni krog organiziranega plenjenja, tihotapljenja ter končne pridobitve predmeta.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Prispevek predstavlja pilotsko raziskavo z omejenim številom intervjujev z izbranimi strokovnjaki, ki pa je dobra osnova za nadaljnje raziskovanje in oblikovanje strategij preprečevanja kriminalitete v zvezi s kulturno dediščino.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Slovenska strokovna literatura s področja kriminalitete zoper kulturno dediščino je dokaj redka. Članek prinaša vpogled v problematiko ter izzive za nadaljnje raziskovanje.

UDK: 343.3/.7:719

Ključne besede: kulturna dediščina, plenjenje, ilegalno trgovanje z antikvitetami, črni trg umetnin, kriminaliteta, umetnine

Cultural Heritage Criminality

Purpose:

The purpose of the paper is to explore the existence of cultural heritage criminality in the world and determine whether it is rising or declining. With the guided, in-depth interviews with experts in this field, we attempted to develop guidelines for fighting such criminality.

Design/Methods/Approach:

The paper is based on literature review and on in-depth interviews with experts on cultural heritage.

Findings:

The current legislation, pertaining to the protection of cultural heritage and the fight against cultural heritage criminality is adequate. However, the implementation of such legislation and resulting sanctions is problematic. The process of obtaining and selling an object of cultural heritage is very well organised. Local predators loot archaeological sites and sell the objects to local antiquities dealers, who then organise the way of the cultural assets on the international market. When the object reaches the country of destination, its origin has already been vanished and it can be anonymously sold to the highest bidder. The analysis of the interviews additionally reveals the extent of the issue of illicit trafficking of cultural heritage. Collectors and certain museums create demand in the international illegal market for objects from a certain culture or period in history. As a result, they start the circle of organised looting and smuggling to finally acquisition of the cultural items.

Research Limitations/Implications:

Article is a pilot study with limited number of interviews with experts on cultural heritage. The paper is good steppingstone for the further research on cultural heritage criminality and it is a good source for designing the strategies for cultural heritage criminality prevention.

Originality/Value:

The Slovenian literature dedicated to the cultural heritage criminality remains barely sufficient. This paper provides the insight into the problem of cultural heritage criminality and poses the challenge for future research work.

UDC: 343.3/.7:719

Keywords: cultural heritage criminality, looting, illicit trafficking of cultural heritage, black market, art

1 UVOD

Kriminaliteta, povezana s kulturno dediščino, je tako v svetu kot na domačih tleh velik problem. Kaže se predvsem v oskrunitvi, uničenju in plenjenju arheoloških najdišč ter drugih zgodovinsko pomembnih območij, prodaji in preprodaji

najdenega materiala, v obliki vandalizma ter s krajo predmetov kulturne dediščine drugega naroda, ki se je dogajala v preteklosti med 2. svetovno vojno. Dediščina je naša zapuščina iz preteklosti, je, kar danes živimo in kar prenesemo na prihodnje rodove. Naša kulturna in naravna dediščina sta nenadomestljiva vira življenja in navdiha (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], n. d.).

Svetovna arheološka dediščina je ogrožena zaradi nezakonitih in uničevalnih izkopavanj. Predmeti so pretihotapljeni na svetovni črni trg, kjer so muzejem, galerijam ali zasebnim zbirateljem prodani kot predmeti brez izvora (Brodie in Renfrew, 2005). Na omenjeno obliko kriminalitete ni imuna nobena država. V revnih izvornih državah plenilci prodajajo antikvite predvsem zaradi želje po zaslužku, meni Yates (2011), medtem ko Brodie, Doole in Watson (2000) menijo, da se na Zahodu pljenje dogaja kot oblika preživljanja prostega časa (hobi), pri čemer ljudje uporabljajo detektorje kovin. Trg z umetninami je splošno definiran kot prostor ekonomske izmenjave oziroma kot prostor, kjer se srečata ponudba in povpraševanje po tistem, kar je naprodaj (Massy, 2008).

Trgovanje z antikvitetami je kriminalno dejanje transnacionalnih razsežnosti, saj vključuje na eni strani nelegalna izkopavanja in izvoz kulturnega materiala iz držav izvora ter na drugi strani dobavljanje tovrstnega materiala bogatim, ekonomsko močnejšim državam (Bowman, 2008). Mackenzie (2011) vidi mednarodni trg z ilegalnimi predmeti kot kriminalni trg, organiziran v strukturirane odnose med tatovi, tihotapci, preprodajalci in kupci ilegalnega materiala. Ilegalno pridobljene antikvite so glavni vir zaslužka tihotapcev in preprodajalcev. Trgovanje z njimi naj bi bilo tako dobičkonosno kot trgovanje z narkotiki in prepovedanimi substancami (Campbell, 2013). Massy (2008) meni, da je na trgu zagotovljena anonimnost tako kupcev kot prodajalcev.

Da je kriminaliteta v zvezi s kulturno dediščino akuten svetovni problem, prikazujejo podatki vodilnih mednarodnih institucij, ki se ukvarjajo s kriminaliteto. Tako Evropska komisija (European Commission, n. d.) v svoji politični agendi poudarja naslednje ključne probleme: pomanjkanje konsistentne terminologije in zakonskih definicij; neusklajenost zakonodaje med članicami EU; pomanjkanje relevantnih podatkov in statistik; težave pri izmenjavi informacij. V okviru Evropa pa se posebno pozornost namenja ilegalni trgovini s kulturno dediščino vključno z antikvitetami in umetninami, kar je poudarjeno v najnovejšem poročilu SOCTA (EUROPOL, 2019).

Zgoraj navedene institucije in mednarodni akti ter konvencije so se izkazali za zadosten zakonski in varstveni okvir, vendar se velik problem pojavlja v uveljavljanju in izvrševanju tovrstnih zakonskih določil. Večina držav, ki se bojuje proti trgovanju s predmeti kulturne dediščine, je ekonomsko šibkih in ne zmorejo nadzorovati ter varovati arheoloških najdišč ter drugih območij, ki so posebnega kulturnega pomena (Yates, 2011).

Z varovanjem predmetov kulturne dediščine se ukvarjajo mednarodne organizacije, med njimi Mednarodni muzejski svet (ICOM), katerega delo je usmerjeno v varovanje in promoviranje svetovne naravne in kulturne dediščine. Na področju varstva kulturne dediščine sodeluje z UNESCOM, pri katerem ima tudi svetovalno vlogo. Na področju preprečevanja in zatiranja tovrstne

kriminalitete deluje tudi Urad Združenih narodov za droge in kriminal (angl. *United Nations Office on Drugs and Crime*), ki tesno sodeluje z UNESCO. Urad je sprejel tudi Konvencijo Združenih narodov o transnacionalnem organiziranem kriminalu (*United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, 2000), kjer opredeljuje nove smernice v boju zoper kriminaliteto zoper kulturno dediščino (*United Nations Office on Drugs and Crime*, n. d.).

2 KULTURNA DEDIŠČINA

Kulturna dediščina predstavlja bistvo obstoja, zgodovino in razvoj posameznega naroda. Zaradi kulturne dediščine vemo, kdo smo, saj je del nas vse življenje; spremlja nas na vseh področjih udejstvovanja. Humer (1989) se je pri definiranju pojma kulturne dediščine osredotočil na to, kaj nam sama kulturna dediščina prinaša. Predvsem nam daje občutek vrednosti in pripadnosti, ne samo skupini, temveč tudi narodu in ne nazadnje človeštvu. Z njegovim pojmovanjem se strinjamo, saj zaradi kulturne dediščine vemo, kdo smo, od kod prihajamo, kdo so bili naši predniki, s čim so se ukvarjali, kako sta napredovali miselnost in znanje ljudi skozi preteklost.

Kulturno dediščino podobno obravnava tudi Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS). Smatra jo namreč kot različne dokaze in vire iz preteklosti, ki so delo človeških rok, naša naloga pa je predvsem ohranjanje in varstvo le-te (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2019). Če pogledamo pomen kulturne dediščine v svetovnem merilu, nam dober odgovor poda svetovna organizacija za varstvo kulturne dediščine – UNESCO (n. d.). Različne kraje, ki so univerzalne vrednosti za celotno človeštvo, uvrsti na Seznam svetovne kulturne dediščine (angl. *World Heritage List*), saj je njihovo varstvo posebnega pomena za prihodnje rodove (npr. Grand Canyon v Združenih državah Amerike, piramide v Egiptu, Taj Mahal v Indiji). Da se neki spomenik oziroma zgodovinska zgradba oziroma historično mesto lahko uvrsti na Seznam svetovne kulturne dediščine, mora imeti nepojmljivo univerzalno vrednost in iz izbirnega kriterija izpolnjevati vsaj eno izmed desetih točk, ki so objavljene na spletni strani UNESCA pod naslovom »The Criteria for Selection«. Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij (angl. *International Council on Monuments and Sites*), edina svetovna nevladna organizacija na področju varovanja kulturne dediščine, smatra slednjo kot izraz poti in načina življenja naših predhodnikov, katerega znanje in védenje se prenaša iz generacije v generacijo. Vključuje tako predmete, navade, običaje, vrednote kot tudi kraje, zgradbe itd. (*Culture in Development*, n. d.).

Pojmovanje kulturne dediščine se sčasoma spreminja, saj se pojavljajo vedno nove opredelitve oziroma se sam pomen kulturne dediščine širi (Humer, 1989). ZVKDS (2019) kulturno dediščino razdeli na materialno in nematerialno kulturno dediščino. V kulturno dediščino materialne (snovne) narave uvršča stavbno dediščino, arheološko dediščino, dediščino kulturne krajine, premično dediščino in zbirke ter narodno bogastvo. Na drugi strani pa v nematerialno oziroma nesnovno kulturno dediščino šteje predvsem šege in navade ter vrednote in

prepričanja. Glede na navedeno se bomo v prispevku osredotočili na materialno oziroma snovno kulturno dediščino, torej na dediščino, katere predmeti so sad oziroma plod človeških rok, truda, dela.

2.1 Kriminaliteta zoper kulturno dediščino

Tovrstna oblika kriminalitete se ne dogaja na očeh vse javnosti, ni nasilne narave, vendar je mnogokrat prikrita in izredno prefinjena oblika kriminalitete. Vzporednice lahko potegnemo z beloovratniško kriminaliteto, premoženjskimi delikti (vlom, ponarejanje), gospodarsko kriminaliteto (korupcija) ter z organizirano kriminaliteto, kjer imajo storilci veliko predhodnega umetniškega znanja ter ročnih spretnosti (Kursar Trček, 2002).

Ko govorimo o kaznivih dejanjih zoper kulturno dediščino, sprva pomislimo na tatvino predmetov, uničenje predmetov ali stavb kot posledica vojne, vandalizem, plenjenje grobnic itd. Pri proučevanju literature smo ugotovili, kako zelo širok spekter kriminalnih dejanj v povezavi s kulturno dediščino pravzaprav obstaja. Poleg že omenjenih oblik kriminalitete zoper kulturno dediščino poznamo tudi tihotapljenje predmetov in malomarnost pri ravnanju s predmeti kulturne dediščine.

2.1.1 Oblike kaznivih dejanj zoper kulturno dediščino

Oblike kriminalitete zoper kulturno dediščino se med državami razlikujejo. Predvsem v socialno revnejših, vendar kulturno bogatih, državah (Iran, Irak, Egipt, države Južne Amerike) je bolj pogosta oblika kriminalitete plenjenje grobnic, uničevanje predmetov in stavb, tihotapljenje predmetov na mednarodne trge (Brodie et al., 2000). V bolj razvitih državah (Evropa, Združene države Amerike) pa predstavlja ilegalno prodajo pretihotapljenega blaga, vandalizem, priložnostno tatvino sakralnih ali posvetnih predmetov kulturne dediščine (J. Lawson, osebni intervju, 2. 7. 2013).

2.2 Zakonodaja na področju kriminalitete zoper kulturno dediščino

Najbolj poznani konvenciji na področju zatiranja in preprečevanja kriminalitete zoper kulturno dediščino sta UNESCO Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih ter UNIDROIT Konvencija o ukradenih ali nezakonito izvoženih predmetih kulturne dediščine in Akt o trgovanju s predmeti kulturne dediščine.

2.2.1 UNESCO Konvencija iz leta 1970

Na področju varovanja kulturne dediščine je nedvomno najbolj poznana UNESCO Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih iz leta 1970. Z ratifikacijo omenjene Konvencije se države podpisnice zavežejo:

- k storitvi vsega potrebnega za preprečitev pridobivanja kulturnih predmetov tretjih držav v državne muzeje in druge institucije;
- k prepovedi uvoza ukradenih predmetov kulturne dediščine iz tujih muzejev, religijskih in drugih institucij,
- k zavzemanju vrnitve predmetov kulturne dediščine v lastniško oziroma izvorno državo (www.ec.europa.eu).

3 KRIMINALITETA, POVEZANA S KULTURNO DEDIŠČINO

Iz analiz kriminalitete zoper kulturno dediščino ugotavljamo, da je kriminaliteta prisotna na vseh kontinentih, tako v državah izvora, kjer je stanje res zelo kritično, kot tudi v ciljnih državah, kamor antikvitete izvornih držav prihajajo. Južna Amerika je kulturno zelo bogata država. V preteklosti so tam prebivale kulture Inkov in Aztekov, katerih kulturna dediščina se je ohranila vse do danes. Nemalo zbiralcev bi si v zbirki želeli imeti inkovske ali azteške predmete. Prav tovrstne želje, ki jih na črnem trgu zbiratelji podajo mednarodnim prodajalcem, privedejo do uničenj arheoloških najdišč ter tatvin najdenih predmetov. Opazimo lahko, da se enaka zgodba dogaja v Afriki in Aziji. Staroselske kulture na teh območjih so zapustile ogromno arheoloških predmetov, vrednih občudovanja zaradi zanimivih oblikovalskih ali uporabnih tehnik, in najpomembnejše, vrednih strokovnega preučevanja ter dokumentiranja. Vsi predmeti, ki so na ilegalen način izkopani in prodani na črnem trgu, tega procesa ne dočakajo, saj so prodani kot predmeti brez oziroma neznanega izvora. Kot dobro stran v zgoraj navedenih primerih lahko omenimo državo Peru in arheološko pomembno območje Sipán. Po hudem več let trajajočem plenjenju in opustošenju s strani lokalnega prebivalstva so ti s pomočjo arheologa Walterja Alve spoznali vrednost lastne kulturne dediščine. Ne samo da so jo začeli ceniti, odločili so se odpreti muzej, kjer so shranjeni predmeti s tega območja. Tja sedaj na ogled prihajajo turisti z vsega sveta. Poudarimo lahko, da je v izvornih državah izobraževanje, učenje ter usmerjanje prebivalstva zelo pomembno. Le na takšen način se bodo začeli zavedati pomena lastne kulturne dediščine ter jo tudi cenili in varovali za prihodnje rodove.

V Evropi in ZDA smo v zadnjih desetletjih zasledili povečanje kriminalitete zoper kulturno dediščino. Čedalje širši javnosti so dostopni detektorji kovin, s katerim se lahko človek ukvarja povsem ljubiteljsko, vendar zaradi malomarnega ravnanja in brezbržnosti uničuje arheološka in zgodovinska območja. Mnogi izmed njih ne poznajo zakonodaje, na podlagi katere bi vedeli, da so tovrstna dejanja kazniva. Povrhu vsega s seboj vzamejo najdene predmete in jih ne prijavijo. Tako smo lahko prepričani, da arheologi takšnih predmetov ne bodo mogli preučiti, kar vodi v izgubo naše kulturne preteklosti. Tudi na tem mestu je treba izpostaviti pomembnost informiranja in poučevanja širše javnosti o škodovanju uporabe detektorja kovin zaradi uničevanja kulturne dediščine zavoljo vseh današnjih in prihodnjih rodov.

V zahodnem delu sveta lahko izpostavimo primer, ki se je zgodil v Italiji. Skozi ta primer smo dobili vpogled, kako se lahko organizira celotno večletno plenjenje, tihotapljenje, preprodajanje, pranje ter končna prodaja predmetov

kulturne vrednosti. Odkritje Medicijevih spletk in trgovanja z umetninami je bilo medijsko razpoznavno po vsem svetu. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) pove, da je napisanih veliko člankov ter knjig o premetenosti Medicija in njegovih pajdašev. Preiskovalci so tako končno razbili eno izmed večjih tihotapskih mrež v podzemlju nedovoljene trgovine s predmeti kulturne dediščine.

Poleg plenjenja in ropanja arheoloških najdišč se dogajajo tudi namerna poškodovanja ali uničenja predmetov, kipov, stavb in ostale materije, ki sodi pod kulturno dediščino. V to kategorijo sodita vandalizem in uničenje kulturne dediščine kot posledica vojnih konfliktov. Priča smo trem tragičnim vojnim dogodkom, kjer lahko opazimo, da je kulturna dediščina naroda povsem sekundarnega pomena. Do neke meje to lahko razumemo, saj na tehtnici med človeškimi življenji in kulturnimi predmeti vsakdo v prvi vrsti stremi k reševanju človeških življenj. Kljub temu se moramo zavedati, kako zelo je kulturna dediščina pomembna, saj ko uničujemo in napadamo kulturno dediščino drugega naroda, uničujemo kulturno dediščino vseh nas, naših prednikov in prihodnjih rodov. Lahko rečemo, da je vojaških napadov na kulturno pomembne stavbe in območja v današnjem času manj, kot je bilo tovrstne oblike kriminalitete v preteklosti. V času 2. svetovne vojne nacisti na čelu Hitlerja niso želeli le nadvlade nad celotnim človeštvom, temveč tudi lastninjenje vseh svetovnih zbirk kulturne dediščine. Predmeti, ki so imeli germanske prvine, so bili njihova last, njihova pravica lastninjenja. Ostala kulturna dediščina je bila manjvredna in tako namenjena za uničenje.

Pohvaliti je treba ameriško in britansko organizacijo, ki sta v času 2. svetovne vojne požrtvovalno in brez postanka delovali na področju varovanja in zaščite kulturne dediščine. Med drugim sta enoti zaslužni za rešitev več kot 20.000 primerkov kulturne dediščine iz rudnika, kjer so nacisti zaradi poraza v vojni z razstrelivom nameravali pogubiti predmete evropske in svetovne kulturne dediščine (Edsel, 2009). Na tej točki lahko omenimo, da so v čast organizaciji *Monuments Men* v Hollywoodu posneli film, ki se je v kinematografih začel predvajati v začetku leta 2014 (Clooney, 2014).

Vojno uničenje v Jugoslaviji je eden izmed najhujših primerov tovrstne kriminalitete na področju Evrope. Šokantna je brezbriznost napadalcev ob uničenju spomenikov ter mestnega obzidja, ki je bilo med drugim pod zaščito svetovne organizacije UNESCO. Na tem mestu je treba izpostaviti sojenje vsem vpletenim za dogodke za časa vojne, kar je nedvomno pozitivno dejanje, saj je eden izmed redkih primerov doslednega izvajanja zakonskih aktov ter izvrševanja kazenskih sankcij. S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) pravi, da je na področju kriminalitete v času vojnih konfliktov danes veliko boljše stanje. Ameriške enote ob odhodu na bojna območja dobijo igralne karte, na katerih so podobe pomembnih kulturnih območij, dobrin ali spomenikov, s čimer se lažje zavedajo pomena kulturne dediščine. Prav tako je pred odhodom poskrbljeno za predavanje in kratko izobraževanje enot o pomenu kulturne dediščine. Vsak izmed njih dobi seznam z navodili in nasveti, kako ravnati, če jim lokalno prebivalstvo želi prodati antikvitete ali druge predmete kulturne dediščine. S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) tudi meni, da je zakonodaja v primeru vojnih konfliktov zadostna in povsem ustrezna. Nasprotno menita Ghaidan in Paolini (2008), ki pravita, da

so trenutni mednarodni zakoni nezadostni za varovanje kulturne dediščine med in po vojaškem konfliktu. V prihodnje je treba poskrbeti, da bo čim več držav ratificiralo Haaško konvencijo 1954 ter še posebej II. protokol k Haški konvenciji 1954. Države je treba tudi spodbuditi k implementaciji zakonodaje ter tako kazensko preganjati resne zločine proti kulturni dediščini na podlagi sodnega kriterija, za katerega je poskrbljeno v II. protokolu, meni Frulli (2011).

Izvorne države kulturne dediščine se vsakodnevno spopadajo z ropanji in opustošenji arheoloških najdišč in zgodovinsko pomembnih območij. Revno prebivalstvo na arheoloških najdiščih celo kampa ter si tako zagotovi konstantno delo, v katerem vidi zaslužek za boljšo prihodnost. Lokalni preprodajalci dobro izkoristijo revne kmete ter jim v zameno za najdene predmete ponudijo plačilo, ki pa je običajno le 2 odstotka končne vrednosti predmeta. Lokalni preprodajalci nato poskrbijo za tihotapljenje predmetov na mednarodni trg, kjer jih dobijo drugi preprodajalci. Predmete med seboj kupujejo, da se izgubi sled ter končno prodajo zainteresiranemu kupcu. Predmet je prodan kot antikvitet brez ali z neznanim izvorom. Na takšen način je zelo težko ugotoviti dejansko poreklo predmeta.

Arheološko gledano je takšen predmet popolnoma neuporaben. Med drugim se eden izmed največjih strokovnjakov na področju arheologije ter kriminalitete zoper arheološko kulturno dediščino Brodie (2012) sprašuje, ali je tovrstne predmete sploh smiselno proučevati. Izgubljena je namreč celotna povezava predmeta s krajem najdbe. Ne obstaja niti dokumentacija o izkopu predmeta niti dokumentirano preučevanje arheološkega najdišča.

Zbiratelji in kupci antikviteta na trgu postavijo povpraševanje po predmetih, kar preprodajalce vodi v željo po izpolnitvi njihovih pričakovanj. Zbiratelji in muzeji bi se morali bolje izobraziti in spoštovati pravne akte ter kodekse poslovanja s tovrstnim materialom. Ob potencialnem nakupu predmeta bi morali postavljati več vprašanj o izvoru in načinu pridobitve predmeta. Če bi se izkazalo, da je bil predmet v preteklosti rezultat arheološkega plenjenja, tihotapljenja in je danes produkt trgovine na črnem trgu, predmeta ne bi smeli kupiti, preprodajalca pa prijaviti. Države v zahodnem svetu, kjer je v zadnjih letih opažen porast na področju uporabe detektorja kovin, bi morale uvesti prepoved uporabe detektorja kovin ali pa ga vsaj zelo omejiti. Lastniki detektorja kovin bi morali imeti zanj dovoljenje ter biti o njegovi zlorabi ter posledičnih sankcijah ustrezno osveščeni. Samo s pomočjo brošur, osveščanja in izobraževanja o problematiki tovrstne kriminalitete bomo lahko delež le-te zmanjšali. Pozornost bo treba posvetiti izobraževanju mladih generacij ter preventivnim promocijam v medijih.

4 EMPIRIČNI DEL - ANALIZA POGOVOROV S STROKOVNJAKI

Na podlagi preučevanja teoretične literature smo se odločili v empiričnem delu prispevka izvesti intervjuje s strokovnjaki na področju kulturne dediščine, arheologije in kriminologije ter tako ugotoviti skladnost teorije in prakse. V ta namen smo med aprilom 2013 in julijem 2013 v Veliki Britaniji, natančneje na Škotskem, opravili razgovore s spodaj omenjenimi strokovnjaki, ki so bili pripravljene sodelovati v tej pilotski raziskavi. Vsi se s tematiko kulturne dediščine poklicno ukvarjajo in imajo interes, da se kriminaliteta v zvezi s kulturno dediščino

omeji. Pri tem se zavedamo omejitev raziskave na dani teritorij in dostopne strokovnjake, zato bi bilo smiselno v nadaljevanju izvesti širšo raziskavo ter podati primerjave med državami.

4.1 Opis postopka

Po pregledu teorije ter najbolj perečih primerov na tem področju smo se odločili intervjuvati pet strokovnjakov, ki so s tovrstno problematiko najbolj seznanjeni in se z reševanjem takšnih primerov aktivno ukvarjajo. Vsem intervjuvancem smo postavili enaka v naprej pripravljena vprašanja, na podlagi katerih smo želeli ugotoviti, kakšna je po njihovem mnenju trenutna situacija na področju kriminalitete zoper kulturno dediščino v svetu. Osnovnim vprašanjem je sledil pogovor o njihovem osebnem dojemanju tovrstne kriminalitete. Najprej smo jih vprašali, kaj jim kulturna dediščina pomeni in kdo je odgovoren za njeno zaščito. V nadaljevanju katera kazniva dejanja izstopajo in kakšna je ustrezna zakonodaja, predvsem pa kdo in kakšne so značilnosti storilcev. V nadaljevanju nas je zanimalo, v katerih državah je največ kriminalitete v zvezi s kulturno dediščino in kakšne. Glede na njihove izkušnje nas je zanimalo, ali je zakonodaja ustrezna in kaj bi bilo treba spremeniti. Povprašali smo jih o znanih primerih plenjenja in uničevanja kulturne dediščine in kaj menijo o vrnitvi predmetov, ki se nahajajo v svetovnih muzejih, izvornim državam. Na koncu nas je zanimalo njihovo mnenje o črnem trgu umetnin in predmetov kulturne dediščine, kakšni so trendi na teh trgih ter kakšne so povezave med zbiralci in tistimi, ki se s tovrstno kriminaliteto ukvarjajo. Po intervjujih so bili narejeni prepisi, ki smo jih v nadaljevanju analizirali brez uporabe naprednih programov za kvalitativno obdelavo besedil. Zavedamo se, da gre v naši pilotski raziskavi za omejeno študijo, zato ugotovitev ne moremo posploševati, so pa dobra osnova za širšo raziskavo in bo v pomoč pri izdelavi vprašalnika, vzorčenja ter pristopa h kvalitativni raziskavi.

4.2 Intervjuji s strokovnjaki s področja kriminologije ter kulturne dediščine

Intervju z dr. Neilom Brodiejem

Dr. Neil Brodie je višji znanstveni član škotskega centra za raziskave kriminalitete in pravosodja na Univerzi v Glasgowu. Po izobrazbi je arheolog. Nekaj let je predaval na Britanski šoli v Atenah, deloval je v McDonald inštitutu za arheološke raziskave v Cambridgeu, kjer je bil med drugim tudi direktor raziskovalnega centra o prepovedanih antikvitetah, ter na Univerzi v Stanfordu v Centru za arheologijo. Z Jennifer Doole in Petrom Watsonom je soavtor poročila *Stealing History* (Kraja zgodovine), ki ga je naročilo Združenje muzejev in ICOMA iz Velike Britanije, in sicer za svetovanje v zvezi z nedovoljenim trgovanjem s predmeti kulturne dediščine. Delal je na različnih arheoloških projektih v Veliki Britaniji, Grčiji in v Jordaniji, trenutno pa se ukvarja z novim projektom v Grčiji (N. Brodie, osebni intervju, 29. 4. 2013).

Intervju z dr. Natasho Ferguson

Dr. Natasha Ferguson je diplomirala na Univerzi v Glasgowu ter magistrirala na irski univerzi v Galwayu, na obeh univerzah iz arheologije. Njeno glavno raziskovalno področje je konfliktna arheologija, o čemer je tudi pisala v doktorski disertaciji na Univerzi v Glasgowu. Njeno raziskovalno delo je bilo usmerjeno na oceno negativnih posledic in pozitivnih strani ljubiteljskega raziskovanja z detektorjem kovin v Veliki Britaniji ter njegovih posledic na upravljanje dediščine bojišč. Deluje v enoti Treasure Trove, v sklopu katere skrbi za odkritja in ohranjanje najdenih predmetov v muzejih, za stike z javnostjo ter za dokumentiranje, zbiranje in raziskovanje prijav v zvezi z novimi najdbami (N. Ferguson, osebni intervju, 3. 6. 2013).

Intervju z dr. Suzie Thomas

Dr. Suzie Thomas je napisala svojo doktorsko disertacijo v Mednarodnem centru za študije dediščine in kulture (ICCHS) Univerze v Newcastlu. Leta 2009 se je zaposlila v Svetu za britansko arheologijo, kjer deluje kot uradnica arheološke skupnosti. V škotskem centru za raziskave kriminalitete in pravosodja je znanstvena sodelavka projekta Trafficking Culture, financiranega s strani ERC (Evropskega raziskovalnega centra). Področje njenih raziskav je usmerjeno predvsem na trgovino s kulturno dediščino v Baltski regiji. Dr. Thomas je tudi glavna urednica novo nastale revije Community Archaeology and Heritage, ki je bila objavljena v začetku leta 2014 (S. Thomas, osebni intervju, 10. 6. 2013).

Intervju z dr. Donno Yates

Dr. Donna Yates deluje v škotskem centru za raziskave kriminalitete in pravosodja v sklopu Univerze v Glasgowu. Je strokovnjakinja na področju kriminalitete, povezane s kulturno dediščino v Latinski Ameriki, za kar je prejela tudi nagradi Leverhulme Early Career in Core Fulbright Award. Cilj njenih projektov je bolje razumeti odnose med skupnostmi, vlado in zakoni ter potek čezmejnih kriminalnih poti in trgov v Južni Ameriki. Pomaga tudi pri pripravi nadzornih mehanizmov za izboljššan nadzor nedovoljene trgovine s starinami, antikvitetami in drugimi predmeti kulturne dediščine na tej celine (D. Yates, osebni intervju, 10. 6. 2013).

Intervju z arheološkim uradnikom Johnom Lawsonom

John Lawson je arheološki uradnik, ki je zadolžen za Mestni svet Edinburške arheologije (CECAS), v sklopu katere ima pomembno vlogo za zgodovinsko okolje Edinburgha. Njegove naloge so arheološko svetovanje v sklopu Mestnega sveta in tujih agencij, delovanje na projektih upravljanja z zemljišči, pomorstvom in gozdarstvom, upravljanje in vzdrževanje območij, spomenikov in drugih kulturno pomembnih stavb ter vodenje evidenc, zagotavljanje svetovanj glede arheološke dediščine, vodenje in upravljanje arheoloških projektov ter upravljanje muzejskih arheoloških zbirk (J. Lawson, osebni intervju, 2. 7. 2013).

4.3 Ugotovitve analiz intervjujev

S pomočjo intervjujev smo ugotovili, da je pojem kulturne dediščine zelo širok in da ima lahko vsaka država svojo definicijo kulturne dediščine. Vsaka država mora najprej poskrbeti za ustrezno zakonodajo in akte, s pomočjo katerih lahko varuje kulturno dediščino ter izvaja sankcije v primeru kršitve le-teh. Vsi intervjuvanci se strinjajo, da je varovanje kulturne dediščine tudi domena posameznika, ki mora spoštovati zakonodajo ter predmete svoje oziroma narodne preteklosti.

Vsi intervjuvanci se strinjajo, da sta plenjenje in napad na arheološka najdišča najbolj razširjeni obliki kriminalitete zoper kulturno dediščino. Na drugo mesto bi lahko postavili dejanje podobnih razsežnosti – uporaba detektorja kovin, ki ima enake namene in učinke, vendar je bolj uporabljen v razvitejših državah (Severna Amerika, Evropa). Intervjuvanci omenjajo tudi vandalizem in z njim povezana dejanja, ki smo jim priča ob državnih ali vojnih konfliktih. Prav tako se vsi intervjuvanci strinjajo, da plenjenje v večini primerov izvajajo revni kmetje, vaščani oziroma lokalni prebivalci, ki si le želijo preživeti ter nahraniti svoje družine. Države, v katerih se dogaja največ kaznivih dejanj zoper kulturno dediščino, so južnoameriške države ter države Bližnjega vzhoda. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) k tem državam doda tudi Italijo in Grčijo, arheolog J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) pa pravi, da se tovrstna kriminaliteta pojavlja v večji ali manjši meri povsod po svetu.

Intervjuvanci menijo, da je zakonodaja v njihovem okolju na področju varstva kulturne dediščine v svetu zadostna. Problem se nahaja pri izvrševanju le-te, saj izvorne države nimajo dovolj finančnih sredstev za patroliranje in varovanje arheoloških najdišč ter ustrezno sankcioniranje storilcev tovrstnih kaznivih dejanj. N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) k temu doda, da bi morala Velika Britanija izboljšati zakonodajo na področju varovanja kulturne dediščine, saj ni podpisnica pomembnih konvencij (Haaška ter UNESCO konvencija).

Vsi intervjuvanci se strinjajo, da je bil napad na bagdadski muzej v Iraku najbolj medijsko izpostavljen. Nekateri intervjuvanci (Lawson, Yates, Thomas) pravijo, da je bilo veliko opozarjanj o možnosti napada na muzej, vendar so oblasti svarila preslišale, dokler ni bilo prepozno. Pri vprašanju o najbolj pretresljivem dogodku v zgodovini kriminalitete zoper kulturno dediščino pa so mnenja intervjuvancev različna. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) izpostavi Belize v Peruju, kjer se že vrsto let dogaja plenjenje arheoloških najdišč, N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) izpostavi padec vlade v Egiptu ter s tem povezane nemire, ki so doprinesli k plenjenju in prodaji arheoloških predmetov. S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) izpostavi dogodke 2. svetovne vojne ter brezbrizno uničevanje in krajo predmetov umrlih oseb. D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013), strokovnjakinja kulturne dediščine Latinske Amerike, izpostavi plenjenje in ropanje arheoloških najdišč v Sipanu (Peru) ter kraja mumije Lord of Sipan. J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) omeni napad na bagdadski muzej ter uničenje budističnih kipov v Afganistanu, ki sta bila delo Talibanov.

Mnenja so podobna pri vprašanju o smiselnosti vrnitve predmetov muzejskih zbirk v države izvora. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) in J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) menita, da potrebe po tem ni, če je prišel predmet v

ciljno državo po legalni poti in bil legalno kupljen. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) k temu doda, da je kljub temu bolje, da so predmeti izvornih držav razstavljeni v muzejih lastnih držav in ne v ciljnih državah po svetu. N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) in S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) se strinjata s kolegom, vendar dodajata, da bi se predmeti lahko vrnili v izvorno državo le, če je država politično in ekonomsko stabilna in je antikvitetam možno zagotoviti dobre varnostne pogoje. D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013) pravi, da je problem muzejev v tem, da ob nakupu predmetov ne postavljajo vprašanj o izvoru in o načinu pridobitve ali pa jih tovrstne teme ne zanimajo.

Pri vprašanju glede zahtev in trendov na črnem trgu so mnenja različna. N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013), D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013), N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) in S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) menijo, da se želje zbiralcev venomer spreminjajo, medtem ko J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) pravi, da so trendi in zanimanja zbirateljev na črnem trgu skozi leta enaka. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) in N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) menita, da je največ povpraševanja po iraški in mezopotamski umetnosti. S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) pravi, da se večja povpraševanje po unikatnih predmetih iz jugovzhodne Azije ter po kovinskih predmetih (vikiška doba). D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013) opaža, da je zanimanje po dediščini jugovzhodne Azije ter Južne Amerike v porastu. Zbiratelji iščejo predvsem predmete iz zlata in srebra. J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) je na črnem trgu opazil predvsem povpraševanje po kovancih različnih zgodovinskih obdobj.

Glede povezave med plenilci in zbiratelji Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) in D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013) menita, da so pravi plenilci ravno zbiratelji, saj na trgu postavljajo zahteve in povpraševanja po predmetih. N. Ferguson (osebni intervju, 3. 6. 2013) meni, da gre pri nekaterih primerih lahko za isto osebo (osebe, ki uporabljajo detektorje kovin). S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) pravi, da gre pri povezavi plenilec-zbiratelj za celoten proces: plenilec pridobi predmet, ki preko posrednikov, preprodajalcev pride do zbiratelja. J. Lawson (osebni intervju, 2. 7. 2013) meni drugače in pravi, da se plenilcev in zbirateljev ne sme povezovati, saj večina zbirateljev predmete pridobiva na povsem legalen način.

Zanimiva je ugotovitev S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013), ki pravi, da se kriminaliteta zoper kulturno dediščino pojavlja tudi v državah, kjer tovrstne kriminalitete ne bi ravno pričakovali; to je v Estoniji ter na Finskem. Tam se v zadnjih letih kaže povečanje uporabe detektorja kovin na zgodovinsko pomembnih območjih.

N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) meni, da bi morala biti javnost bolj ozaveščena o tovrstni obliki kriminalitete. Obrazložiti ji je treba, da se predmetov s sumljivim poreklom ne kupuje. D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013) pravi, da bi morali dati večji poudarek tudi izobraževanju revnih prebivalcev v izvornih državah ter jih poučiti o lastni kulturni dediščini ter pomenu le-te. S. Thomas (osebni intervju, 10. 6. 2013) predstavi tudi korak v pravo smer muzejev, ki predmete, pridobljene po ilegalni poti oziroma katerih izvor je neznan, vračajo izvornim državam.

Namen izvedbe intervjujev je bil izvedeti, v kolikšni meri se teorija in praksa ujemata oziroma razlikujeta. Tako smo ugotovili skladnost teorije s prakso na več ravneh. V nadaljevanju bomo navedli le nekaj najbolj izstopajočih primerov.

V teoriji smo naleteli na različne opredelitve besedne zveze kulturna dediščina. Enako smo doživeli pri pogovoru z intervjuvanci, saj so povedali, da vsakdo pojmuje kulturno dediščino z drugačnega vidika.

Nadalje smo ugotovili, da strokovnjaki v literaturi najpogosteje omenjajo plenjenje arheoloških najdišč in zgodovinskih območij kot najpogostejšo obliko kaznivega dejanja zoper kulturno dediščino. Najpogostejša oblika kriminalitete s področja kulturne dediščine v ekonomsko in socialno slabše razvitih državah (države Afrike in Azije) sta nedvomno arheološko plenjenje in arheološke tatvine (Massy, 2008). Enako menijo tudi intervjuvanci.

Skladnost teorije in prakse se kaže tudi v obliki kriminalitete v zahodnem (bolj razvitem) delu sveta. V literaturi je moč zaslediti zaskrbljenost zaradi povečanja kriminalitete v Veliki Britaniji, ki jo vršijo nočni plenilci (Nighthawkers), ki pri svojem delu uporabljajo detektorje kovin. Brodie et al. (2000) pravijo, da je najpogostejša oblika arheoloških izkopavanj in tatvin na Otoku iskanje fosilov in uporaba detektorja kovin. V intervjujih smo glede uporabe detektorjev kovin dobili zaskrbljujoče informacije glede tovrstne prakse na Otoku. Nemalo ljubiteljev antikvitete v prostem času s pomočjo detektorja kovin raziskuje arheološka najdišča ter zaradi neznanja in nepoznavanja pravih tehnik izkopavanja poškodujejo najdene predmete.

5 ZAKLJUČEK

Problemi, s katerimi se soočajo strokovnjaki na področju preučevanja in zatiranja kriminalitete zoper kulturno dediščino, se vežejo na problematiko izvajanja zakonodaje in zapletenosti postopkov. S pomočjo literature in intervjujev smo ugotovili, da je zakonodaja na področju preprečevanja kriminalitete zoper kulturno dediščino zadostna in ustrezna, vendar problem nastaja pri uveljavljanju in izvrševanju le-te.

Izvorne države, ki imajo bogato kulturno dediščino, trepetajo pred plenilci arheoloških in zgodovinsko pomembnih najdišč. Kljub natančno osnovani zakonodaji ter strogo opredeljenim sankcijam je tovrstna kriminaliteta iz dneva v dan v večjem porastu. Kje je torej problem? Problem nastaja zaradi slabega življenjskega standarda prebivalcev, ki edino upanje za boljše življenje vidijo v plenjenju in kraji predmetov lastne kulturne dediščine in v prodaji le-te različnim posrednikom. Problem držav je tudi slaba infrastruktura, dotrajani varnostni sistemi na arheoloških najdiščih in v okolici zgodovinskih objektov ter spomenikov, slaba ekonomija države itd. Države v takšnih pogojih ne morejo dosledno izvrševati varnostne politike kulturne dediščine. Na tem mestu bi bilo treba začeti z izobraževanjem prebivalstva o pomenu kulturne dediščine naroda ter njenega ohranjanja za prihodnje generacije. Odličen primer uspešnosti delovanja takšnega programa omenijo Brodie et al. (2000) za predinkovsko območje Sipana v Peruju.

Poseči bi bilo treba tudi na črni trg antikvitete. Kot sta v intervjujih omenila N. Brodie (osebni intervju, 29. 4. 2013) in D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013), so pravi storilci oziroma plenilci ravno zbiratelji kulturnih predmetov in antikvitete. Ustaviti je treba povpraševanje zbirateljev po kulturnih dobrinah in tako nam bo uspelo drastično zmanjšati število primerov tovrstne kriminalitete. To bi lahko

storili z večjim informiranjem širše javnosti o škodovanju in posledicah, ki jih njihovo povpraševanje in kupovanje predmetov povzročata. Enako bi morali storiti pri preprečevanju nakupov predmetov kulturne dediščine s strani muzejev, galerij in drugih institucij. Posvariti bi jih morali, naj kupujejo le predmete preverjenega porekla in naj pri nakupu antikvitete postavljajo čim več vprašanj glede izvora le-teh, pravi D. Yates (osebni intervju, 10. 6. 2013).

Glede na navedeno, bi bilo v prihodnje treba problematiki varstva, odkrivanja in preiskovanja kulturne dediščine posvetiti več raziskovalnega dela. Najprej je pomembno predvsem izobraževanje tako tistih, ki se s tovrstno kriminaliteto ukvarjajo, kot tudi javnosti ter predvsem mladih, da se zavejejo, kaj jim kulturna dediščina pomeni. Poseben poudarek je potreben na izobraževanju in osveščanju novinarjev, kajti ti lahko v javnosti objektivno predstavijo problematiko varstva kulturne dediščine, še posebej pa bi lahko izpostavili razvoj preiskovalnega novinarstva.

UPORABLJENI VIRI

- Bowman, B. A. (2008). Transnational crimes against culture: Looting at archaeological sites and the »grey« market in antiquities. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 24(3), 225–242.
- Brodie, N. (2012). *Giacomo Medici*. Glasgow: Trafficking Culture. Pridobljeno na http://traffickingculture.org/case_note/giacomo-medici/
- Brodie, N. in Renfrew C. (2005). Looting and the world's archaeological heritage: The inadequate response. *The Annual Review of Anthropology*, 34(1), 343–361.
- Brodie, N., Doole, J. in Watson, P. (2000). *Stealing history: The illicit trade in cultural material*. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research.
- Campbell, P. B. (2013). The illicit antiquities trade as a transnational criminal network: Characterizing and anticipating trafficking of cultural heritage. *International Journal of Cultural Property*, 20(2), 113–153.
- Clooney, G. (režiser). (2014). *The monuments men* [Film]. Združene države Amerike: Columbia Pictures. Pridobljeno na <https://www.imdb.com/title/tt2177771/>
- Culture in Development. (n. d.). *What is cultural heritage*. Pridobljeno na http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage
- Edsel, M. R. (2009). *Monuments men: Allied heroes, Nazi thieves and the greatest treasure hunt in history*. London: Arrow Books.
- European Commission. (n. d.). *Fight against trafficking of cultural goods*. Pridobljeno na https://ec.europa.eu/culture/policy/culture-policies/trafficking_en
- EUROPOL. (2019). *Illicit trafficking in cultural goods, including antiquities and works of art*. Pridobljeno na <https://www.europol.europa.eu/crime-areas-and-trends/crime-areas/illicit-trafficking-in-cultural-goods-including-antiquities-and-works-of-art>
- Frulli, M. (2011). The criminalization of offences against cultural heritage in times of armed conflict: The quest for consistency. *The European Journal of International Law*, 22(1), 203–217.

- Ghaidan, U. in Paolini A., (2008). Damage to Iraq's wider heritage. V P. Stone in J. Farchakh Bajjaly (ur.), *The destruction of cultural heritage in Iraq* (str. 85–96). Woodbridge: The Boydell Press.
- Humer, J. (1989). *Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje v Sloveniji*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije.
- Kursar Trček, A. (2002). Vrste kaznivih dejanj zoper umetnine. V M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvooslovja: zbornik prispevkov* (12 str.). Ljubljana: Visoka policijsko – varnostna šola. Pridobljeno na http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/SK/pdf/505_Kursar_Trcek.pdf
- Mackenzie, S. (2011). The market as criminal and criminals in the market: Reducing opportunities for organised crime in the international antiquities market. V S. Manacorda in D. Chappell (ur.), *Crime in the art and antiquities world: Illegal trafficking in cultural property* (str. 69–85). New York: Springer.
- Massy, L. (2008). The antiquity market: Between legality and illegality. *International Journal of Social Economics*, 35(10), 729–738.
- United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. (2000). United Nations General Assembly. Pridobljeno na <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO]. (n. d.). *World heritage*. Pridobljeno na <http://whc.unesco.org/en/about/world-heritage>
- United Nations Office on Drugs and Crime. (n. d.). *The United Nations Convention against Transnational Organized Crime: A vehicle for effective law enforcement and international cooperation to combat trafficking in cultural property?* Pridobljeno na http://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/UNTOC_Trafficking_in_cultural_property.pdf
- Yates, D. (2011). Archaeology and autonomies: The legal framework of heritage management in a new Bolivia. *International Journal of Cultural Property*, 18(30), 219–307.
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije [ZVKDS] (2019). *Naše delo*. Pridobljeno na <http://www.zvkds.si/sl/podrocja/nase-delo>

O avtorjih:

Viktorija Zupančič, diplomirana varstvoslovka.

Dr. Bojan Dobovšek, redni profesor za kriminologijo na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-pošta: bojan.dobovsek@fvv.uni-mb.si

Situacijsko preprečevanje kriminalitete v rudarstvu

Mija Kos

Namen prispevka:

Namen prispevka je predstaviti problematiko ureditve odlagališč rudarskih odpadkov z vidika ekološke kriminologije, opisati kriminološke teorije, ki se ukvarjajo z vzroki kriminalitete in podrobneje predstaviti Clarkove tehnike situacijskega preprečevanja kriminalitete. Cilj je preučiti oblike kriminalitete, ki so se pojavile kot posledica neurejenega rudarskega sektorja in predstaviti splošne smernice za ureditev odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji.

Metode:

Prispevek temelji na pregledu in analizi obstoječe literature s področja rudarstva, odlagališč rudarskih odpadkov, ekološke kriminalitete, ekološke kriminologije in varstva okolja.

Ugotovitve:

V slovenskem in tujem prostoru nismo uspeli najti študije, ki bi obravnavala vse tri elemente hkrati (rudarske odpadke, odlagališče rudarskih odpadkov in ekološko kriminaliteto). V Sloveniji je večina študij osredotočenih na škodljive vplive rudarjenja na okolje, ureditev divjih odlagališč (ne rudarski odpadki), popise rudnikov in količine odloženih rudarskih odpadkov. Iz pregleda literature je razvidno, da je rudarski sektor v Sloveniji zapostavljen, kar omogoča pojav različnih oblik kriminalitete in ravno zato je ureditev sektorja zelo pomembna. Pomembno je odkriti vzroke posamezne obravnavane oblike kriminalitete, predlagati ukrepe za zmanjšanje oz. preprečevanje priložnosti za storitev kaznivega dejanja in oblikovati splošne smernice, ki bodo veljale za vsa enako kategorizirana odlagališča.

Praktična uporabnost:

V prispevku so podrobno predstavljene kriminološke teorije, ki razlagajo pojav kriminalnega vedenja pri posamezniku. Slednje je pomembno pri prepoznavanju oblik kriminalitete, ki se pojavljajo v rudarskem sektorju. Posledično lahko na teh ugotovitvah oblikujemo situacijsko preventivne ukrepe, ki bodo ob ustreznem izvajanju pripomogli k zmanjšanju priložnosti, ki vodijo v kriminalno dejanje.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Problematika ureditve odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji z vidika ekološke kriminologije še ni bila obravnavana, zato ta študija predstavlja osnovo za prvo tovrstno raziskavo na slovenskih tleh.

UDK: 343.9:622

Ključne besede: rudarstvo, rudarski odpadki, odlagališča, ekološka kriminologija, situacijsko preprečevanje kriminalitete

Situational Crime Prevention in Mining Industry

Purpose:

The purpose of the paper is to present, from the green criminology aspect, the problem of the organization of mining waste landfills in Slovenia. The purpose is also to describe the criminological theories dealing with the causes of crime and to present in details the Clark's technique of situational crime prevention. The aim is to examine the forms of criminality that have emerged as a result of the insufficient regulation of the mining sector and to establish general guidelines for regulating mining waste landfills in Slovenia.

Design/Methods/Approach:

The article is based on the literature review and analysis of criminological studies on mining, mining waste landfills, environmental criminality, green criminology, and environmental protection.

Findings:

In Slovenia and abroad, there is an absence of a study dealing with all three elements simultaneously (mining waste, mining waste landfill, and environmental criminality). In Slovenia, most studies are focused on the harmful effects of mining on the environment, on the regulation of illegal landfills (not mining waste landfills), on the record of the mines, and on the quantity of landfill mining waste. From the literature review it is evident that the mining sector in Slovenia is neglected, which enables the appearance of various forms of criminality, and that is the reason, why the regulation of the sector is very important. It is important to discover the causes of the particular criminal offense, to propose the measures to reduce or preventing opportunities for the commission of a criminal offense, and to form general guidelines that will apply to all equally categorized landfills.

Practical Implications:

In this paper are in detail presented the criminological theories that explaining the emergence of criminal behavior in an individual. This is important in identifying the forms of crime that occur in the mining sector. Consequently, on these findings, we can form situational preventive measures that will, with proper implementation, help to reduce the opportunities which leads to a criminal act.

Originality/Value:

The problem of regulation of mining waste in Slovenia has not yet been addressed from the green criminology aspect, and this research is the basis for the first of its kind in Slovenia.

UDC: 343.9:622

Keywords: mining, mining waste, landfills, green criminology, situational crime prevention

1 UVOD

Rudarski sektor je v Sloveniji postavljen v ozadje, saj ni ena izmed vodilnih gospodarskih panog, kot je bila nekoč. Politična ureditev in raztezanje omenjenega

sektorja med tri ministrstva (Ministrstvo za infrastrukturo, Ministrstvo za okolje in prostor ter Ministrstvo za kulturo – Direktorat za kulturno dediščino) predstavlja težavo pri usklajevanju zakonodajnih aktov ter uresničevanju ukrepov za zadovoljevanje potreb posameznega področja. Poleg omenjenih ministrstev za vzdrževanje rudarske knjige¹ in izdelavo strokovnih podlag za državno rudarsko strategijo skrbi Geološki zavod Slovenije. Okoljska in rudarska zakonodaja obsegata veliko število predpisov, ki pa si v določenih zahtevah nasprotujejo in se ne ujemajo v vsebini. Posledično je oteženo razumevanje in izvajanje ukrepov, ki so določeni v pravnih aktih. Zaradi zakonskega neskladja je oteženo tudi izvajanje dejavnosti nadzora, ki ga opravijo Ministrstvo za notranje zadeve, Inšpekcija za okolje in naravo ter Inšpekcija za energetiko in rudarstvo. Izvor problematike predstavlja nezainteresiranost pristojnih organov za ureditev rudarskega sektorja z več vidikov (politični, ekonomski, pravni, ekološki in varnostno-nadzorni vidiki), kar ponuja možnost za pojav različnih oblik kriminalitete, predvsem ekološke kriminalitete², kriminalitete belega ovratnika³, organizirane ekološke kriminalitete in ne nazadnje tudi kriminalitete države⁴. Država z zakoni regulira stanje v Sloveniji, vendar na drugi strani s pomanjkljivimi zakonodajnimi vsebinami ustvarja kriminaliteto in se ujema z dejavnostjo nezakonitega ravnanja z rudarskimi odpadki ter drugimi kaznivimi dejanji zoper okolje. Dosedanje študije⁵ so področje rudarskih odpadkov in odlagališč rudarskih odpadkov obravnavale z vidika varstva okolja in ekonomike rudarjenja, ki pa se ne osredotočajo na vzroke negativnih vplivov na okolje, temveč na že nastale posledice. Problematika ureditve odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji z vidika ekološke kriminologije bo prva tovrstna študija v slovenskem prostoru.

V prispevku se bomo osredotočili na rudarske odpadke in odlagališča rudarskih odpadkov v Sloveniji ter na oblike kriminalitete, ki so se pojavile zaradi neustreznega nadzora, nezanimanja za rudarski sektor ali neodgovornega ravnanja posameznikov ali skupine. Namen prispevka je predstaviti problematiko ureditve odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji z vidika ekološke kriminologije. Cilj je preučiti oblike kriminalitete, ki so se pojavile kot posledica neurejenega rudarskega sektorja in v nadaljevanju raziskovanja oblikovati splošne smernice za ureditev odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji.

-
- 1 Rudarsko knjigo sestavljata rudarski kataster in rudarski register. Spletno aplikacijo najdemo na spletni strani Geološkega zavoda Slovenije (<https://ms.geo-zs.si/>) (Zakon o rudarstvu (ZRud-1-UIPB3), 2014).
 - 2 Poznamo več oblik ekološke kriminalitete, ki jo Eman (2008) ter Situ in Emmons (2000) delijo na: (a) ekološko kriminaliteto posameznika, (b) ekološko kriminaliteto bogatih in vplivnih, (c) ekološko kriminaliteto posameznih interesnih skupin in (d) ekološko kriminaliteto države.
 - 3 Kriminaliteta belih ovratnikov predstavlja politično in gospodarsko vplivne posameznike ali skupine, ki z nezakonitimi dejanji izigravajo vladajočo oblast (Sutherland, 1949).
 - 4 Kriminaliteta države na splošno zajema kazniva dejanja korupcije, podkupovanje, policijsko nasilje, zloraba položaja ipd. (Green in Ward, 2004).
 - 5 Dejavniki prostorske razporeditve divjih odlagališč odpadkov (Matos, 2015), Underground waste deposit sites (Bajželj, 1992), Environmental impact of metal mining (Gosar, 2004) in An Assessment of Tonry and Farrington's Four Major Crime Prevention Strategies as Applied to Environmental Crime and Harm (Brisman in South, 2015).

2 RUDARSKI ODPADKI IN OKOLJSKO NAJBOLJ PROBLEMATIČNA ODLAGALIŠČA RUDARSKIH ODPADKOV V SLOVENIJI

Rudarski odpadki so stranski produkt pri izkopavanju mineralnih surovin in predstavljajo odpadke, ki naj ne bi bili škodljivi okolju, dokler govorimo o odkopnih materialih, kot so npr. kamenje, zemljina in pesek (ZRud-1-UPB3, 2014). Omenjenim odkopnim materialom se v nekaterih primerih primešajo okolju škodljive snovi, kot so npr. kemikalije, ki se uporabljajo pri bogatenju mineralnih surovin. Med problematičnimi rudarskimi odpadki je jalovina⁶, ki zaradi svoje specifičnosti (vsebnost okolju škodljivih kemikalij) zahteva posebne postopke in ukrepe pri ravnanju oz. odlaganju na odlagališča rudarskih odpadkov. Območja, kjer so rudniki in odlagališča rudarskih odpadkov ter opuščeni rudniki in odlagališča, lahko negativno vplivajo na okolje več kilometrov stran od vira onesnaženja. Zaradi rudarskih odpadkov, njihovega obsega in potencialnega onesnaževanja se tveganje za okolje in zdravje ljudi povečuje. V Sloveniji je nekaj opuščenih rudnikov (Rudnik Žirovski Vrh, rudnik svinca in cinka Mežica itd.), ki še vedno hranijo svoje zaloge, prav tako pa se povečuje število odlagališč rudarskih odpadkov, ki ponekod v okolju že predstavljajo nevarnost.

Pomanjkljivo izvajanje nadzora pri odlaganju rudarskih odpadkov na odlagališča omogoča izvajanje nezakonitih dejavnosti pri ravnanju s tovrstnimi odpadki, nezakonito širjenje površine odlagališča in posledično degradiranje okolja. V Sloveniji obratujeta dve odlagališči rudarskih odpadkov, ki predstavljata potencialno grožnjo okolju in ljudem, katerih problematiko so izpostavili tudi na Ministrstvu za okolje in prostor (B. Podlipnik in L. Stebernak, pogovor, 30. 11. 2017). To sta odlagališče hidrometalurške jalovine Boršt (Žirovski Vrh), ki je sevalni objekt oz. objekt, ki lahko ob neustreznem ravnanju, z radioaktivnim sevanjem ogroža okolje in ljudi, in odlagališče Drtija v Moravški dolini, ki je že vrsto let predmet spora med lastnikom odlagališča in tamkajšnjimi prebivalci (Malovrh, 2017).

Rudnik urana Žirovski Vrh je z odkopavanjem rude začel že leta 1982, ki je trajalo vse do leta 1990, ko so ustavili rudarska dela. Razlog za ustavitev del je bil v preveliki količini nastale hidrometalurške jalovine, ki se je s tovornjaki odvažala na odlagališče Boršt. Odlagališče je zaradi svoje lege že vrsto let ogroženo z aktivnim plazom in posledično nestabilnostjo tal. Glede na to, da govorimo o sevalnem objektu, lahko rečemo, da je nevarnost za možnost sevanja iz objekta vsakodnevno prisotna. Opravljene geotehnične analize so pokazale, da odlagališče stoji na tektonsko zelo porušenem in zelo plazovitem območju (Novak, 1979). Omenjeno odlagališče je zaradi te težave predmet večletnega spora med Ministrstvom za okolje in prostor in prebivalci Žirovskega Vrha. Več izvedenih sanacijskih postopkov degradiranega površja še vedno ni prineslo zadovoljive rešitve za obe sprti strani. Po vzoru ureditve odlagališča jamske jalovine Jazbec, naj bi se začel tudi postopek urejanja odlagališča Boršt, vendar šele po tem, ko bodo izvedli vse ukrepe za stabilizacijo terena, ki pa trajajo že vse od leta 2007 in ni videti, da bi se kmalu končala (Ministrstvo za okolje in prostor, 2017a, 2017b).

⁶ Jalovina je kamnina, ki jo najdemo v nahajališčih mineralnih surovin in ni gospodarsko pomembna – jalova, od koder tudi izhaja ime jalovina (Pavšič, 2006).

Podjetje Termit d.o.o. se ukvarja z odkopom kremenovega peska, ki se pretežno uporablja v gradbeni industriji. Veliko odkopanega kremenovega peska se uporabi v livarski industriji. Omenjeno podjetje si prizadeva za saniranje odkopnih jam in zato »uporabljen« pesek iz livarn uporabijo za zasipanje odkopnih jam (Pavlin, 2007). Na odlagališču Drtija so tamkajšnji prebivalci opazili snovi modre barve in sluzaste strukture, za katere menijo, da niso izvora, ki bi ustrezal kriterijem za odlaganje na tamkajšnje odlagališče. Z dovažanjem vedno novega materiala na odlagališče se je pojavil problem širjenja površine odlagališča na kmetijska zemljišča, za kar pa podjetje naj ne bi imelo ustreznega soglasja države (Malovrh, 2017). Podjetje je v času svojega delovanja prejelo več nagrad za izvajanje okolju najbolj prijaznih postopkov sanacije degradiranega območja, vendar pa je v poročilih inšpekcijskih služb in okoljskih analizah laboratorijev zaznati izpodbijajoče si trditve škodljivih vplivih odlagališča na okolje (Geološki zavod Slovenije, 2017; Malovrh, 2017; Petkovšek, 2012).

K storitvi različnih kaznivih dejanj zoper okolje botrujejo različni biološki (genski zapis, patološko iskanje dražljajev, vznemirjenje ipd.), psihološki (poškodbe možganov, učenje s posnemanjem ali neposredno izkušnjo, slaba samopodoba ipd.), sociološki (okolje, strukturni pritiski, subkulture, družbena raznolikost, kulturni konflikt ipd.) in ekonomski (materialna korist, želja po potrjevanju vpliva in moči ipd.) dejavniki. Zato je izrednega pomena dobro poznavanje kriminoloških teorij, ki pojasnjujejo vzroke ekološke kriminalitete.

3 VZROKI EKOLOŠKE KRIMINALITETE Z VIDIKA KRIMINOLOŠKIH TEORIJ

Skozi zgodovino smo bili (in še vedno smo) priča številnim teoretičnim razlagam, ki pojasnjujejo kriminalno vedenje (Eman, 2012). Klasična kriminološka šola je zagotovo ena tistih, ki je imela velik vpliv pri raziskovanju vzrokov kriminalnega vedenja. Raziskovalci so bili osredotočeni na idejo o svobodni volji posameznika (Meško, 2016), kar je rdeča nit teorije razumskega izbora (Kanduč, 2008). Storilec je torej neodločen, ali bo storil določeno kaznivo dejanje in tehta med pozitivnimi in negativnimi posledicami storitve. Kaznivo dejanje izvede šele takrat, ko je prepričan, da bo od storitve takega dejanja imel več dobrega (denar in bogastvo) kakor slabega (aretacija, zapor ipd.). Avtorja teorije rutinskih dejavnosti⁷ postavljata v ospredje družbene spremembe kot vzrok za storitev kaznivega dejanja. Cohen in Felson (1979) poudarjata, da so ravno družbene spremembe odločilne pri tem, ali bo posameznik storil kaznivo dejanje ali ne. Neenakomerno porazdeljeni življenjski standardi in slabša kakovost življenja, ustvarjata priložnosti za kriminaliteto, ki jo velikokrat izvajajo pripadniki nižjih družbenih slojev. Večja svoboda in blaginja ustvarjata stranski proizvod – premoženjsko kriminaliteto (Kanduč, 1999). Pozitivistična kriminologija se je pojavila kot odgovor na strogo klasično šolo, znotraj katere so se izoblikovale številne kriminološke teorije v treh pomembnejših skupinah – biološke, psihološke in sociološke teorije.

⁷ Razvila sta jo Cohen in Felson (1979). Teorija rutinskih dejavnosti se vedno več uporablja pri razumevanju kriminalitete in kot temelj za oblikovanje strategij prevencije.

Biološke razlage vzrokov kriminalnega vedenja, za razliko od klasične kriminološke šole, izhajajo iz predpostavke, da je kriminalnost človeku prirojena in gensko prenosljiva. Avtorji bioloških teorij so poudarjali pomen fizičnih lastnosti posameznika in nepravilno delovanje hormonov, poškodbe možganov in genski zapis. Po zgledu bioloških teorij so za pojav kriminalnega vedenja krivi primanjkljaji, kot na primer inteligenca. Potencialni storilec se v življenju sooča z dolgčasom in išče vznemirjenje za potešitev svojih potreb – teorija patološkega iskanja dražljajev (Meško, 2016). Cilj je potešitev želja in posameznik bo vse svoje aktivnosti usmeril v uresničitev le-tega, ne glede na to, ali bo pri tem uporabil nezakonite prijeme. Storilec v tem primeru nima primarne želje po poškodovanju osebe ali predmeta, temveč želi na vsak način umiriti notranje vzburljenje, ki je lahko povezano tudi s človekovo psihološko naravo.

Avtorji psiholoških teorij so bili prepričani, da kriminalno vedenje povzroča motiv posameznika in osebno dožemanje kriminalitete. Sigmund Freud je z razvojem psihoanalitične teorije želel dokazati vzročnost kriminalnega vedenja. Prepričan je bil, da obstaja povezava med psihološkim dožemanjem zunanjega sveta in notranjimi impulzi, ki »prisilijo« posameznika v družbi nedopustno vedenje. Po Freudovem mnenju je človek antisocialno bitje, ki stori določeno kaznivo dejanje pod vplivom nezavednih impulzov (npr. slabi družinski odnosi, slaba vzgoja in starševstvo) in jih krepi skozi različne stopnje moralnega razvoja (teorija moralnega razvoja) (Meško, 2016). Posamezniki, ki izhajajo iz družin, kjer so moteni osnovni medsebojni odnosi velikokrat (tudi zaradi obsojanja družbe) ustvarijo negativno samopodobo (teorija jaza oz. sebstva) in začne odstopati od konvencionalnih vrednot in norm. Želja po pripadnosti določenemu krogu ljudi, spoštovanju posamezniku ali skupini sprejemljivih vrednot in norm ustvarja podlago za pojav subkulture. Subkulturi pridruženi posamezniki sprejmejo nove vrednote in se podredijo novim, zanj sprejemljivejšim pravilom in preko teorije socialnega učenja⁸ postane del nove družbe (Meško, 2016). Psihološki dejavniki veliko pripomorejo k prestopniškemu vedenju, vendar kaznivih dejanj najverjetneje ne bi mogel storiti, če ne bi obstajali tudi družbeni dejavniki.

Sociološke teorije opredeljujejo pomembnost družbenega okolja, v katerem živimo in ki lahko pomembno vpliva na storitev kaznivih dejanj. Kadar govorimo o socioloških teorijah, ne moremo mimo tega, da vsaj ne omenimo velikega znanstvenega prispevka Čikaške ekološke šole k pojasnjevanju družbenih dejavnikov kot vzrok kriminalitete. Med teorijami, ki pojasnjujejo odklonsko vedenje, moramo omeniti Parka, Burgeesa in McKenzieja (1925), ki so oblikovali teorijo koncentričnih krogov ter z njimi razdelili mesto na 5 območij. Ugotovili so, da je kriminalitete bistveno več v samem središču mesta, in kot razlog navedli šibek družbeni nadzor, večja količina prebivalstva in omejen prostor (Filipčič in Šelih, 2015). Družbena struktura je celota določenih družbeno sprejemljivih pravil in hkrati dovoljuje nestrinjanje s temi pravili. Zaradi družbene raznolikosti in prekinjenih družbenih vezi prihaja do družbene dezorganizacije, ki jo lahko povzroči tudi neravnovesje vrednot in norm (Filipčič in Šelih, 2015; Masters in Roberson, 1990). Z zanikanjem primarnih vrednot in ustvarjanjem novih

⁸ Teorija socialnega učenja razlaga odklonsko vedenje kot naučeno, neposredno izkušeno ali spodbujeno z določenimi nagradami.

posamezniki zanetijo kulturni konflikt (teorija kulturnega konflikta, katere avtor je Thorsten Sellin). Posledično se ustvari skupina enako mislečih, ki izmenjujejo svoja, dokaj podobna mnenja in stališča o določenem problemu (teorija različnih druženj, ki jo je razvil Edwin Sutherland).

Cloward in Ohlin (1960) ter Cohen (1955) so vodilni predstavniki teorij strukturnega pritiska. Poudarjajo ugotovitve svojih raziskav, ki pravijo, da so priložnosti in pritiski tisti, ki pri posamezniku povzročajo odklonsko vedenje. Družbene spremembe⁹ povzročajo dezorganizacijo in posledično nejasnosti glede upoštevanja vrednot in norm, ki v času sprememb izgubijo svoj namen (Meško, 2016). Razpad družbenih norm, vrednot in vezi med posameznikom ter družbo je Emile Durkheim poimenoval anomija (Kanduč, 1998; Meško, 1998). V času anomije so vsa pravila brez pomena in velja splošen kaos, ki ga pretkani ter na svoj način pametni posamezniki izkoristijo v svojo korist. Pomanjkanje nadzorstvenih mehanizmov omogoča priložnosti za storitev nezakonitega dejanja in se s tem okoristiti. (Pre)obsežnost posedovanih materialnih dobrin se uporablja kot merilo uspeha, kar pa ni le značilnost trenutnega časa, temveč gre za staro tendenco družbe, ki se odraža tudi v nespoštovanju človekovega zdravja, onesnaženosti okolja in življenjskega prostora živali.

Nadzorstvene teorije zajemajo teorije, ki se ukvarjajo z vprašanjem, kaj motivira storilca h kršenju pravil oz. zakaj večina ljudi ne krši teh pravil. Teorija o družbeni vezi (Hirschi, 1969) poudarja pomen socializacije posameznika, ki bi v nasprotnem primeru postal delinkventen. Osebo na neki način prisilimo v upoštevanje uveljavljenih pravil, ki se jim uspešno ali manj uspešno tudi podredi. Podrejanje pravilom na dolgi rok prinese konformnost v družbeno strukturo (Hirschi, 1969). Posameznika z družbo vežejo družbene vezi in če so te oslABLJENE, se pojavi vedenje, ki ga družba prezira. Reckless (1961) je opredelil zunanje in notranje dejavnike, ki pomagajo posamezniku obvladovati svoje vedenje. Teorijo je poimenoval teorija brzdanja, ki je po ideji podobna Reisovi teoriji o osebni in družbeni kontroli. Slednja poudarja odsotnost ponotranjenih norm in nasprotovanje primarnih pravil družbe (Reiss, 1951).

Simbolični interakcionizem obsega teorije, ki se osredotočajo na druženje oz. povezave med ljudmi, ki so kršili družbena pravila in bili posledično izločeni iz primarne družbe. Becker (1963) je v svoji študiji takšne ljudi poimenoval »outsiderji« ali izobčenci. Odstranjeni iz primarne družbe zdaj iščejo druge poti (tudi nezakonite), da bi dosegli svoje cilje. Glede na to, da so na neki način že označeni (teorija etiketiranja (Haralambos in Holborn, 1999)) kot prestopniki, je storitev kaznivega dejanja le še vprašanje časa. Iz tega lahko sklepamo, da (čezmerno) postavljanje pravil ni nujno dobro za družbo – ustvarjanje deviantnih subkultur, ki nasprotujejo ustaljeni praksi primarne kulture (Becker, 1963). Storilca mora za storitev kaznivega dejanja nekaj motivirati in biti popolnoma prepričan, da bo storil to dejanje. Posameznik je lahko zaradi propadle vladajoče oblasti ali spremenjenih političnih gibanj potisnjen v revščino. Ne glede na to, koliko poštenosti in dobrote premore človek, ga trenutna stiska privede v situacijo, da se odloči poseči po nezakonitih prijemih za doseg svojega cilja. Na to lahko vplivajo

⁹ Menjava oblasti, menjava političnega režima ipd.

tudi drugi dejavniki, na katere posameznik nima nobenega vpliva in lahko le mrko gleda, kako se mu pred očmi podira svet. Glavno merilo uspeha je danes v materialnih dobrinah, bogastvu in osebni lastnini, kar je temelj ekonomskih teorij.

Med pomembnejše ekonomske teorije, ki razlagajo vzroke pojava ekološke kriminalitete, štejemo teorijo družbenega tveganja, teorijo dobička, teorijo legitimnosti, zeleno sociološko teorijo in teorijo ekološke modernizacije v povezavi s teorijo rutinskih dejavnosti (Cohen in Felson, 1979) in teorijo razumskega izbora (Cornish in Clarke, 1986). Ekonomske teorije se osredotočajo na družbeno neenakost, razlike v tehnološkem razvoju, družbeno tveganje, nespoštovanje okoljskih predpisov in ostalo problematiko, ki verjetno ne bi obstajala, če ne bi obstajal človek. Vsi naštetih dejavniki pripomorejo k izkoriščanju šibkega nadzora, slabo realizirane okoljske zakonodaje in k doseganju okoljskih standardov s pomočjo finančnih mahinacij. Vse naštetih in še več imenujemo tudi ekološka kriminaliteta¹⁰, ki se uspešno povezuje tudi z drugimi oblikami kriminalitete (kriminaliteta belih ovratnikov¹¹, kriminaliteta države¹², organizirana ekološka kriminaliteta ipd.). Posamezni akterji ekološke kriminalitete tvorijo učinkovito celoto in z medsebojnim povezovanjem na neki način zagotavljajo učinkovito izvedbo nezakonitih dejanj zoper okolje. Avtor teorije družbenega tveganja Beck (1992) se sprašuje, kako obstoječa tveganja narediti nenevarna in kljub temu omogočiti nemoteno modernizacijo brez škodljivega vpliva na okolje. Beck (1992) je sicer postavil pet tez, s katerimi bi rešil omenjeno težavo, vendar na drugi strani poudarja problem, da se bo človeštvo prilagodilo na to nenormalno stanje in ga sprejelo kot nekaj normalnega. Okoljsko problematičnim stanjem se v preteklosti ni posvečalo prevelike pozornosti (morda zato, ker nismo bili »prisiljeni« k uresničevanju visokih evropskih in svetovnih okoljskih standardov), vendar pa se je z vstopom Slovenije v EU to spremenilo. V želji po uspehu in bogastvu prenekateri vplivni gospodarstveniki uporabljajo nezakonite metode dela in poslovanje. Če teorijo dobička (Becker, 1968) povežemo s teorijo razumskega izbora (Cornish in Clarke, 1986), ugotovimo, da je tehtanje med čim večjim dobičkom in kaznijo (v primeru nezakonitega ravnanja) postala stalnica podjetij v Sloveniji in širše. Boj za obstanek med poplavo medsebojno konkurenčnih podjetij, tekmovanje v kakovosti in količini proizvodov ter izboljšava tehnologij je podjetja prisilila, da se ne ozirajo toliko na okolje, temveč svojo energijo usmerijo v ekonomski uspeh. Podjetja morajo za svoj obstoj in delovanje pridobiti odobravanje družbe oz.

10 Ekološka kriminaliteta je vsako začasno ali trajno odklonsko dejanje, ki je zakonsko določeno in opredeljeno kot kršitev zoper okolje (Eman, 2011). Omenjeni pojem ni nov pojav in se dnevno pojavlja v slovenskem in tujem prostoru. Kazniva dejanja zoper okolje predstavljajo storilcem dejavnost z nizkim tveganjem in visoko materialno koristjo.

11 Kriminaliteta belih ovratnikov je skupek vplivnih političnih in gospodarskih subjektov, ki z nezakonitimi dejanji izkoriščajo svojo moč in nadvlado (Meško, 2016). Pojem beli ovratniki oz. kriminaliteta belih ovratnikov je oblikoval Edwin Sutherland in tako imenoval ljudi višjega družbenega sloja, za katere načeloma ne veljajo enaka pravila kot za ostalo prebivalstvo. Kazniva dejanja kriminalitete belih ovratnikov so zavarovalniške goljufije, lažni stečaj, potrošniška goljufija, davčna utaja, podkupovanje, korupcija itd. (Adler, Mueller in Laufer, 1998).

12 Kriminaliteto države najlažje povežemo s korupcijo, podkupovanjem, izigravanjem državnih regulativ, državno korporacijsko kriminaliteto, kriminaliteto v zvezi z naravnimi nesrečami, policijskim nasiljem, zlorabo položaja, povezanost države z organizirano kriminaliteto itd. (Green in Ward, 2004).

mora odnos temeljiti na teoriji družbene pogodbe. Teorija legitimnosti (Dowling in Pfeffer, 1975) družbi omogoča postavljanje pravil in okvirjev, znotraj katerih lahko (zakonito) deluje določeno podjetje.

Človek je družbeno bitje, ki razvija svoj umski potencial. Zaradi različnih dejavnikov lahko posameznik zaide na stran poti. Ob zavedanju, da se ekološka kriminaliteta izplača, da je tveganje nizko in zaslužek velik, se želja po kaznivih dejanjih in lahkem dobičku le še poveča. Barry (2005) je z ekološko sociološko teorijo posredno pokazal, da je človek uničil naravo in da ločitev narave in človeka ne bi bila tako slaba zamisel. Vendar tega žal ne moremo narediti, lahko pa do določene meje socializiramo in ozavestimo ljudi, da živijo skladno z zakoni narave. Avtor teorije si prizadeva k vrnitvi človečnosti v ljudi in k spoštovanju virov, ki nam jih ponuja narava (Barry, 2005). Kljub naprednemu razvoju tehnologije moramo paziti na negativne posledice, ki jih povzročamo okolju. S teorijo ekološke modernizacije je moč proučiti sodobni družbeni in gospodarski sistem ter skupne cilje usmeriti v trajnostni razvoj in zeleno gospodarstvo (Kirn, 2008). Na podlagi teorije ekološke modernizacije je Kirn (2008) oblikoval predloge, ki bi organizacije spremenile v »bolj zelene« oz. okolju prijazne: ekološko-tehnične inovacije, okolju prijazno označevanja proizvodov, analiza življenjske dobe proizvodov, redno ocenjevanje vplivov na okolje itd.

Z različnimi kriminološkimi teorijami pojasnjujemo tudi vzroke ekološke kriminalitete, ki se pojavljajo v rudarstvu. Bioloških, psiholoških, socioloških in ekonomskih dejavnikov, ki povzročajo kriminalno vedenje, ne moremo izbrisati, temveč jih lahko bolj ali manj uspešno omejujemo in zmanjšujemo s tehnikami preprečevanja ekološke kriminalitete. Med najučinkovitejšimi tehnikami preprečevanja ekološke kriminalitete sta situacijsko in socialno preprečevanje ekološke kriminalitete.

4 SITUACIJSKO PREPREČEVANJE EKOLOŠKE KRIMINALITETE NA PODROČJU RUDARSTVA

Problematika ureditve odlagališč rudarskih odpadkov je večplasten problem, kar pomeni, da ni problematično le upravljanje s to vrsto odlagališč odpadkov, temveč je težava tudi v interesu posameznikov ali skupin glede ureditve celotnega rudarskega sektorja. Zaradi pomanjkljivega spremljanja postopkov odlaganja rudarskih odpadkov in nadzora nad postopki sanacije degradiranih območij prihaja do nezakonitih dejavnosti (mešanje strupenih snovi v zemlino, nezakonito širjenje zemljišča odlagališč, prirejanje transportnih dokumentov in količine odloženih odpadkov, uvoz okolju škodljivih odpadkov iz drugih držav, podkupovanje uradnih oseb z namenom prikrivanja dejanskega stanja, prirejanje poročil o okoljskih analizah, izkoriščanje t. i. lukenj v (okoljski, gradbeni ipd.) zakonodaji itd.). S primarnim preprečevanjem ekološke kriminalitete pripomoremo k temu, da se problematika začne obravnavati, ko so zaznane že minimalne nepravilnosti. Pomembno vlogo pri odkrivanju kriminalitete v tem primeru imajo zaposleni, ki so dolžni prijaviti vsako morebitno kaznivo dejanje (podkupovanje, prirejanje podatkov, izsiljevanje, prisiljevanje k sodelovanju pri

nezakonitih poslih ipd.). Težava se pojavi takrat, ko imajo zaposleni od storitve kaznivega dejanja posredno ali neposredno korist. Splošne modele preprečevanja kriminalitete delimo v tri stopnje. To je primarno¹³, sekundarno¹⁴ in terciarno¹⁵ preprečevanje kriminalitete (Hughes, 2006). Osnovno delitev preprečevanja kriminalitete predstavljata socialno in situacijsko preprečevanje kriminalitete (Hughes, 2006). Z metodami socialnega preprečevanja ekološke kriminalitete s spremembo družbenega okolja in iskanjem motivacije storilca za storitev nekega dejanja, pripomoremo k zgodnjemu odkrivanju kriminalitete. Z metodami situacijskega preprečevanja ekološke kriminalitete pa zmanjšamo priložnosti oz. se bolj osredotočamo na situacije in samo dejanje (Hughes, 2006), ki so bolj predvidljive kakor storilec kaznivega dejanja zoper okolje (Clarke, 1983; Meško, 2000; Weisburd, 1997). V prispevku smo večjo pozornost namenili tehnikam situacijskega preprečevanja kriminalitete, ki so nam v pomoč pri proučevanju ekološke kriminalitete na področju ureditve odlagališč rudarskih odpadkov.

Situacijsko preprečevanje kriminalitete obsega uporabo tehnik, s katerimi zmanjšujemo škodo, nastalo z zakonsko prepovedanimi dejanji (Hughes, 2006). Teorija razumskega izbora (Cornish in Clarke, 1986), teorija rutinskih dejavnosti (Cohen in Felson, 1979) in teorija branjenja prostora (Newman, 1996) predstavljajo pomembna teoretična izhodišča situacijskega preprečevanja kriminalitete. Prva teorija temelji na sprejemanju odločitev o tem, ali določeno kaznivo dejanje prinaša ekonomske koristi in ima za posledico milo kazen. Druga teorija poudarja (a) priložnosti kot pomemben sestavni del pri storitvi kaznivega dejanja (Rosenbaum, Lurigio in Davis, 1998) in (b) rutinske dejavnosti kot del vsakodnevnega življenja posameznika, ki predstavljajo vzrok za storitev kaznivih dejanj (McLaughlin, 2006). Zadnja teorija, teorija o branjenju prostora, predstavlja arhitekturne in druge ukrepe, ki pripomorejo k oblikovanju varnejšega bivalnega okolja ter posledično vplivajo na zmanjšanje kriminalitete. Varno bivalno okolje lahko dosežemo z okrepljenim občutkom teritorialnosti, branjenjem okolice, povečanim nadzorom in izboljšano vizualno podobo (Muncie, 2006).

Med utemeljitelje teorije situacijskega preprečevanja kriminalitete prištevamo tudi Ronalda V. Clarka, avtorja tehnik situacijskega preprečevanja kriminalitete (Hughes, 1998). Clarkov (1997) okvir pristopa k situacijski prevenciji ima poudarek na teoretičnih temeljih, standardni metodologiji akcijskega raziskovanja, izboru tehnik za zmanjševanje priložnosti in ovrednotenih praktičnih preizkusih (študijah). Sprva so bile tehnike razdeljene v tri skupine z 12 tehnikami, kasneje je Clark dodal še dve skupini in še 13 tehnik (Clarke, 1997; Cornish in Clarke, 2003). Clarkove tehnike situacijskega preprečevanja kriminalitete prenesemo na področje ekološke kriminalitete in rudarstva v Sloveniji.

13 *Primarno preprečevanje kriminalitete obsega aktivnosti in tehnike, s katerimi zmanjšujemo priložnosti za storitev kaznivega dejanja, in usmerja pozornost na samo kaznivo dejanje kakor na storilca (Hughes, 2006).*

14 *Sekundarno preprečevanje kriminalitete pomeni, da pozornost usmerimo na storilca in z določenimi tehnikami vplivamo nanj, preden bo storil kaznivo dejanje (Hughes, 2006).*

15 *Terciarno preprečevanje kriminalitete obravnava že znane storilce in zmanjšuje priložnosti, da bi storilec ponovno storil neko kaznivo dejanje (Hughes, 2006).*

4.1 Uporaba Clarkovih tehnik za situacijsko preprečevanje ekološke kriminalitete na področju odlagališč rudarskih odpadkov

Clarke je tehnike situacijskega preprečevanja kriminalitete razdelil v pet skupin s 25 tehnikami. Splošno se skupine delijo na (1) povečanje navora¹⁶, (2) povečanje tveganja¹⁷, (3) zmanjševanje nagrad¹⁸, (4) zmanjševanje provokacij¹⁹ in (5) odprava izgovorov²⁰ (Center for Problem-Oriented Policing [CPOP], 2018). Clarkove tehnike so na področje ekološke kriminalitete prvi prenesli dr. Gorazd Meško, dr. Katja Eman, Klemen Bančič in dr. Charles B. Fields. Njihovo delo z naslovom *Situacijsko preprečevanje ekološke kriminalitete* je predstavljeno tudi v knjigi *Ekološka kriminaliteta in varovanje okolja – multidisciplinarne perspektive* (Meško, Bančič, Eman in Fields, 2012).

Povečanje navora

Okrepitev tarče pomeni uporabo arhitekture in načrtovanje krajine²¹, ki varuje prostor pred uničenjem. Jasne označbe poti in objektov, ki usmerjajo ljudi na urejene pešpote in površine, na katerih se lahko zadržujejo z dovoljenjem ter usmerjajo vozila na ceste, ki povezujejo objekte ali varovane površine. Za **nadzor dostopov** je splošno uporaben in zelo učinkovit carinski nadzor, pri katerem imajo cariniki pomembno nalogo pri odkrivanju potencialnih storilcev ekološke kriminalitete. Učinkovit carinski nadzor pripomore k preprečevanju uvoza prepovedanih snovi, ki so škodljiva za okolje in zdravje ljudi. **Pregled pri izhodu** ima podobno funkcijo kot carinski pregled, saj se kontrolira izvoz prepovedanih snovi, ki bi lahko onesnažila okolje. Z onesnaženjem okolja v sosednjih državah se lahko ob večji ekološki katastrofi posledično onesnaži tudi slovensko ozemlje. Za **odvrčanje storilcev** je pomembna izgradnja primerne infrastrukture in cestnih povezav do odlagališč rudarskih odpadkov ter preureditev lokacij divjih odlagališč, do katerih dostop z vozili ni mogoč. Uporaba arhitekture in načrtovanje krajine, ki varuje prostor pred uničenjem. Jasne označbe poti in objektov, ki usmerjajo ljudi na urejene pešpote in na površine, na katerih se lahko zadržujejo z dovoljenjem. Pri **nadzoru orožja ali orodja** moramo biti posebej pozorni na kemikalije ali druga sredstva, ki lahko trajno ogrožajo okolje in zdravje ljudi. Največkrat so to radioaktivne snovi in jalovina v rudarstvu, ki lahko v okolju povzročijo ogromne in nepopravljive negativne posledice (Clarke, 1997; Meško et al., 2012).

16 Tehnike povečanja navora so: okrepitev tarče, nadzor dostopov, pregled pri izhodu, odvrčanje storilcev in nadzor orožja ali orodja (Center for Problem-Oriented Policing [CPOP], 2018).

17 Tehnike povečanja tveganja so: okrepitev varovanja, pomoč naravnemu nadzoru, zmanjšanje anonimnosti, uporaba upravljalcev prostora in okrepitev formalnega nadzora (CPOP, 2018).

18 Tehnike zmanjševanja nagrad so: prikrovanje tarč, odstranitev tarč, identifikacija lastnine, prekinitev trgov in onemogočanje koristi (CPOP, 2018).

19 Tehnike zmanjševanja provokacij so: zmanjševanje frustracij in stresa, izogibanje sporom, zmanjševanje čustvene vznemirjenosti, nevtralizacija pritiskov vrstnikov in odvrčanje od posnemanja (CPOP, 2018).

20 Tehnike odprave izgovorov so: določitev pravil, objava navodil, vzbujanje vesti, podpiranje privolitev in nadzor prepovedanih drog in alkohola (CPOP, 2018).

21 Gradnja cest, postavitev ograj in drugih ovir, ki onemogočajo dostop do varovanih objektov.

Povečanje tveganja

Za storilca pomeni tveganje, da je lahko zaloten pri kaznivem dejanju, kar je signal zanj, da se dejanje ne izplača. **Varovanje okrepimo** z razširitvijo kadra (varnostniki, redarji, vratarji ipd.), ki opravlja varnostne naloge. Prioriteta okrepiteve varovanja je tudi ustrezna razporeditev alarmnih naprav in sistemov za merjenje onesnaženosti zraka, voda, zemljine ipd. **Pomoč naravnemu nadzoru** pomeni, da uredimo lokacije, ki predstavljajo potencialno lokacijo za nastanek divjega odlagališča rudarskih odpadkov. Za lažje prijavljanje zaznanih okoljskih kršitev bi bilo dobro vzpostaviti anonimno telefonsko številko, kamor bi lahko brez strahu prijavljali zaznana kazniva dejanja zoper okolje. Z **zmanjšanjem anonimnosti** dosežemo večjo prepoznavnost in vidnost potencialnega storilca. Z javno objavo storilca kaznivega dejanja zoper okolje in posledic samega dejanja bi lahko dosegli pozitivno posledico sramotenja – storilec zaradi sramu pred javnostjo dejanja najverjetneje ne bo ponovil. Ne glede na sramoto je v ospredju problematika današnjega časa o morali in nedotakljivosti vplivnih storilcev – direktorjev (državnih) podjetij. **Uporaba upravljalcev prostorov** je pomembna za večji nadzor na delovnem mestu in povečanje pozornosti na pojavne znake ekološke kriminalitete, kot je npr. kup javno vidnih rudarskih odpadkov, ki bo z nalaganjem novih rudarskih odpadkov postal večje divje odlagališče. Gozdarji, kmetovalci in drugi delavci, ki večino časa preživijo na naravnih območjih (tudi zakotnih predelih), kjer obstajajo potencialne lokacije za nezakonito odlaganje rudarskih odpadkov, bi lahko bistveno pripomogli državnim organom pri odkrivanju pojava ekološke kriminalitete – zaznavanje znakov kaznivih dejanj zoper okolje. Policija in inšpekcijske službe so glavni predstavniki **formalnega nadzora**, ki se ukvarjajo s kaznivimi dejanji zoper okolje. Za nadzor (nezakonitega) širjenja odlagališč rudarskih odpadkov in spremljanje stanja okolja bi lahko uporabili različna računalniška orodja²² ter vzpostavili združene baze elektronskih podatkov za lažji nadzor (Clarke, 1997; Meško et al., 2012).

Zmanjšanje nagrad

Nagrado predstavlja tarča, ki jo moramo storilcu narediti nezanimivo. To lahko storimo z umikanjem ali **prikrivanjem potencialnih tarč**, da so te manj vidne oz. manj vpadljive. K manjšemu izpostavljanju tarč pripomore urejanje poti in postavitev infrastrukture stran od občutljivejših površin ter iskanje novih metod zakrivanja. Tehnika **odstranitve tarč** pomeni premik potencialno ogrožene tarče na varen, težje dostopen kraj. V primeru podjetij lahko z izdanimi dovoljenji prepovemo izvajanje določene dejavnosti in s tem zavarujemo tarčo oz. jo odstranimo. **Identificiranje lastnine** je zelo pomembno pri nezakonitem odlaganju rudarskih odpadkov v naravo in iskanju lastnika teh odpadkov. Identifikacijo lastnine v primeru rudarskih dejavnosti predstavlja (med drugim

²² Atlas okolja (več na http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso in <http://gis.arso.gov.si/geoportal/catalog/tematske/tematske.page>), Geografski informacijski sistem (GIS) (več na <http://www.islovenija.si/gisapp/>), Prostorski informacijski sistem občin (PISO) (več na <http://www.geoprosor.net/PisoPortal/Default.aspx?>), Zbirni kataster gospodarske javne infrastrukture (več na <http://www.e-prostor.gov.si/zbirke-prostorskih-podatkov/zbirni-kataster-gospodarske-javne-infrastrukture/>) in drugi.

tudi) transportna dokumentacija, ki označuje količino in vrsto odpadne snovi. V rudarstvu je najbolj problematična jalovina, saj vsebuje kemikalije, ki se uporabljajo pri bogatenju mineralnih surovin in so ob nepravilnem ravnanju lahko okolju nevarne. Za **prekinitiv trg** je White (2008) predlagal strogi nadzor transporta, oviranje distribucijskih kanalov in podobno. S tem onemogočimo, da bi storilec ukradene stvari zamenjal za denar ali drugo vrednejšo dobrino. Določena podjetja, ki se ukvarjajo z dejavnostmi ravnanja z rudarskimi odpadki, uporabljajo nezakonit izvoz in uvoz rudarskih odpadkov za zmanjšanje stroškov. Zaradi tega so nekatere države za lastno zaščito zakonsko že prepovedale uvoz raznih vrst odpadkov. Potencialne tarče storilcu predstavljajo korist, zato moramo le-to onemogočiti. **Onemogočanje koristi** pomeni, da podjetja, ki slabo vplivajo na okolje, izločimo iz sistema zakonitih državnih poslov in tako zaščitimo okolje pred nezakonitimi dejavnostmi ter čezmernim poseganjem v naravo (Clarke, 1997; Meško et al., 2012; White, 2008).

Zmanjševanje provokacij

Odklonsko vedenje, gneča in nemir povzročajo provokacije, na katere se ljudje različno odzovemo. Za zmanjšanje provokacij preventivno uporabimo tehniko **zmanjševanja frustracij in stresa**, ki jih povzročajo predolgi, zapleteni in predragi postopki izdaje dovoljenj²³. Problematici so tudi postopki pridobivanja dovoljenja za odstranjevanje nevarnih odpadkov. Prosilci dovoljenj navadno zaradi dolgega čakanja in stroškov obupajo, odpadke nezakonito odstranijo v naravo in tako rešijo svojo težavo na škodo okolja. Do sporov navadno prihaja med lastniki zemljišč in uničevanjem lastnine. Večje težave se pojavijo, kadar je na eni strani lastnik fizična oseba oz. kmetovalec in na drugi strani država ali državno podjetje z dobro usposobljenim pravnim kadrom, da preko sodišča doseže svoj prav. V **izogib sporom** je treba zagotoviti pravno pomoč vsem lastnikom zemljišč in postaviti zaščitne ograje za preprečevanje nezakonitega širjenja zemljišča. Slednje je zelo dobra tehnika v boju proti protipravnemu prilaščanju zemljišč. Redko so za pojav ekološke kriminalitete kriva čustva, vendar lahko z **zmanjševanjem čustvene vznemirjenosti** pravočasno odkrijemo storilce in jim nudimo ustrezno psihološko pomoč. Govorimo o naklepnem dejanju, kot je npr. požig zaradi vznemirjenja in adrenalina – piromanija. V današnjem času je cilj vsakega posameznika le še dobiček, zato je medsebojno spodbujanje, tekmovanje in primerjanje z drugimi, vsakdanji pojav na delovnem mestu. Direktorji so izpostavljeni pritiskom podrejenih in ne nazadnje tudi nadrejenim, če je država lastnik določenega podjetja. Pritiske in tekmovalnost omejimo s tehniko **nevtralizacije pritiskov vrstnikov ali sodelavcev**. Takšno vedenje je velikokrat moteče in s tehniko **odvrčanje od posnemanja** dosežemo, da se takšne stvari ne bi več ponavljale. Tehniko lahko primerjamo s teorijo razbitih oken, ki pravi, da je videz okolice bistvenega pomena za pojav kriminalitete. Urejena okolica ponuja manj možnosti za pojav kriminalitete kakor neurejene in že na pogled nepriljavne ulice (Clarke, 1997; Cornish in Clarke, 2003; Meško et al., 2012).

²³ Okoljevarstvena dovoljenja, obratovalno dovoljenje, dovoljenje za raziskovanje in izkopavanje itd.

Odprava izgovorov

Veliko ljudi ni seznanjenih z določenimi pravili obnašanja in jih posledično tudi kršijo. **Določitev pravil** omogoča odpravo nejasnosti in nerazumevanja sprejemljivega vedenja posameznika. Z **objavo navodil** in večjim informiranjem v medijih lahko ozavestimo širšo množico ljudi o tem, kakšno vedenje je sprejemljivo, ter s poenostavitvijo pravil in postavitvijo prioritet rešimo prenekatero okoljsko težavo. Z osredotočanjem na določena kazniva dejanja **spodbujamo vest** pri posamezniku, da prepovedanega dejanja ne bi storil. Uporabimo lahko opozorilna in nazorna sporočila o nevarnosti onesnaževanja okolja, s poudarkom na žrtvah (okolje in ljudje). **Podpiranje privolitev** je poudarjanje, da je pravilno in sprejemljivo vedenje skoraj preprostejše kakor storitev kaznivega dejanja. Evropska unija je glavni vir financiranja in spodbujanja zelenega gospodarstva (ravnanje z odpadki, inovacije, raba naravnih virov, upravljanje z vodo ipd.) v posameznih državah članicah (Evropska komisija, 2015). Subvencije in druge denarne spodbude omogočajo podjetjem, da redno in zakonito zbirajo ter odvažajo rudarske odpadke in pri tem niso omejene le na svoje finančne vire. Z nadzorovanjem prepovedanih drog in alkohola se držimo načela ničelne tolerance, kar pomeni, da je uživanje prepovedanih substanc na delovnem mestu strogo prepovedano in nedopustno. Prepovedane substance (lahko) negativno vplivajo na psihološko stanje posameznika in lahko zaradi zmanjšane prištevnosti povzročijo okoljsko škodo ali celo ekološko katastrofo (Clarke, 1997; Cornish in Clarke, 2003; Meško et al., 2012).

5 ZAKLJUČEK

Problematika ureditve odlagališč rudarskih odpadkov v Sloveniji z vidika ekološke kriminologije še ni bila izvedena, čeprav bi glede na ugotovljeno stanje morala biti že davno. Rudarstvo se že dolga leta giblje v začaranem krogu iskanja rešitev za boljše delovanje na posameznih področjih znotraj samega sektorja. Še posebej problematična so neurejena ali na videz urejena odlagališča rudarskih odpadkov, ki predstavljajo potencialno nevarnost okolju. Nekoč ena vodilnih gospodarskih panog je danes zaradi zapostavljenosti in nezanimanja za ureditev tega področja postala predmet sporov ter dala (nezakonito naravnanim) gospodarskim subjektom priložnost za izvajanje različnih oblik kriminalitete. K temu pripomore tudi raztezanje rudarskega sektorja med tri pristojna ministrstva. V Sloveniji poznamo nekaj primerov (Drtija v Moravčah, odlagališča rudnika Trbovlje-Hrastnik, Idrijski rudnik, Boršt na Žirovskem vrhu in Žerjav v Mežici), kjer dvomimo v zakonito izvajanje vseh poslov, saj se je (tudi preko medijskega razkrivanja in poročanja) pokazalo, da so inšpekcijska poročila neskladna z izjavami prič (prebivalcev okoliških krajev). Večna dilema strokovnjakov tiči v določanju in upoštevanju parametrov, ki določajo zgornjo mejo smradu, glasnosti, vizualne podobe pokrajine ipd. V okolju je težko realno oceniti, kdaj preveč smrdi, kdaj je preveč glasno in kdaj je vizualna podoba krajine tako spremenjena, da lahko govorimo o degradaciji. Ministrstvo za okolje in prostor delno ureja področje rudarskih odpadkov in odlagališč rudarskih odpadkov ter redno spremlja stanje okolja. Ministrstvo za infrastrukturo ima t. i. večinsko pristojnost in ureja področje

izdajanja dovoljenj za raziskovanje in izkopavanje. Ministrstvo za kulturo rudnike prevzame pod svoje okrilje, ko te zaprejo in postanejo del kulturne dediščine. V Sloveniji sta z vidika ekološke kriminalitete problematični dve odlagališči, in sicer odlagališče rudarskih odpadkov Boršt na Žirovskem vrhu in odlagališče Drtija v Moravški dolini. Odlagališče Boršt je klasificirano kot sevalni objekt, ki po ocenah opravljenih meritev stabilnosti tal, stoji na neprimernem, potresno ogroženem in plazovitem območju (Novak, 1979). Medijsko bolj izpostavljen primer je odlagališče Drtija, ki je predmet večletnega spora med lastniki odlagališča in tamkajšnjimi prebivalci. Slednji naj bi na odlagališču opazili snovi, ki tudi po opravljenih okoljskih analizah niso rudarskega izvora (Malovrh, 2017). Slovenija je dežela, v kateri še vedno najdemo nekaj opuščениh rudnikov (Mežica, Idrija itd.), ki hranijo zaloge in zaradi nerednega nadzorovanja vplivov na okolje predstavljajo potencialno ekološko bombo.

Problematika ureditve odlagališč rudarskih odpadkov je večplasten problem. Problematično ni le upravljanje te vrste odlagališč odpadkov, temveč je težava tudi ureditev celotnega rudarskega sektorja. Rudarskim odpadkom se ne moremo izogniti, vendar jih lahko z učinkovitimi preventivnimi ukrepi vsaj zmanjšamo, saj lahko ob nepravilnem ravnanju z njimi škodujemo okolju. Najbolj problematični rudarski odpadek z vidika varstva okolja je jalovina, ki je sicer naravni odpadni material (kamenje in pesek), vendar je »obogaten« s kemikalijami, ki se uporabljajo za bogatenje izkopanih mineralnih surovin. Z analizo obstoječe literature s področja rudarstva, rudarskih odpadkov, odlagališč rudarskih odpadkov, ekološke kriminalitete, ekološke kriminologije, vzrokov odklonskega vedenja, situacijskega preprečevanja kriminalitete in varstva okolja, smo ugotovili, da vsi naštetih elementi niso bili uporabljeni v sklopu enotne študije. Obravnavana tematika predstavlja osnovo za prvo tovrstno raziskavo na slovenskih tleh in obeta veliko možnosti za nadaljnja raziskovanja. Opravljene študije v Sloveniji in svetu se osredotočajo predvsem na laboratorijske analize, s katerimi ugotavljajo vplive nevarnih snovi na podzemne vode, zemljinu, zrak ipd. ter spremljajo splošno stanje okolja. Večina opravljenih študij se žal preveč osredotoča le na reševanje škode, ki je že storjena v okolju. Namesto tega bi se morali ukvarjati s preventivnimi temami in se posvečati predvsem oblikovanju ukrepov za preprečevanje nastanka kriminalitete in k zgodnjemu odkrivanju potencialnih storilcev. Vzroke kriminalitete lahko preučujemo s pomočjo bioloških, psiholoških in socioloških kriminoloških teorij, kadar pa govorimo o ekološki kriminaliteti, za pojasnjevanje vzrokov kriminalitete uporabimo še ekonomske teorije. Kriminalnega vedenja ne moremo preprosto izbrisati, vendar ga lahko s tehnikami situacijskega preprečevanja ekološke kriminalitete omejimo in zmanjšamo do te mere, da je v družbi še sprejemljivo.

Poznamo glavno delitev preprečevanja ekološke kriminalitete, in sicer (1) socialno preprečevanje (spreminjanje okolja in iskanje motivacije) in (2) situacijsko preprečevanje (zmanjševanje priložnosti). Z uporabo tehnik situacijskega preprečevanja kriminalitete zmanjšujemo škodo, ki je nastala z zakonsko prepovedanimi dejanji (Hughes, 2006). V večini preučevanih primerov omenjene tehnike povezujemo s teorijo razumskega izbora, teorijo rutinskih dejavnosti in teorijo branjenja prostora, ki predstavljajo pomembna teoretična izhodišča. Ronald V. Clarke je oblikoval pet skupin situacijskega preprečevanja kriminalitete

in znotraj skupin postavil 25 tehnik (Clarke, 1997). Omenjene tehnike so bile primarno oblikovane za kriminaliteto na splošno, vendar pa je tehnike mogoče preoblikovati za posamezno obliko kriminalitete oz. posamezna kazniva dejanja. Eden izmed bolj učinkovitih modelov sekundarne prevencije je zagotovo situacijska prevencija kriminalitete, kjer lahko s prilagojenimi preventivnimi ukrepi zmanjšamo priložnosti za kazniva dejanja. Menimo, da lahko učinkovito sestavljeni in izvedeni situacijsko preventivni ukrepi pripomorejo k bistvenemu zmanjšanju kriminalitete na področju rudarstva. Okoljska kazniva dejanja so kompleksna in obsežna, zato je pomembno, da tehnik ne posplošujemo in da se osredotočamo le na točno določen proučevan problem.

Glavno orodje za preprečevanje ekološke kriminalitete so še vedno zakonsko osnovana opozorila in prepovedi. Večje število zakonov in prepovedi še ne pomeni, da smo omejili okoljsko problematiko. Problem se pojavi, ko teoretično dobro zasnovani zakoni ne delujejo v praksi in ostanejo trajno zapisani na papirju kot temelj za izrek kazenske sankcije. S tem mislimo predvsem na zadnji del zakona, ki predpisuje kazenske sankcije zoper storilca ekološke kriminalitete (z zakonom določeno kaznivo dejanja se kaznuje). Kriminalizacija novih dejanj prav tako ni rešitev, saj s tem še bolj obremenimo organe pregona in jih posledično prisilimo v neučinkovitost njihovega dela. Pravi pristop in po mnenju mnogih kriminologov tudi edini pristop k reševanju okoljske problematike je sprememba miselnosti ljudi in soočenje z realnostjo posledic uničevanja okolja. Tudi White (2008) meni, da mora biti v proces preventivnih dejavnosti zoper ekološko kriminaliteto vključen interes ljudi, spoštovanje ekološkega ravnovesja, sprememba miselnosti ljudi o odpovedi gospodarski koristi v prid okolja.

UPORABLJENI VIRI

- Adler, F., Mueller, G. O.W. in Laufer, W., S. (1998). *Criminology*. Boston: McGraw-Hill.
- Bajželj, U. (1992). Underground waste deposit sites. V *Prvo mednarodno posvetovanje o gradnji predorov in podzemnih prostorov* (str. 303–314). Ljubljana: Kompas plus.
- Barry, J. (2005). *Environment and social theory*. New York: Routledge.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Toward a new modernity*. London: Sage.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. New York: Free Press.
- Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *The Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.
- Brisman, A. in South, N. (2015). An assessment of Tonry and Farrington's four major crime prevention strategies as applied to environmental crime and harm. *Varstvoslovje*, 17(2), 127–151. Pridobljeno na https://www.fvv.um.si/rV/arhiv/2015-2/02_Brisman_South_rV_2015-2.pdf
- Center for Problem-Oriented Policing [CPOP]. (2018). *Twenty five techniques of situational prevention*. Pridobljeno na <http://www.popcenter.org/25techniques/>
- Clarke, R. V. (1983). Situational crime prevention: Its theoretical basis and practical scope. *Crime and Justice*, 4, 225–256.

- Clarke, R. V. (1997). Introduction. V R. Clarke (ur.), *Situational crime prevention: Successful case studies* (str. 2–44). New York: Harrow & Heston.
- Cloward, R. in Ohlin L. (1960). *Delinquency and opportunity: A theory of delinquent gangs*. New York: Free Press.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Michigan: Free Press.
- Cohen, L. E. in Felson, M. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608.
- Cornish, D. B. in Clarke, R. V. (1986). Situational prevention, displacement of crime and rational choice. V K. Heal in G. Laycock (ur.), *Situational crime prevention: From theory into practice* (str. 1–16). London: Her Majesty's Stationery Office.
- Cornish, D. B. in Clarke, R. V. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decisions: A replay to Eortley's critique of situational crime prevention. V M. J. Smith in D. B. Cornish (ur.), *Theory for practice in situational crime prevention* (str. 41–96). Monsey: Criminal Justice Press.
- Dowling, J. in Pfeffer, J. (1975). Organizational legitimacy: Societal values and organizational behavior. *Pacific Sociological Review*, 18(1), 122–136.
- Eman, K. (2008). Uvod v fenomenološko analizo ekološke kriminalitete. *Varstvo-slovje*, 10(1), 220–239.
- Eman, K. (2011). Ekološka kriminaliteta v kriminologiji: Razvoj nove veje kriminologije v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(4), 23–24.
- Eman, K. (2012). *Crimes against the environment – comparative criminology and criminal justice perspectives* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Evropska komisija. (2015). *Zeleno gospodarstvo*. Pridobljeno na http://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/index_sl.htm
- Filipčič, K. in Šelih, A. (2015). *Kriminologija*. Ljubljana: GV Založba.
- Geološki zavod Slovenije. (2017). *Analiza možnih vplivov sanacijskega materiala na območju nekdanjega odkopa Drtija v lasti družbe Termit d. d. na podzemne in površinske vode*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije. Pridobljeno na <https://www.moravce.si/files/other/news/91/82032Analiza%20mo%20C5%BEnih%20vplivov%20sanacijskega%20materiala%20na%20obmo%20C4%8Dju%20nekdanjega%20odkopa%20Drtija%20v%20lasti%20dru%20C5%BEbe%20Termit%20dd.pdf>
- Gosar, M. (2004). Environmental impacts of metal mining. *RMZ – Materials and Geoenvironment*, 51(4), 2097–2107. Pridobljeno na <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-0DILH60D>
- Green, P. in Ward, T. (2004). *State crime: Governments, violence and corruption*. London: Pluto Press.
- Haralambos, M. in Holborn, M. (1999). *Sociologija – teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hughes, G. (1998). *Understanding crime prevention: Social control, risk and late modernity*. Buckingham: Open University Press.
- Hughes, G. (2006). Crime prevention. V E. McLaughlin in J. Muncie (ur.), *The Sage dictionary of criminology* (str. 85–87). London: Sage.
- Kanduč, Z. (1998). Emile Durkheim in moderna kriminologija: Anomija, kaznovanje in kriminaliteta. V R. Kocjančič (ur.), *Zbornik znanstvenih razprav* (str. 127–128). Ljubljana: Visoka upravna šola.

- Kanduč, Z. (1999). Kriminološke teorije o družbenem nadzorstvu. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 50(2), 116–119.
- Kanduč, Z. (2008). O nekaterih kriminoloških vidikih odgovornosti (v postmoderni perspektivi). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 59(3), 223–238.
- Kirn, A. (2008). Varstvo narave in kriza napredka. *Varstvo narave*, 21, 25–40. Pridobljeno na http://www.zrsvn.si/dokumenti/63/2/2008/Kirn_1337.pdf
- Malovrh, P. (29. 9. 2017). Moravska dolina zasuta s sto tisoč tonami odpadkov. *Delo*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/gospodarstvo/podjetja/moravska-dolina-zasuta-s-sto-tisoc-tonami-odpadkov.html>
- Masters, R. in Roberson, C. (1990). *Inside criminology*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Matos, J. (2015). *Dejavniki prostorske razporeditve divjih odlagališč odpadkov* (Doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta. Pridobljeno na <https://repositorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=102805&lang=slv>
- McLaughlin, E. (2006). Routine activity theory. V E. McLaughlin in J. Muncie (ur.), *The Sage dictionary of criminology* (str. 365–367). London: Sage.
- Meško, G. (1998). *Uvod v kriminologijo*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Meško, G. (2000). Pogledi na preprečevanje kriminalitete v pozno modernih družbah. *Teorija in praksa*, 37(4), 716–727.
- Meško, G. (2016). *Kriminologija*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Meško, G., Bančič, K., Eman, K. in Fields, C. (2012). Situacijsko preprečevanje ekološke kriminalitete. V G. Meško, A. Sotlar in K. Eman (ur.), *Ekološka kriminaliteta in varovanje okolja – multidisciplinarne perspektive* (str. 299–331). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Ministrstvo za okolje in prostor. (2017a). *Jedrski in sevalni objekti*. Pridobljeno na http://www.ursjv.gov.si/jedrski_in_sevalni_objekti/
- Ministrstvo za okolje in prostor. (2017b). 6. nacionalno poročilo po skupni konvenciji o varnosti ravnanja z izrabljenim gorivom in varnosti ravnanja z radioaktivnimi odpadki. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor. Pridobljeno na [http://84.39.218.201/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bdc12570e50034eb54/8f8f44019607d1fac12581ad004a5dfb/\\$FILE/VG_Porocilo_P.pdf](http://84.39.218.201/MANDAT14/VLADNAGRADIVA.NSF/18a6b9887c33a0bdc12570e50034eb54/8f8f44019607d1fac12581ad004a5dfb/$FILE/VG_Porocilo_P.pdf)
- Muncie, J. (2006). Defensible space. V E. McLaughlin in J. Muncie (ur.), *The Sage dictionary of criminology* (str. 115–116). London: Sage.
- Newman, O. (1996). *Creating defensible space*. Washington: U. S. Department of Housing and Urban Development, Center for Urban Policy Research, Rutgers University. Pridobljeno na <https://www.huduser.gov/publications/pdf/def.pdf>
- Novak, D. (1979). *Dopolnilno poročilo o inženirsko geoloških in hidroloških značilnostih območja jalovišča Boršt*. Ljubljana: Geološki zavod Ljubljana. Pridobljeno na <http://sloged.si/wp-content/uploads/zborniki%20sukljjetovih%20dnevov/5/3.pdf>
- Pavlin, A. (2007). Uporaba umetno pripravljene zemljine za sanacijo degradiranih površin. *Mineralne surovine*, 4(1), 198–203. Pridobljeno na http://www.geo-zs.si/PDF/PeriodicnePublikacije/Bilten_2007.pdf
- Pavšič, J. (ur.). (2006). *Geološki terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.

- Park, R. E., Burgess, E. W. in McKenzie, R. D. (1925). *The city*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Petkovšek, J. (9. 11. 2012). Podjetje Termit obtoženo uničevanja okolja v Moravški dolini. *Delo*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/novice/ljubljana/podjetje-termit-obtozeno-unicevanja-okolja-v-moravski-dolini.html>
- Reckless, W. C. (1961). *The crime problem* (3rd ed.). New York: Appleton Century Crofts.
- Reiss, A. (1951). Delinquency as the failure of personal and social controls. V E. Wells (ur.), *Social control and self-control theories of crime and deviance* (str. 196–207). London: Routledge.
- Rosenbaum, D. P., Lurigio, A. J. in Davis, R. C. (1998). *The prevention of crime*. Belmont: Wadsworth.
- Situ, Y. in Emmons, D. (2000). *Environmental crime: The criminal justice system's role in protecting environment*. Thousand Oaks: Sage.
- Sutherland, E. (1949). *White-collar crime*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Weisburd, D. (1997). *Reorienting crime prevention research and policy: From the causes of criminality to the context of crime: Research report*. Washington: National Institute of Justice, U. S. Department of Justice.
- White, R. D. (2008). *Crimes against nature: Environmental criminology and ecological justice*. Devon: Willan.
- Zakon o rudarstvu (ZRud-1-UPB3). (2014). *Uradni list RS*, (14/14).

O avtorju:

Mija Kos, magistrica varstvoslovja, doktorska študentka na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-pošta: mija.kos@student.um.si

Predlog modela ocen ogroženosti in ocen tveganj za področje obveščevalno- varnostne dejavnosti v Republiki Sloveniji

VARSTVOSLOVJE,
letn. 21
št. 1
str. 73–86

Jaroš Britovšek

Namen prispevka:

Cilj prispevka je pokazati razliko med oceno ogroženosti in oceno tveganj ter razviti predlog modela izdelave teh ocen za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti v Republiki Sloveniji in hkrati spodbuditi praktike k uporabi enotne metodologije in terminologije na tem področju.

Metode:

Prispevek je strokovne narave in temelji na analizi procesa izdelave ocen ogroženosti in ocen tveganj za področje obveščevalno-varnostnih dejavnosti.

Ugotovitve:

Pri obravnavani tematiki obstajajo nekatere nejasnosti, ki se nanašajo na trenutno uporabo terminov grožnja in tveganje, ter posledično ocene ogroženosti in ocene tveganj. Avtor izhaja iz ideje, da so ocene ogroženosti del ocene tveganj, ki poleg ogroženosti vsebuje še pomembnost in ranljivost tarče. Nadalje je opredeljena terminologija, predstavljene pa so tudi nekatere hevristične rešitve ter predlog modela izdelave ocene ogroženosti in ocene tveganj primernih za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti v Republiki Sloveniji. Obveščevalno-varnostna dejavnost se odvija v kompleksnem okolju z visoko stopnjo negotovosti, kjer je zaželeno preprostejša in bolj prilagodljiva metodologija. Avtor priporoča uporabo hevristike, kar pri oceni ogroženosti pomeni, da več, kot je potrjenih indikatorjev, večja je verjetnost uresničitve grožnje, pri oceni tveganj pa, da se tveganje poveča ob povečani ogroženosti, ranljivosti ter pomembnosti tarče, in obratno.

Praktična uporabnost in pomembnost prispevka:

Prispevek se ukvarja z izdelavo ocen ogroženosti in ocen tveganj, z namenom poskusa poenotenja procesov izdelave in terminologije ter razumevanja omenjenih ocen za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti.

UDK: 351.746.1(497.4)

Ključne besede: obveščevalno-varnostna dejavnost, tarče, grožnje, tveganja, ranljivosti, ocene ogroženosti, ocene tveganj, Slovenija

A Threat Assessment and Risk Assessment Model Proposal for Intelligence and Security Purposes in the Republic of Slovenia

Purpose:

The aim of the paper is to point out the differences between threat assessment and risk assessment, and to develop a proposal for an assessment model for intelligence and security purposes in the Republic of Slovenia. The purpose is also to encourage practitioners to use common methodology and terminology in this field.

Design/Methods/Approach:

The paper is of a professional nature and it is based on analysis of the process of threat assessment and risk assessment that is developed for intelligence and security area.

Findings:

The paper points out some confusing aspects regarding current usage of the term threat and risk, and consequently threat assessments and risk assessments. The paper is based on the idea that the threat assessment is a part of a risk assessment that additionally to the threat includes also the importance and vulnerability of the targets. The terminology is also defined, some heuristic solutions are put forward, and a proposal of threat and risk assessment model suitable for intelligence and security purposes in the Republic of Slovenia is made. Intelligence and security are taking place in a complex environment with high level of uncertainty. This fact demands the methodology that is simple and adaptable. The usage of heuristics is recommended, since more confirmed indicators by the threat assessment assume the increased likelihood of the achievement of the objectives set. In risk assessment the elevated risk depends on elevated threat, vulnerability and criticality of the target, and vice versa.

Practical Implications and Value:

The paper deals with threat and risk assessment, and it attempts to unify methodology, terminology and understandings of these assessments in the area of intelligence and security.

UDC: 351.746.1(497.4)

Keywords: intelligence, security, targets, threats, risks, vulnerabilities, threat assessment, risk assessment, Slovenia

1 UVOD

Ocene ogroženosti in ocene tveganj na obveščevalno-varnostnem področju so razmeroma skromno obdelana tematika v Republiki Sloveniji, kar lahko tudi vodi do nekaterih nejasnosti v praksi. Slednje lahko izhaja tudi iz nerazumevanja pojmov, kot so grožnje in tveganja ter posledično ocene ogroženosti in ocene tveganj. O tem oziroma o kognitivni zmedbi na terminološkem varnostnem področju je govoril že Prezlj (2001), nejasnosti pa se lahko izražajo tudi v

zakonodaji. V Zakonu o organiziranosti in delu v policiji (2013) se na primer za potrebe varovanja objektov in okolišev posebnega pomena uporablja izraz ocena tveganj, medtem ko se v Pravilih službe Slovenske vojske (2009) in Uredbi o določitvi objektov in okolišev objektov, ki so posebnega pomena za obrambo, in ukrepih za njihovo varovanje (1999) uporablja izraz ocena ogroženosti.

V prispevku izhajamo iz sicer redkih standardov, ki govorijo o ocenah ogroženosti in ocenah tveganj na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti. Eden izmed teh je standard zveze NATO o zaščiti sil (Allied joint doctrine for force protection (AJP 3.14), 2015), kjer je ocena ogroženosti razumljena kot del ocene tveganj, ki poleg ogroženosti vsebuje tudi elementa pomembnosti (nakazuje na posledice) in ranljivosti. Pri tem je zanimivo, da so takšnemu razumevanju v Republiki Sloveniji še najbolj podobne ocene tveganj na področju zasebnega varstva, kjer sta v Uredbi o obveznem organiziranju varovanja (2012) kot obvezna elementa ocene tveganja navedena tudi ranljivost in ogroženost.

Nejasnosti lahko nastanejo tudi zaradi prevajanja določenih pojmov, predvsem iz angleščine v slovenščino. Kot primer si lahko pogledamo primer prevajanja v zaključnih nalogah pripadnikov Slovenske vojske. Angleški pojem ‚threat assessment‘ iz AJP 3.14 (2015) tako nekateri v slovenščino prevajajo kot ocena groženj (Gregorič, 2008), drugi pa kot ocena ogroženosti (Žeželj, 2011). Lahko bi sicer zagovarjali, da gre za sinonima, vendar vseeno menimo, da je pojem ogroženosti bolj ustrezen, saj ogroženost že nakazuje na element ocene, in sicer na stopnje ogroženosti, ki izhajajo iz groženj.

Kotnik-Dvojmoč (2000/2001) je pojme, kot so negotovost, izzivi, tveganja, grožnje ter nevarnosti, opredeljeval skozi dvoje dimenzij: verjetnosti (trenutne prisotnosti/odsotnosti varnostno zanimivih pojavov/procesov) in intenzivnosti (stika med pojavom/procesom in subjektom, ki se z njim lahko sooča). Pri tem je izpostavil grožnje in tveganja kot najbolj pogosto uporabljana pojma za opredeljevanje varnostnih problemov prihodnosti, kar je tudi glavno delovno področje obveščevalno-varnostne dejavnosti. Prezelj (2001) je grožnjo opredelil kot pojav, ki povzroča ogrožanje varnosti referenčnega objekta oziroma stanje, v katerem ni zagotovljen njegov obstoj in uravnotežen razvoj. Nevarnost pa je opredelil kot prehod grožnje iz latentne v manifestno fazo. Govorimo lahko tudi o uresničitvi grožnje. Tveganje pa je omenjal kot verjetnost nevarnosti, ki mu je subjekt izpostavljen. Podobno je ugotavljal tudi Rupnik (2018), ki je varnostna tveganja opredelil kot verjetnost varnostnih incidentov ter sposobnost preprečitve, preiskovanja in odpornosti na varnostne incidente.

V prispevku bomo nadgradili in opredelili omenjene pojmovne razlike ter predstavili predlog modela izdelave ocen ogroženosti in ocen tveganj za potrebe obveščevalno-varnostne dejavnosti. Slednje pomeni tudi osredotočenje predvsem na varnostne grožnje in tveganja. Glavni namen prispevka je spodbuditi prakse na obveščevalno-varnostnem področju k uporabi in razvoju enotnejše metodologije in terminologije ocen ogroženosti in ocen tveganj na obveščevalno-varnostnem področju, ki deluje v kompleksnem, negotovem in pogosto nepredvidljivem okolju. Slednje zato zahteva mero previdnosti in preprostosti v pristopu do metodologije na tem področju.¹

¹ Todd in Gigerenzer (2012) trdita, da so v okolju visoke negotovosti in nizke predvidljivosti bolj kot kompleksni statistični modeli primerne preproste kognitivne strategije (hevristike).

2 TARČE, GROŽNJE IN TVEGANJA

Kadar gre za konkretno stvar, ki jo želimo obvarovati oziroma zaščititi, te ni težko opredeliti. Splošno poimenovanje tistega, kar varujemo, ščitimo oziroma je predmet zaščite, pa že predstavlja določen izziv. Kotnik-Dvojmoč (2000/2001) je na primer govoril o subjektu, Prezelj (2001) pa o referenčnem objektu. V angleško govorečem svetu govorijo o *assets*, ki jih slovar Merriam-Webster (2019) opredeli kot nekaj vrednega oziroma nekaj, kar cenimo. Eden od prevodov v slovenščino je lahko *dobrina*, ki jo Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeli kot tisto, »kar je namenjeno za zadovoljitev človekovih potreb« (Fran, 2018), nekaj, kar cenimo in posledično tudi želimo zaščititi in obvarovati pred škodo ali izgubo. Ker ljudje pri besedi *dobrine* razumemo predvsem materialni vidik tistega, kar želimo zavarovati, velja dodati še nematerialni vidik, ki ga prav tako želimo obvarovati. To vrzel po naši oceni najbolje dopolni beseda *vrednota*, kot nekaj vrednega, nekaj »čemur priznava kdo veliko načelno vrednost in mu zato daje prednost« (Fran, 2018). Ker so tako dobrine kot vrednote cilji posameznih groženj in, da se izognemo dvobesednem poimenovanju, bomo za potrebe opredelitve tistega, kar varujemo ali želimo obvarovati (ljudi, objekte, podatke, opremo, območja, državo, interese, cilje ...), v nadaljevanju prispevka uporabljali pojem *tarče*.

Da bi lahko pravočasno zavarovali tarče pred nezaželenimi posledicami, moramo najprej ugotoviti, kaj in v kolikšni meri jih ogroža. Tega natančno ni mogoče storiti, zato govorimo o oceni groženj oziroma ogroženosti (angl. *threat assessment*), kar že po opisu nakazuje, da gre za bolj subjektivno in približno presojanje. Pri tem se poraja vprašanje, kaj sploh so grožnje? Slovar slovenskega knjižnega jezika ponuja dokaj skromno opredelitev, ki pravi, da je grožnja »obljuba, napoved komu česa neprijetnega, hudega« (Fran, 2018). Merriam-Webster (2019) grožnjo opredeli kot namen povzročitve škode; kot vir ogrožanja ter kot indikator nečesa, kar se pripravlja. Gre torej za nekaj potencialnega, nekaj, kar se lahko zgodi, nekaj, kar lahko povzroči škodo, in ki izhaja iz nečesa. Če upoštevamo našete elemente, lahko **grožnje** razumemo kot

vir ogrožanj in dejavnosti, ki bi lahko ogrozile tarčo.

V takšno opredelitev je tako vključen vir ogrožanj in dejavnosti, ki jih vir izvaja ali pa bi jih lahko izvajal ter s tem ogrozil varnost tarč. Na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti nas zanimajo predvsem varnostne grožnje, torej namerne oziroma zlonamerne grožnje (Jore, 2019). Tipične kategorije takšnih groženj so tuje oborožene sile (vir) in vojaški napad (aktivnosti); teroristične skupine (vir) in teroristični napad (aktivnosti); tuje obveščevalne službe (vir) in vohunjenje ter vplivanje (aktivnosti); kriminalne skupine in/ali posamezniki (vir) in kriminaliteta (aktivnosti). Posebna kategorija groženj za obveščevalno-varnostno področje predstavljajo notranje grožnje (znotraj institucij), ki so lahko namerne ali nenamerne in/ali povezane z drugimi grožnjami (Kont, Pihelgas, Wojtkowiak, Trinberg in Osula, 2015). Zaradi globaliziranosti, kompleksnosti in prepletenosti sodobnega okolja je grožnje vedno težje popolnoma kategorizirati, zato so opisne razlage nujne.

Tveganja so za razliko od groženj osredotočena bolj na izpostavljenost tarč posameznim nevarnostnim (Prezelj, 2001) in njihovi zmogljivosti pri

zoperstavljanju posameznim grožnjam (Rupnik, 2018). Slovar slovenskega knjižnega jezika opredeljuje tveganje zelo skopo, in sicer kot »glagolnik od tvegati«, ki pa pomeni »da se doživi kaj nezaželenega, slabega« (Fran, 2018). Gre torej za potencialno škodo, nekaj, kar lahko izgubiš (tvegaš življenje, premoženje, ugled, suverenost ...). Tveganja poleg same izpostavljenosti pomenijo tudi verjetnost nezaželenega rezultata (potencialno škodo), ki izhaja iz groženj in ranljivosti tarče (Risk Steering Committee, 2010). Ne gre toliko za verjetnost uresničitve grožnje, temveč za verjetnost, da bo uresničena grožnja uspešna (International Civil Aviation Organization [ICAO], 2011; SANS glossary of security terms, 2019). Z drugimi besedami, ali bo uresničena grožnja uspešna, je poleg same grožnje odvisno tudi od zmogljivosti in zmožnosti tarče, da se zaščiti pred grožnjami. Glede na navedeno lahko **tveganja** razumemo kot

„izpostavljenost tarče posameznim grožnjam, verjetnost uspešne uresničitve groženj ter škoda, ki lahko ob tem nastane“.

Izpostavljenost tarče kaže na to, kako zelo je tarča oddaljena in zaščitena od posameznih groženj. Verjetnost uspešne uresničitve je poleg samih groženj odvisna tudi od ranljivosti in drugih okoliščin, ki jih lahko viri ogrožanj izkoristijo, ter od zmogljivosti tarče, da se zoperstavi posameznim grožnjam. Tveganja prav tako pomenijo potencialno škodo, torej škodo ali izgubo, ki lahko nastane ob uresničitvi groženj. Kako velika je potencialna škoda, pa je povezano oziroma odvisno od same pomembnosti tarče. Za potrebe obveščevalno-varnostne dejavnosti velja razumeti predvsem to, da tveganja vključujejo in so odvisna od ogroženosti, ranljivosti in pomembnosti tarč.

3 OCENA OGROŽENOSTI

Obveščevalna (protiobveščevalna) dejavnost se ukvarja z zaznavo in analizo groženj (Center for Development of Security Excellence [CDSE], 2014), zato ji je bližji koncept ocen ogroženosti, čeprav je veliko bolj skromno razdelan kot koncept ocen tveganj (Vandeppeer, 2011). Ocena ogroženosti se ukvarja z grožnjami in ocenjuje verjetnost, da bo prišlo do napada na neko tarčo v nekem obdobju (ICAO, 2011). Ocena ogroženosti se opredeljuje tudi kot produkt ali proces identifikacije entitet, dejavnosti in dogodkov (grožnje), ki bi lahko ogrozile življenje, informacije, operacije in lastnino (tarče) (Risk Steering Committee, 2010). Opredelitev ocene ogroženosti tako vsebuje naslednje elemente:

- tarčo;
- identificirane grožnje;
- ocene verjetnosti, da se bodo te grožnje uresničile; ter
- časovno obdobje morebitne uresničitve groženj.

Če se torej upoštevajo ti elementi (tarča, grožnje, verjetnost in čas), lahko **oceno ogroženosti** razumemo kot

„oceno verjetnosti, da bo prišlo v določenem obdobju do uresničitve določenih groženj zoper določeno tarčo“.

Takšna opredelitev vključuje identifikacijo tarče, virov ogrožanj in dejavnosti, verjetnost uresničitve groženj ter časovnega obdobja. Ocena ogroženosti vsebuje nabor kategorij groženj ter stopnjo verjetnosti, da bi se te realizirale zoper tarčo v določenem obdobju. Ta obdobja so različna, govorimo lahko o kratkoročnem, srednjeročnem in dolgoročnem obdobju, kakšen interval zajemajo, pa je navadno odvisno od dogovora. Pomembno je predvsem, da je dogovor dosleden in ga razumeta tako izdelovalec kot uporabnik ocene ali odločevalec (Gallagher, MacKenzie, Blum in Boerman, 2016).

Posebnost pri ocenah na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti so besedni opisi verjetnosti (angl. *words of estimative probability*) ali verjetnostni jezik (angl. *language of probability*). Heuer (1999) je ugotavljal, da se besedno izražanje verjetnosti pogosteje uporablja na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti kot na drugih področjih. Obveščevalno-varnostno področje namreč deluje v kompleksnem, negotovem in pogosto nepredvidljivem okolju, kjer se izvajajo stalni napor zavajanja in prikrivanja in kjer je popolne ter resnične podatke težje pridobiti in zbrati. Besedni opis verjetnosti (na primer: manj verjetno, verjetno in zelo verjetno) je zato pogostejši. Težava nastane, ker ljudje pogosto različno dojemamo, kaj določene besede pomenijo.

Na težave v komunikaciji med obveščevalno-varnostnimi delavci in odločevalci je opozarjal že Kent (1964), ki je kot eden prvih poskušal na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti uvajati enoten sistem besednega opisa verjetnosti. Spoznal je, da ljudje, ko uporabljajo različne besedne zveze pri komuniciranju verjetnosti, tudi precej drugače pripisujejo številčne oziroma odstotne verjetnosti posameznim besednim zvezam. Besedna zveza ‚zelo verjetno‘ je tako lahko enačena z besedno zvezo ‚obstaja velika možnost‘, beseda ‚verjetno‘ pa je lahko razumljena kot ‚možno‘, ni pa seveda nujno, in to je tisto, kar lahko povzroči zmedo. Ker bo med ljudmi vedno prihajalo do razhajanj pri razumevanju določenih verjetnostnih besed, je pomembno, da se pri ocenah vzpostavi legenda, lahko tudi kot konsenz strokovnjakov na tem področju, ki vsaj okvirno obrazloži, kaj določena beseda oziroma besedna zveza predstavlja.

Metodologije so različne in so odvisne od konsenza znotraj obveščevalno-varnostnih skupnosti. Na primer, v usmeritvah obveščevalno-varnostni skupnosti ZDA se priporoča uporabo sedem besednih zvez verjetnostnega jezika z opredeljenimi okvirnimi odstotki verjetnosti (Intelligence Community Directive 203, 2015). V nasprotju s tem naš predlog za izdelavo ocene ogroženosti na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti uporablja preproste 3-stopenjske besedne opise verjetnosti (verjetnostni jezik): manj verjetno, verjetno ter zelo verjetno. V tabeli 1 je prikazana okvirna verjetnost v odstotkih, ki naj bi dešifrirala tisto, kar okvirno opisujemo s posamezno besedno zvezo. Če uporabljamo besedno zvezo ‚manj verjetno‘, potem s tem uporabniku sporočamo, da ocenjujemo, da je verjetnost uresničitve grožnje manj kot 40-odstotna. Če govorimo o ‚verjetni‘, potem ocenjujemo, da je verjetnost med 40 in 59 odstotki. ‚Zelo verjetno‘ pa pomeni med 60 in 99 odstotkov verjetnosti uresničitve groženj. Tu ne gre za nekakšen znanstveni ali legalističen pristop, temveč za okvirni prikaz verjetnosti, katere namen je boljša komunikacija med izdelovalcem ocene ogroženosti in uporabnikom oziroma odločevalcem. Pomembno je predvsem, da

izdelovalec in uporabnik enako razumeta, kaj določena ocena oziroma besedni opis verjetnosti ali jezic verjetnosti pomeni.

Za oceno posameznih groženj si pomagamo z indikatorji. Indikatorji pomenijo indice oziroma ugotovljena dejstva ali ocene, ki namigujejo na to, da se nekaj pripravlja. V primeru ocen ogroženosti namigujejo na to, da se neka grožnja pripravlja ali uresničuje. Največkrat gre za indikatorje, ki se nanašajo na zmogljivosti in namene virov ogrožanj (Cid, 2012; Schuurman in Eijkman, 2015). Ti indikatorji so pogosto kompleksnejši, vendar je priporočljivo, da velja neka načelna preprostost, ki bo razumljiva tako izdelovalcu kot tudi uporabniku oziroma odločevalcu (Gallagher et al., 2016). Obstaja tudi tveganje, da se obveščevalno-varnostnim službam ob kompleksnejših metodologijah zgodi napad, preden ti zberejo vse zahtevane podatke, ki so potrebne za dvig ogroženosti. Zato naš predlog ocene ogroženosti vsebuje samo tri preproste indikatorje (glej tabelo 1): prisotnost potencialnih virov ogrožanj, povečane aktivnosti teh virov in konkreten namen. Prisotnost potencialnih virov pomeni zaznavo posameznikov, skupin ali organizacij, ki nakazujejo namen po izvajanju določenih aktivnosti, ki bi lahko ogrozile varnost. Povečane aktivnosti pomenijo zaznave priprav, ki lahko vodijo v konkretizacijo namenov. Slednji pa pomenijo že zaznano lokacijo in čas napada. Hevristično gledano lahko ocene ogroženosti razumemo v smislu; več, kot je potrjenih indikatorjev, višja je ocena verjetnosti uresničitve grožnje.

Ocena ogroženosti	Verjetnostni jezik	Okvirmo	Indikatorji
NIZKA	Manj verjetno	1–39 %	- Prisotnost potencialnih virov ogrožanj - Brez zaznanih povečanih aktivnosti - Brez zaznanega konkretnega namena
SREDNJA	Verjetno	40–59 %	- Prisotnost potencialnih virov ogrožanj - Zaznane povečane aktivnosti - Brez zaznanega konkretnega namena
VISOKA	Zelo verjetno	60–99 %	- Prisotnost potencialnih virov ogrožanj - Zaznane povečane aktivnosti - Zaznan konkreten namen

Tabela 1:
Predlog ocene ogroženosti

Katere grožnje se vključi v določene ocene ogroženosti, je ponovno odvisno od dogovora, okoliščin ter zaznave oziroma ocene, ali je neka grožnja sploh prisotna. Ocene ogroženosti lahko vsebujejo različne kategorije ali vrste groženj, lahko pa so osredotočene samo na eno kategorijo. Pogost primer ene same kategorije je ocena ogroženosti zaradi terorizma. Ocene ogroženosti posameznih držav zaradi terorizma se med seboj razlikujejo glede na število stopenj (verjetnost uresničitve groženj). Velika Britanija ima na primer 5-stopenjsko lestvico ocene ogroženosti zaradi terorizma (Security Service MI5, 2019), Francija je imela od 2003 4-stopenjsko barvno lestvico, vendar jo je leta 2014 opustila in prešla na 2-stopenjsko, ki pa ji je leta 2015 dodala še eno stopnjo ogroženosti (Wicky, 2016). Nemčija nacionalne stopenjske ocene ogroženosti zaradi terorizma sploh nima, ker meni, da je takšna lestvica nesmiselna, še posebej za celotno državo, saj so razmere po regijah lahko različne. Ocena naj bi dajala tudi lažen občutek, da je grožnja povsod enaka, in bi s tem povečevala nepotreben občutek nevarnosti med ljudmi (Das Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, 2019).

Zanimiv primer so tudi ZDA, ki so imele 5-stopenjsko barvno lestvico ocene ogroženosti zaradi terorizma, vendar so jo opustile oziroma preoblikovale. Kritiki so namreč stopenjskemu sistemu z barvnimi lestvicami očitali, da je presplošen, da povzroča samo nepotreben strah in da ne prinaša nobene dodane vrednosti, še posebej na področju priprav na morebiten napad. Dvig stopenj ogroženosti naj bi bil po mnenju kritikov tudi precej bolj odvisen od političnih interesov kot od dejanske ogroženosti (Color-coded threat system to be replaced in April, 2011). ZDA so zato leta 2011 spremenile in uvedle nov, bolj preprost, sistem ocen ogroženosti, kjer se ob povišani ogroženosti konkretne informacije objavijo na spletni strani ministrstva za domovinsko varnost (angl. *Homeland Security*). Dejansko gre še vedno za nekakšne stopnje ogroženosti zaradi terorizma, ki pa temeljijo na večji vsebinski konkretizaciji groženj. Mesečni bilten redno objavlja splošne trende na področju terorizma. Če obstajajo specifične informacije o grožnji, govorijo o povišani ogroženosti (angl. *elevated threat*), če pa obstajajo podatki o konkretni lokaciji in tudi času pričakovanega napada, pa govorijo o pričakovani ogroženosti (angl. *impending threat*) (Homeland Security, 2011). Ravno obratno je Republika Slovenija, ki je imela od leta 2004 3-stopenjsko lestvico, leta 2016 prešla na 5-stopenjsko barvno lestvico ocene ogroženosti zaradi terorizma (Vlada RS, 2019).

Kadar se izdeluje ocena ogroženosti, ki vključuje več kategorij groženj, se poraja dilema, kako določiti končno stopnjo ocene ogroženosti. Posamezne kategorije groženj imajo namreč različen vpliv na varnost tarč, oziroma z drugimi besedami, njihova uspešna uresničitve bi tarči povzročila različno škodo. Imela bi torej drugačne posledice. Navadno je težko predvideti, kakšne vse posledice lahko imajo posamezne uresničene grožnje. Eden od možnih kriterijev je takojšnja fizična oziroma kinetična škoda, ki jo uresničena grožnja lahko povzroči. Na podlagi tega ima lahko na primer uresničena vojaška grožnja hujše posledice kot teroristična grožnja, slednja pa večje kot obveščevalna grožnja in tako naprej. Zato se države pogosto ob končnih ocenah ogroženosti nanašajo predvsem na stopnjo ocene ogroženosti zaradi terorizma, ostale varnostne grožnje pa obravnavajo predvsem opisno in z uporabo verjetnostnega jezika.²

4 OCENA TVEGANJ

Ocena tveganj (angl. *risk assessment*) se ukvarja z analizo tveganj in pomeni oceno verjetnosti, da bo napad oziroma uresničena grožnja uspešna (ICAO, 2011). Omenili smo, da lahko tveganja razumemo kot izpostavljenost tarče posameznim grožnjam, verjetnost uspešne uresnitve groženj ter potencialno škodo, ki ob tem nastane. Ocena tveganj pa ugotavlja, v kolikšni meri je neka tarča izpostavljena določeni grožnji, torej kakšna je stopnja verjetnosti uspešne uresnitve groženj. Hkrati pa nakaže, kako zelo nujno je treba vzpostaviti in okrepiti zmogljivosti varovanja in zoperstavljanja grožnjam (Risk Steering Committee, 2010). Ocene

² Litvanska nacionalna ocena ogroženosti na primer vsebuje opredeljeno ocenjevalno obdobje in oceno ogroženosti zaradi terorizma (nizka), za ostale grožnje pa uporablja opredeljen 4-stopenjski verjetnostni jezik (National threat assessment 2019, 2019).

tveganj niso tako pogost koncept v obveščevalno-varnostni dejavnosti kot ocene ogroženosti, kljub temu pa se delno srečujejo z njimi, predvsem na varnostnem področju (zaznava ranljivosti). **Ocena tveganj** je v primerjavi z oceno ogroženosti bolj osredotočena na posamezne tarče in jo lahko razumemo kot

„oceno verjetnosti uspešne uresničitve groženj, ki je poleg ogroženosti odvisna od pomembnosti in ranljivosti tarče“.

ISO 31010 navaja okoli 40 metod ocenjevanja tveganj (Cross, 2017). Te pogosto temeljijo na verjetnostnih modelih ali modelih frekvenčnih modelov, ki pa ne obstajajo sami po sebi in so smiselni samo v določenih situacijah s ponavljajočimi se elementi (Aven, 2017). Primer takšne metodologije je matrica verjetnosti in posledic, kjer se na podlagi preteklih izkušenj ugotavlja verjetnost nezaželenih dogodkov in se jih primerja s posledicami (Cross, 2017). Slednje predstavlja določeno težavo za obveščevalno-varnostno področje, ki deluje v kompleksnem varnostnem okolju s težko predvidljivimi nezaželenimi dogodki. V takšnem okolju se je bolje kot na napovedovanje dogodkov, ki veljajo za manj verjetne in imajo lahko hude posledice, osredotočati na zmanjševanje ranljivosti ob morebitni uresničitvi groženj (Taleb, Goldstein in Spitznagel, 2009). Dodatno težavo predstavljajo stohastične grožnje, kot so teroristični napadi ‚samotnih volkov‘, ki jih je pogosto nemogoče konkretno napovedati (Hamm in Spaaij, 2017). Lahko pa iščemo in prepoznavamo ranljivosti, kar je delo predvsem varnostnega dela obveščevalno-varnostne dejavnosti (CDSE, 2014). Obveščevalno-varnostno področje pa zahteva preproste in prilagodljive rešitve, ki ne obljublajo preveč, a lahko vseeno uspešno zaznajo povišana tveganja.

V ta namen smo razvili svoj predlog matrike ocene tveganj (tabela 2). Matrika vsebuje podobne elemente in načela, kot jih uporablja metodologija ocen tveganj ameriške Zvezne agencije za krizno upravljanje (Federal Emergency Management Agency, 2005), vendar ne vsebuje točkovnega sistema in je na splošno manj kompleksna. Predlog matrike ocene tveganj vključuje: oceno ogroženosti tarče, oceno ranljivosti in oceno pomembnosti tarče (posledice). Za ugotavljanje ocene tveganj je treba oceno ogroženosti (verjetnost uresničitve groženj) primerjati z ranljivostjo (zaščito) in pomembnostjo tarče (privlačnostjo). Zaradi boljše komunikacije in razumevanja med izdelovalcem ocene in uporabnikom je načeloma zaželeno preprostejša matrika, zato smo se omejili na tri spremenljivke tudi pri ocenah ranljivosti in pomembnosti tarče.

Ocena ranljivosti se ukvarja z ranljivostmi, pri čemer se analizira značilnosti in okoliščine tarč, ter prepozna ranljivosti, ki bi jih lahko izkoristili viri ogrožanj (ICAO, 2011). Oceno ranljivosti ugotavljamo z analizo varnostnih ukrepov in zmogljivosti tarče pri zoperstavljanju grožnjam ter drugih okoliščin, ki bi lahko vplivali na lažjo uresničenje groženj. V predlogu govorimo o treh spremenljivkah ocene ranljivosti, kjer ugotavljamo, ali je tarča zaščitena, delno zaščitena ali ranljiva. Ocena pomembnosti kot tretji element ocene tveganj se posredno nanaša tudi na posledice, ki lahko nastanejo ob uresničitvi grožnje, torej izguba ali poškodba tarče ter njen pomen. V predlogu smo se podobno kot pri ranljivostih omejili na tri spremenljivke, ki tarčo ocenjujejo kot manj pomembno, pomembno ali zelo pomembno.

Tabela 2:
Predlog
matrike ocene
tveganj

Ocena ogroženosti →	NIZKA	SREDNJA	VISOKA	Pomembnost tarče/ posledice ↓
Ustrezno zaščiten	Nizko	Nizko	Povišano	Manj pomembna
Delno zaščiten	Nizko	Nizko	Povišano	Manj pomembna
Ustrezno zaščiten	Nizko	Povišano	Povišano	Pomembna
Ustrezno zaščiten	Nizko	Povišano	Povišano	Zelo pomembna
Ranljiva	Povišano	Povišano	Povišano	Manj pomembna
Delno zaščiten	Povišano	Povišano	Visoko	Pomembna
Ranljiva	Povišano	Povišano	Visoko	Pomembna
Delno zaščiten	Povišano	Visoko	Visoko	Zelo pomembna
Ranljiva	Povišano	Visoko	Visoko	Zelo pomembna
↑ Ocena ranljivosti	↑ Ocena tveganj			

Če je ranljivost manj pomembne tarče ocenjena kot zaščiten in je ocena ogroženosti, torej verjetnost, da se bodo grožnje uresničile, NIZKA, potem tveganje ocenjujemo kot nizko. Če pa je ranljivost zelo pomembne tarče ocenjena kot ranljiva in je ocena ogroženosti VISOKA, ocenjujemo tveganje kot visoko. Hevristično gledano lahko ocene tveganj razumemo v smislu; tveganje se poveča/zmanjša, če:

- se poveča/zmanjša verjetnost uresničitve groženj;
- se dodajo/umaknejo pomembnejše tarče;
- se poveča/zmanjša ranljivost.

Predvsem pa je eden glavnih ciljev ocene tveganj podpora odločevalcem pri prepoznavanju nujnosti ukrepanja za primerno zaščito in razvoj zmogljivosti pri zoperstavljanju grožnjam. Povišano tveganje, na primer, še ne pomeni, da je ukrepanje nujno, je pa indic, medtem ko daje visoka ocena tveganja jasen znak za nujnost ukrepanja.

Poglejmo si še hipotetičen primer. Obveščevalno-varnostna služba dobi nalogo za izdelavo ocene tveganja za določen objekt, posebnega pomena za obrambo. Ta objekt je sedež ministrstva, kar pomeni, da gre za zelo pomembno tarčo, čemur primerne so tudi posledice ob morebitni uspešni uresničenih grožnji. Obveščevalno-varnostna služba (njen obveščevalni/protiobveščevalni del) ocenjuje ogroženosti države s stopnjo NIZKO, kar pomeni, da so sicer zaznani viri ogroženosti, vendar službe niso zaznale nobenih povečanih aktivnosti in konkretnega namena za uresničitev grožnje. Obveščevalno-varnostna služba (njen varnostni del) mora za ustrezno oceno tveganja izdelati še oceno ranljivosti, kjer pregleda ustreznost varnostnih ukrepov objekta glede na potencialne grožnje in morebitne okoliščine, ki bi lahko omogočile lažjo uresničitev groženj. Pri tem oceni, da je objekt zaradi določenih pomanjkljivosti samo delno zaščiten. Zato je tveganje glede na predstavljeno matriko ocenjeno kot povešano, kar odločevalcem daje znak, da je treba ukrepati. Če bi služba ocenila, da je objekt ranljiv, bi bilo tveganje ocenjeno kot visoko, kar pa pomeni nujno ukrepanje. Tveganje bi bilo ocenjeno visoko tudi, če se oceno ogroženosti države dvigne na SREDNJO.

5 ZAKLJUČEK

Namen prispevka je bil razložiti razliko med oceno ogroženosti in oceno tveganj ter razviti predlog modela izdelave za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti v Republiki Sloveniji in hkrati spodbuditi praktike k uporabi enotne metodologije in terminologije na tem področju. Izhajali smo iz predpostavke, da so ocene ogroženosti del ocene tveganj, ki poleg ogroženosti vsebuje še pomembnost in ranljivost tarč. Pojem tarče smo uporabljali za dobrine in vrednote oziroma za tisto, kar želimo zavarovati in obvarovati. Grožnje lahko razumemo kot vire ogrožanj in dejavnosti, ki bi lahko ogrozile tarče. Tveganja lahko razumemo kot kombinacijo izpostavljenosti tarč posameznim grožnjam, verjetnosti uspešne uresničitve groženj ter škode, ki lahko ob tem nastane. Oceno ogroženosti lahko razumemo kot oceno verjetnosti, da bo v določenem obdobju prišlo do uresničitve določenih groženj zoper določeno tarčo. Oceno tveganj pa lahko razumemo kot oceno verjetnosti uspešne uresničitve groženj, ki je poleg ogroženosti odvisna od pomembnosti in ranljivosti tarče.

Grožnje so spremenljivka, na katere načeloma nimamo toliko vpliva, medtem ko na tveganja lahko lažje vplivamo, predvsem s krepitvijo lastnih zmogljivosti varovanja ter odzivov na grožnje. Slednje lahko razumemo tudi kot izzive. Ocene tveganj izhajajo iz samih tarč (posamezniki, podatki, aktivnosti, objekti ...), medtem ko ocene ogroženosti izhajajo iz groženj, ki tarče ogrožajo. So pa ocene ogroženosti del ocene tveganj, ki poleg ocene virov ogrožanj in aktivnosti, ki bi lahko ogrozile tarčo, temeljijo tudi na pomembnosti ter ranljivosti same tarče. Grožnje se lahko uresničijo ali pa ne (ogroženost), v kakšni meri bodo uspešne (tveganje), pa je odvisno od privlačnosti (pomembnost in posledice) in ranljivosti tarč (pomamkljivi varnostni ukrepi in nezmožnost odzivanja na grožnje). Ocene ogroženosti so pomembne, ker nas opozarjajo na grožnje, ocene tveganj pa so pomembne, ker nas opozarjajo na naše pomamkljivosti in na nujnost ukrepanja, s katerim lahko zmanjšamo tveganje oziroma izpostavljenost tarč posameznim grožnjam.

V prispevku smo predstavili predlog za izdelavo ocen ogroženosti in ocen tveganj za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti. Za lažjo predstavbo smo v prispevku uporabili različne besede za določanje stopenj posameznih ocen. Poudariti je treba, da je pretirana kvantifikacija in matematizacija ocen ogroženosti in ocen tveganj lahko nevarna, še posebej na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti, ki deluje v kompleksnem, negotovem in pogosto nepredvidljivem varnostnem okolju, kjer so prisotni elementi zavajanja in prikriivanja ter kjer so posledično popolni in resnični podatki težje dosegljivi. Matematizacija namreč lahko daje lažno legitimnost in pomembnost ter posledično preveliko samozavest uporabnikom (odločevalci) takšnih ocen. Zato so pomembne opisne ocene, ki morajo vsebovati tudi tisto, o čemer nismo prepričani, česar enostavno ne vemo ali ne moremo vedeti. S tem lahko ohranjamo bolj realno sliko in ne zavajamo uporabnikov oziroma odločevalcev. Zato naj omenjene tabele služijo kot pomoč pri razumevanju ocen in se uporabljajo le tam, kjer se lahko oziroma je smiselno. Sicer pa se lahko uporablja hevrstika, ki smo jo predstavili za ocene ogroženosti (več, kot je potrjenih indikatorjev, večja je verjetnost uresničitve grožnje) in ocene tveganj (tveganje se poviša ob povečani ogroženosti, ranljivosti ter pomembnosti tarče in obratno).

Opredečitve in metodologija, predstavljeni v prispevku, so omejeni in namenjeni predvsem praktikom na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti. Ocene ogroženosti so sicer bolj znan koncept na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti, medtem ko se ocene tveganj pogosteje uporabljajo in so tudi bolje razdelane na področju informacijske varnosti. Pri tem velja poudariti, da smo se pri razvoju predloga ocene tveganj izognili kopiji kompleksnejših metodologij s področja informacijske varnosti. Obveščevalno-varnostna dejavnost se odvija v kompleksnem okolju z visoko stopnjo negotovosti, kjer je zaželen preprostejša in prilagodljivejša metodologija (Todd in Gigerenzer, 2012), ki tudi ne sme preveč obljubljeni. Vseeno menimo, da lahko predlog ocene tveganj nudi določeno pomoč pri opisni analizi ocene ogroženosti, kjer lahko delavci z besedno zvezo ‚povišano tveganje‘ v svojih izdelkih opisujejo določena dejstva in okoliščine (ranljivosti, zmogljivosti in pomembnost tarče), ki bi lahko omogočale lažjo uresničitev groženj.

Predstavljen predlog in metodologija lahko služita praktikom na obveščevalno-varnostnem področju pri izdelavi ocen ogroženosti in ocen tveganj ali pa kot podlaga za razvoj lastnih metodologij. Kot vodilo predlagamo načeli preprostosti in prilagodljivosti, saj narava dela obveščevalno-varnostnih delavcev zahteva delo v okolju, ki zahteva hitro odzivnost ter jasno in preprosto komuniciranje z uporabniki oziroma odločevalci. Ob zapletenih ocenah in časovnem pritisku se lahko po eni strani zgodi, da praktiki iščejo bližnjice, po drugi strani pa, da odločevalci zaradi impresivnosti nad kompleksnostjo dajejo ocenam preveliko pomembnost. Zato menimo, da morata načeli preprostosti in prilagodljivosti veljati tudi v prihodnjem raziskovanju in razvoju metodologij na področju obveščevalno-varnostne dejavnosti, predvsem na morebitnem raziskovanju in izdelavi metodologij indikatorjev ogroženosti, ocen ranljivosti in pomembnosti tarč za področje obveščevalno-varnostne dejavnosti.

UPORABLJENI VIRI

- Allied joint doctrine for force protection (AJP 3.14.)*. (2015). Brussels: NATO Standardization Office.
- Aven, T. (2017). A conceptual foundation for assessing and managing risk, surprises and black swans. V G. Motet in C. Bieder (ur.), *The illusion of risk control* (str. 23–39). Cham: Springer.
- Center for Development of Security Excellence [CDSE]. (2014). *The relationship between counterintelligence and security: Student guide*. Pridobljeno na <https://www.cdse.edu/documents/student-guides/relationship-between-ci-and-security.pdf>
- Cid, D. (1. 4. 2012). The next worst thing. *FBI Law Enforcement Bulletin*. Pridobljeno na <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/the-next-worst-thing>
- Color-coded threat system to be replaced in April. (26. 1. 2011). CNN. Pridobljeno na <http://edition.cnn.com/2011/POLITICS/01/26/threat.level.system.change/index.html>
- Cross, J. (2017). *ISO 31010 Risk assessment techniques and open systems*. Tokyo: WOSD. Pridobljeno na <http://tc56.iec.ch/action/WOSD2017b.pdf>

- Das Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat. (2019). *Häufig nachgefragt – Islamistischer Terror*. Pridobljeno na <https://www.bmi.bund.de/Shared-Docs/faqs/DE/themen/sicherheit/islamismus/islamismus-liste.html>
- Federal Emergency Management Agency. (2005). *Risk assessment: A how-to guide to mitigate potential terrorist attacks against buildings* (FEMA 452). Pridobljeno na <https://www.wbdg.org/ffc/dhs/criteria/fema-452>
- Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (2018). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Pridobljeno na <http://www.fran.si/>
- Gallagher, M., MacKenzie, C., Blum, D. in Boerman, D. (2016). Improving risk assessment communication. *Military Operations Research*, 21(1), 5–20. Pridobljeno na <http://www.jstor.org/stable/24838659>
- Gregorič, B. (2008). *Samomorilski terorizem – opredelitev in dileme v sistemu zaščite sil* (Zaključna naloga). Maribor: Poveljniško-štabna šola. Pridobljeno na <http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=21&lang=slv>
- Hamm, M. S. in Spaaij, R. (2017). *The age of lone wolf terrorism*. New York: Columbia University Press
- Heuer, R. J. (1999). *Psychology of intelligence analysis*. Washington: Center for the Study of Intelligence. Pridobljeno na <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/psychology-of-intelligence-analysis/PsychofIntelNew.pdf>
- Homeland Security. (2011). *National terrorism advisory system public guide*. Pridobljeno na <https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/ntas/ntas-public-guide.pdf>
- Intelligence Community Directive 203: Analytic Standards*. (2015). Office of the Director of National Intelligence. Pridobljeno na <https://www.dni.gov/files/documents/ICD/ICD%20203%20Analytic%20Standards.pdf>
- International Civil Aviation Organization [ICAO]. (2011). *Manual on threat assessment and risk management methodology*. Montréal: ICAO. Pridobljeno na <https://www.icao.int/SAM/Documents/ICAOLACACAVSECRG2/Manual%20on%20Threat%20Assessment%20and%20Risk%20Management%20Methodology%20NoLogos.pdf>
- Jore, S. H. (2019). The conceptual and scientific demarcation of security in contrast to safety. *European Journal for Security Research*, 4(1), 157–174. Pridobljeno na <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs41125-017-0021-9>
- Kent, S. (1964). Words of estimative probability. *Studies in Intelligence* 8(4), 49–65. Pridobljeno na <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP-93T01132R000100020036-3.pdf>
- Kont, M., Pihelgas, M., Wojtkowiak, J., Trinberg, L. in Osula, A. (2015). *Insider threat detection study*. Tallinn: NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Pridobljeno na https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Insider_Threat_Study_CCDCOE.pdf
- Kotnik-Dvojmoč, I. (2000/2001). Varnostna tveganja in grožnje v sodobnem svetu. *Ujma*, (14/15), 215–223.
- Merriam-Webster*. (2019). Springfield: Merriam-Webster. Pridobljeno na <https://www.merriam-webster.com/dictionary/>

- National threat assessment 2019*. (2019). Vilnius: State Security Department of the Republic of Lithuania, Second Investigation Department under the Ministry of National Defence. Pridobljeno na <https://www.vsd.lt/wp-content/uploads/2019/02/2019-Gresmes-internetui-EN.pdf>
- Pravila službe v Slovenski vojski. (2009). *Uradni list RS*, (84/09).
- Prezelj, I. (2001). Grožnje varnosti, varnostna tveganja in izzivi v sodobni družbi: Razreševanje nekaterih terminoloških dilem. *Teorija in praksa*, 28(1), 127–141.
- Risk Steering Committee. (2010). *DHS Risk Lexilon*. Department of Homeland Security. Pridobljeno na <https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/dhs-risk-lexicon-2010.pdf>
- Rupnik, A. (14. 12. 2018). *Uporaba intruzivnih metod v obveščevalnem in preiskovalnem procesu* [Predstavitev]. Pridobljeno na https://infosec-seminar.si/arhiv/08_Andrej_Rupnik_Uporaba_intruzivnih_metod_v_obvescevalnem_in_preiskovalnem_procesu.pdf
- SANS glossary of security terms*. (2019). Swansea: SANS Institute. Pridobljeno na <https://www.sans.org/security-resources/glossary-of-terms/>
- Schuurman, B. in Eijkman, Q. (2015). Indicators of terrorist intent and capability: Tools for threat assessment. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 8(3), 215–231.
- Security Service MI5. (2019). *Threat levels*. Pridobljeno na <https://www.mi5.gov.uk/threat-levels>
- Taleb, N. N, Goldstein, D. D. in Spitznagel M. W. (2009). The six mistakes executives make in risk management. *Harvard Business Review*, (Oct.). Pridobljeno na <https://hbr.org/2009/10/the-six-mistakes-executives-make-in-risk-management>
- Todd, P. M. in Gigerenzer, G. (ur.). (2012). *Ecological rationality: Intelligence in the world*. New York: Oxford University Press.
- Uredba o določitvi objektov in okolišev objektov, ki so posebnega pomena za obrambo, in ukrepih za njihovo varovanje. (1999, 2003, 2010). *Uradni list RS*, (7/99, 67/03, 26/10).
- Uredba o obveznem organiziranju varovanja. (2012). *Uradni list RS*, (80/12).
- Vandeppeer, C. (2011). *Intelligence analysis and threat assessment: Towards a more comprehensive model of threat*. Prispevek, predstavljen na 4th Australian Security and Intelligence Conference, Edith Cowan University, Perth. Pridobljeno na <https://ro.ecu.edu.au/asi/21/>
- Vlada RS. (19. 3. 2019). *Ocena ogroženosti*. Pridobljeno na http://www.vlada.si/teme_in_projekti/krizno_upravljanje_in_vodenje/ocena_ogrozenosti/
- Wicky, L. (20. 12. 2016). En France, le plan Vigipirate et ses trois niveaux d'alerte. *Le Monde*. Pridobljeno na <https://www.gouvernement.fr/risques/comprendre-le-plan-vigipirate>
- Zakon o organiziranosti in delu v policiji (ZODPol). (2013, 2014, 2015, 2016, 2017). *Uradni list RS*, (15/13, 11/14, 86/15, 77/16, 77/17).
- Žeželj, D. (2011). *Sodobna zaščita pomorskih pristanišč* (Zaključna naloga). Maribor: Šola za častnike. Pridobljeno na <http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=506>

O avtorju:

Dr. Jaroš Britovšek, zaposlen na Ministrstvu za obrambo Republike Slovenije. E-pošta: jaros.britovsek@mors.si

Poročilo o 12. bienalni mednarodni konferenci Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe

Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru je od 25. do 27. septembra 2018 organizirala dvanajsto bienalno konferenco *Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe* z naslovom *From Common Sense to Evidence-based Policy-making*. Konference se je udeležilo več kot 130 slovenskih in tujih raziskovalcev ter praktikov iz 15 različnih držav.

Začetek tradicionalne mednarodne konference *Criminal Justice and Security in Central and Eastern Europe* v organizaciji Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru sega v leto 1996 in predstavlja mesto srečevanja ter forum izmenjave mnenj in ugotovitev raziskovalcev s področja varnosti, ki delujejo na območju Srednje in Vzhodne Evrope. Na 12. bienalni konferenci so prispevke predstavili raziskovalci in strokovnjaki iz Avstrije, Bosne in Hercegovine, Črne gore, Češke, Hrvaške, Madžarske, Makedonije, Romunije, Rusije, Srbije, Turčije, Ukrajine, Velike Britanije in Združenih držav Amerike. Poleg tujih strokovnjakov so na konferenci sodelovali tudi strokovnjaki iz različnih slovenskih, z varnostjo povezanih javnih institucij. Prav tako so ugotovitve raziskovalnih projektov in prispevke predstavili raziskovalci iz Fakultete za varnostne vede, ki so k predstavitvam raziskovalne dejavnosti spodbudili tudi študente na podiplomskem doktorskem programu Varstvoslovje.

Glavni poudarek konference je bil na povezavi med znanstvenim raziskovanjem, oblikovanjem politik in njihovim izvajanjem v praksi. Predstavljeni prispevki so se pretežno nanašali na razvoj nacionalnih in mednarodnih varnostnih politik, raziskave aktualnih varnostnih groženj, analize sprememb pri krepitvi nadzornih mehanizmov in regionalno sodelovanje pri preprečevanju aktualnih ogrožanj na območju Zahodnega Balkana.

Konferenco so skupaj z dekanom Fakultete za varnostne vede izr. prof. dr. Andrejem Sotlarjem, predsednikom programskega odbora konference prof. dr. Gorazdom Meškom in predsednikom organizacijskega odbora konference izr. prof. dr. Brankom Lobnikarjem otvorili častni gostje, in sicer prof. dr. József Györkös, direktor Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, mag. Damijan Florjančič, predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, mag. Tatjana Bobnar, v. d. generalnega direktorja policije, Vlasta Nussdorfer, varuhinja človekovih pravic, prof. dr. Janja Hojnik, prorektorica Univerze v Mariboru, in g. Jože Podržaj, generalni direktor Uprave Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij.

Konferenca je obsegala dve plenarni in trinajst tematskih sekcij ter dve okrogli mizi, na katerih je bilo predstavljenih več kot 60 prispevkov s področij policijske

dejavnosti, organizirane kriminalitete in korupcije, kazenskega pravosodja, penologije, nacionalne varnosti in terorizma, zasebnega varovanja, preprečevanja kriminalitete, kriminalistike, kibernetike kriminalitete, mednarodne varnosti in metodoloških pristopov v znanstvenem raziskovanju varnostnih tematik.

Prvi dan konference je vključeval dve plenarni in tri tematske sekcije. V plenarnih sekcijah so strokovnjaki iz različnih držav in institucij predstavili raziskovalne ugotovitve, izkušnje ter dobre prakse s področja na znanju utemeljene policijske dejavnosti.

Klára Kerezsi (National Institute of Criminology, Madžarska) je odprla vsebinski del konference s predavanjem o nadzorstvenih družbah z naslovom *Beyond common sense: Surveillance societies*. Uglješa Zvekić (Global Initiative Against Transnational Organized Crime; UNITAR/UNODC, Srbija) je s prispevkom *Reflections on policing and the 2030 Agenda for sustainable development* predstavil umestitev policijske dejavnosti v evropski program za trajnostni razvoj. Gorazd Meško (Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija) je s kritično razpravo v predavanju *From evidence-based policy-making to evidence-based policing – A bounded rationality perspective* pojasnil izzive, povezane z oblikovanjem in izvajanjem varnostnih politik. Biljana Simeunović-Patič (Academy of Criminalistic and Police Studies, Srbija) je v predavanju *Media representations and constructions of crime, offenders and victims: Serbian case* na primeru analize medijev predstavila vpliv četrte veje oblasti na javne percepcije glede kriminalitete, Ivan Mikhailovich Kleimenov (Russian State University of Justice; Constitutional Court of the Russian Federation, Rusija) pa je v razpravi z naslovom *Police and judicial response to crime in the Russian Federation* predstavil razvoj ruskega kazenskega pravosodnega sistema. Naravo organizirane kriminalitete v Evropi in možnosti uporabe raziskovalnih projektov pri oblikovanju mednarodnega odziva je predstavil Vincenzo Ruggiero (Social and Criminological Research Centre, Middlesex University, Velika Britanija) v predavanju *Organized crime and terrorist networks in Europe: An empirical research*. Plenarna sekcija se je zaključila s predavanjem Rajka Kozmelja (Integrative Internal Security Governance Support Group – IISG, Slovenija), ki je v predavanju *Prevent – Refer – Address concept as a multi-stakeholder response to radicalisation in the Western Balkans* predstavil večdeležniški pristop kot primer dobre prakse pri preprečevanju radikalizacije na območju Zahodnega Balkana.

Po plenarnih sekcijah so potekale tri tematske sekcije. V sekciji o policijski integriteti so avtorji predstavili ugotovitve raziskav o legitimnosti policije, pravičnosti in etiki na eni strani ter policijski odklonskosti in korupciji na drugi. Sekcija o aktualnih izzivih policijske dejavnosti je vključevala predstavitve prispevkov o praksah odzivanja policijskih organizacij na kriminaliteto in razvoju vodstvenih ter strokovnih kompetenc v policiji. V penološki sekciji so avtorji predstavili kazenske in zaporske sisteme različnih držav ter razpravljali o legitimnosti penoloških praks. Prvi dan konference se je zaključil z družabnim dogodkom, ki ga je v Slovenskem etnografskem muzeju gostil dekan Fakultete za varnostne vede izr. prof. dr. Andrej Sotlar.

V sklopu drugega dneva konference je potekalo šest tematskih sekcij in okrogla miza. Sekcija o policijski dejavnosti v Srednji in Jugovzhodni Evropi je vključevala predstavitve prispevkov o ocenjevanju policijske uspešnosti,

izzivih uporabe policijskih pooblastil, usposabljanju policijskih delavcev in vplivu odnosa policistov v policijskih postopkih na javno percepcijo policijske legitimnosti. V sekciji o organizirani kriminaliteti in korupciji so avtorji predstavili študije primerov organiziranih kriminalnih združb in izkušnje različnih držav pri preprečevanju organizirane kriminalitete ter razvoju organizacijske integritete. V dveh sekcijah so potekale razprave o pravnih ureditvah in normativnih izzivih, predstavitve pa so zajele najrazličnejše tematike, vse od pridobivanja dokazov in obrnjenega dokaznega bremena, obravnave žrtev v policijskih in kazenskih postopkih do forenzičnih standardov, regulacije varstva osebnih podatkov, posesti strelnega orožja itd. V sedmi sekciji je potekala obravnava tematik s področja nacionalne varnosti in preprečevanja terorizma, konkretnije pa so se predstavitve nanašale na razvoj evropske protiteroristične dejavnosti, varnostne politike različnih držav, ocene varnostne ogroženosti in obravnavo skrajnežev, ki se vračajo v izvorne države. V sekciji, povezani z analizami trendov kriminalitete v posameznih državah, so bili predstavljeni rezultati različnih raziskav, kot npr. analize kriminalnih žarišč, uporabnost ekonomskih in gospodarskih indeksov pri proučevanju kriminalitete, vpliv kriminalitete na turistično povpraševanje, prav tako so bili obravnavani metodološki pristopi k razvoju strateških načrtov preprečevanja kriminalitete. Drugi dan konference je potekala tudi okrogla miza o varnosti uporabnikov v kibernetskem prostoru, na kateri so bili predstavljeni trenutni raziskovalni projekti in izvajanju, z udeleženci pa je potekala razprava o problematiki raziskovanja viktimizacije v kibernetskem prostoru in strahu uporabnikov pred kibernetsko kriminaliteto. Po zaključku drugega dne konference so bili udeleženci povabljeni na slovesnost ob 45. obletnici Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru.

Tretji dan konference je potekalo pet tematskih sekcij. Sekcija o zasebni dejavnosti in korporativni varnosti je vključevala prispevke s področja zasebnega varovanja, obveščevalne dejavnosti javnih virov in korporativnih varnostnih politik. V vzporedni sekciji so strokovnjaki obravnavali aktualne izzive, povezane z reševanjem varnostnih konfliktov v Evropi, mirovnimi vojaškimi operacijami, migracijskimi politikami in preprečevanjem radikalizacije. Zadnji sekciji sta zajeli razprave o preventivskih strategijah in politikah preprečevanja kriminalitete ter kriminalističnem preiskovanju, s poudarkom na postopkih preiskovanja računalniške kriminalitete in zasliševanja oseb pri preiskovanju specifičnih kaznivih dejanj. Pred zaključkom konference je potekala okrogla miza, na kateri so plenarni govorniki razpravljali o dejanski povezavi med raziskovalno in strokovno dejavnostjo glede na izkušnje različnih držav ter o prihodnosti razvoja kriminološke znanosti. V zaključku konference, ki ga je vodil prof. dr. Gorazd Meško, so udeleženci predstavili vtise s konference in načrtali smernice tematskih področij za prihodnjo trinajsto bienalno mednarodno konferenco.

Vtisi udeležencev konference kažejo, da so strokovnjaki skozi predstavitve raziskovalnih aktivnosti in izkušenj iz prakse uspešno izpostavili nove ideje, metode, dobre prakse in aktualne izzive s področij policijske dejavnosti, kriminologije, varnostnih ved in družbenega nadzorstva. Z obravnavo različnih nacionalnih in regionalnih praks je konferenca osvetlila širše varnostne probleme in izzive, ki bodo v prihodnje zahtevali poglobljeno obravnavo in razpravo, tako na raziskovalnem kot političnem nivoju.

V okviru konference je bil v tiskani in elektronski verziji izdan zbornik prispevkov v angleškem jeziku pri Univerzitetni založbi Univerze v Mariboru. Hkrati je v elektronski verziji dostopen tudi zbornik povzetkov. Prispevki so bili v konferenčni zbornik vključeni na podlagi strokovne recenzije.

Konferenca je potekala v soorganizaciji Ženevskega centra za demokratični nadzor nad oboroženimi silami – DCAF in skupino Integrative Internal Security Governance – IISG, med ostalimi partnerji konference pa so bile še Policija, Balkan Criminology, Groupe Européen de Recherches sur les Normativités – GERN in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije – ARRS.

Dodatne informacije o konferenci, povezave do zbornikov in programa so na voljo na uradni spletni strani konference: <https://www.fvv.um.si/conf2018>

dr. Kaja Prislan

Poročilo o razpravi o prepoznavanju in preprečevanju radikalizacije na 19. Dnevih varstvoslovja

V okviru 19. konference Dnevi varstvoslovja je bila 7. 6. 2018 v Ankaranu izvedena sekcija na temo z naslovom »Prepoznavanje in preprečevanje radikalizacije«. Na sekciji so sodelovali Albert Černigoj, strokovnjak s področja ekstremnega nasilja in terorizma iz Uprave kriminalistične policije, Rajko Kozmelj, predsedujoči procesu Integrativnega upravljanja notranje varnosti (IISG) v državah Zahodnega Balkana, in Emanuel Banutai, predstavnik probacijske službe iz Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

Namen sekcije je bil prikazati celovit vsedružbeni in multiagencijski pristop prepoznavanja in preprečevanja radikalizacije z vidika praktikov, nato pa celotno vsebino osvetliti še z vidika akademskega preučevanja. Razpravljavci so ugotovili, da se s terorizmom soočamo že vrsto stoletij, v zadnjem desetletju pa ta postaja vse večja grožnja in s tem prioritarno varnostno vprašanje. Odziv na polarizacijo družbe, ki ima praviloma za posledico krepitev radikalizacije (preko meja družbeno sprejemljivega – v nasilni ekstremizem), nedvomno zahteva vsedružbeni odziv, ki bo omogočal zaznavo in obravnavo radikaliziranih posameznikov na lokalni ravni.

Prvi prispevek z naslovom »Vloga slovenske policije pri prepoznavanju in preprečevanju radikalizacije, ki vodi v ekstremno nasilje in terorizem – pričakovanja in izzivi« je predstavil Albert Černigoj. Namen prispevka je bila predstavitev novih tveganj, povezanih s terorizmom, na območju Evropske unije in regij jugovzhodne Evrope, izzivov za slovensko policijo ter priložnosti za učinkovitejše prepoznavanje in omejevanje nasilne radikalizacije, z vidika vseskupnostnega sodelovanja na nacionalni in regionalni ravni. Prispevek je temeljil na analizi dosedanjih primerov in pristopov s področja preprečevanja radikalizacije z vidika nalog policije v EU. V prispevku je bilo predstavljeno, kako dinamičen in kompleksen je terorizem danes zaradi hitrega spreminjanja pojavnih oblik (manjše skupine oziroma posamezniki, s skupno ideologijo). Prav to pa postavlja pristojne za boj proti terorizmu v povsem novo vlogo. Iz nekdaj izrazito represivne (obveščevalno-policijski segment) v izrazito preventivno naravnano, kjer prihaja do vedno večjega pomena generalna oziroma zgodnja prevenција (pomen nevarnostnih deležnikov). Avtor je poudaril, da sprememba doktrine zoperstavljanja terorizmu in nasilne radikalizacije zahteva horizontalen pristop, ki temelji na tesnem sodelovanju vseh, ki lahko kakorkoli prispevajo k boljšemu razumevanju, prepoznavanju, odkrivanju, preprečevanju, preiskovanju in morebitni reintegraciji oseb, ki so se ujele v vrtnice nasilnega ekstremizma. Da pa bi bil tak pristop učinkovit, je treba ugotoviti, kdo so najprimernejši partnerji v

tem vsedeležniškem sistemu. Ker gre pri radikalizaciji za izrazito zapleten proces, policija potrebuje in pričakuje pomoč strokovno kompetentnih akterjev, predvsem tistih, ki so med prvimi, ki se soočijo z radikalizirano osebo. Za učinkovit pristop k prepoznavanju in preprečevanju radikalizacije, ki vodi v ekstremno nasilje, je nujno potrebno sodelovanje, izmenjavanje podatkov in informacij, usmerjena koordinacija in skupno zasledovanje ciljev.

V drugem prispevku je Rajko Kozmelj predstavil prispevek z naslovom »Koncept medagencijskega sodelovanja za preprečevanje in odvrčanje posameznikov od nadaljne radikalizacije«. Namen prispevka je bila predstavitev učinkovitega in uporabnega medagencijskega koncepta »Prevent-Refer-Address« (P-R-A), ki narekuje vsedružbeni odziv, saj so predhodne analize stanja pokazale, da so dosednji sistemi za zaznavanje, preprečevanje, omejevanje in odvrčanje od radikalizacije na lokalni ravni nepopolni, neučinkoviti in neustrezni. Kozmelj je kot idejni pobudnik modela P-R-A predstavil ta pristop, ki je primarno usmerjen v zaščito ranljivih posameznikov (pred radikalizacijo, ki vodi v nasilni ekstremizem ali terorizem) in v odvrčanje ter deradikalizacijo že radikaliziranih oseb ter njihovo reintegracijo v skupnost. Gre za večdeležniški pristop, ki ne sme temeljiti na represivnem policijskem delu, vendar ga mora zgolj vključevati poleg ostalih na lokalni ravni pomembnejših akterjev (učitelji, sosedje, zdravniki, socialni delavci, predstavniki nevladnih organizacij, verskih skupnosti in drugi predstavniki civilne družbe ipd.). Model P-R-A je sestavljen iz treh delov: preprečevanja radikalizacije, ki vodi v ekstremizem, opozarjanja o radikaliziranih posameznikih in obravnave le-teh. Pri prvem koraku gre za ohranitev dobrega stanja v okolju, kjer obstajajo potencialne napetosti, razlike in drugi dejavniki za razvoj radikalizacije, ki pa se (še) ni razvila. Zgodnja preventiva zahteva investicijo virov, da bi ohranili varno in prožno družbo, odporno na tveganja, ki jih prinaša proces radikalizacije, zaščito ranljivih, ciljnih skupin in prepoznavo posameznikov, ki so že na poti radikalizacije preko meja družbeno sprejemljivega (ekstremizem, aktivizem), vendar še ne razmišljajo o storitvi kaznivega dejanja (tu igrajo pomembno vlogo nevarnostni deležniki, kot so izobraževalne, športne, kulturne, zdravstvene ustanove), ter prepoznavo, opozarjanje in odvrčanje takšnih posameznikov s poti, ki vodi v nasilni ekstremizem. Pri drugem koraku gre za aktivno opozarjanje o radikaliziranih posameznikih s strani učiteljev, socialnih delavcev, verskih predstavnikov in drugih. Le-ti morajo imeti višje zavedanje o prepoznavnosti in pravočasnem opozarjanju o radikaliziranih oseb ter sposobnost obravnave takšnih radikaliziranih posameznikov z namenom odvrčanja s poti radikalizacije, ki vodi v nasilni ekstremizem. Pomembno je, da obstaja neko telo, na lokalni ravni, na katerega se omenjeni akterji lahko obrnejo z vprašanji, potrebo po nasvetu ali navodilih, ali gre res za radikalizirano osebo in kako s tako osebo ravnati, oz. opozorijo na takšnega posameznika. Pri tretjem koraku pa gre za obravnavo oseb, ki so na poti radikalizacije prekoračile mejo zakonitega. Smisel tretje faze je preprečitev storitve kaznivega dejanja terorizma ali drugih oblik nasilnega ekstremizma. Izrednega pomena je pravočasno opozorilo državljanov in reakcija partnerjev, ki so odgovorni za preprečitev storitve kaznivih dejanj terorizma ali nasilnega ekstremizma. Četrta faza v konceptu P-R-A je reintegracija npr. članov družin tujih terorističnih borcev in tujih terorističnih borcev po prestani

zaporni kazni. Ta faza zahteva dolg seznam aktivnosti v času prestajanja zaporne kazni, dobro pripravo pred izpustitvijo ter tesno sodelovanje s telesom P-R-A na lokalni ravni, ki pripravi oceno tveganja za posameznika, akcijski načrt, postopek spremljanja in ocenjevanja takšnega posameznika (ang. *risk based approach*). Tu pomembno vlogo igrajo procesi rehabilitacije, reintegracije in resocializacije, saj v primeru, da osebe ne deradikaliziramo in ji ne pomagamo pri vrnitvi v življenjsko okolje, lahko predstavlja ponovno, morda še večjo grožnjo v smislu novačenja novih tujih terorističnih borcev, radikaliziranju mladostnikov in drugih ranljivih skupin, podpora financiranju terorizma in drugih oblik udeležbe pri podpori nasilnega ekstremizma ali terorizma.

Emanuel Banutai se je s svojim prispevkom navezal na predhodni predstaviti in predstavil, kako se s preprečevanjem radikalizacije sooča probacija v Sloveniji. Namen prispevka »Preprečevanje radikalizacije in probacija – kje smo v Sloveniji?« je bil prikazati potrebo po multiagencijskem sodelovanju, tretmanskem delu s posamezniki in uspešni reintegraciji posameznikov v družbo. Probacijska služba je nov organ v slovenskem okolju, zato še nima pretiranih izkušenj na področju preprečevanja radikalizacije in se z omenjenimi težavami še ne sooča. Pa vseeno nas, po besedah Banutai, ta »vakum« ne sme zavesti. Izkušnje iz tujine namreč kažejo, da sta zaporsko in probacijsko okolje več kot primerni »gojišči« za uspešno radikalizacijo, saj se tu nahajajo ene najbolj ranljivih skupin posameznikov. Ravno zaradi tega je potreba po sodelovanju in vzpostavitvi zaupanja med partnerji toliko bolj pomembna. Na globalni ravni obstaja že nekaj modelov za pripravo ocene tveganja, ki so usmerjeni ravno v področje radikalizacije (RAN, CEP, PC-CP, EuroPris in drugi). Takšni modeli obstajajo tudi že na regionalni ravni (IISG, WBCTi), medtem ko se na nacionalni ravni soočamo z odsotnostjo takšnih sistemskih pristopov. Kazensko pravosodje prav tako še nima ustaljene prakse spoprijemanja z radikaliziranimi posamezniki. V Sloveniji bo treba pridobiti še nekatere specifične kompetence, se udeleževati izobraževanj in usposabljanj, sodelovati z drugimi državami in se zgledovati po primerih dobrih praks. Treba bo oblikovati in prilagoditi model za ocenjevanje dejavnikov tveganja, se usmeriti v tretmansko delo s posamezniki in zagotoviti vse potrebno za uspešno reintegracijo posameznikov v okolje.

Zadnji prispevek z naslovom »CRP Radikalizacija in celovit protiukrep v Republiki Sloveniji – predstavitev projekta« je predstavil Branko Lobnikar s soavtorji Iztokom Prezljem, Majo Modic, Andrejem Sotlarjem, Anjo Kolak in Janjo Vuga Beršnak. Gre za projekt, v katerem sodelujeta Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani v okviru ciljnega raziskovalnega projekta o radikalizaciji, ki ga financirata Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. Cilji projekta so konceptualna in terminološka opredelitev področja študije, analiza pojavnosti radikalizacije v Sloveniji in identifikacija ranljivih skupin, percepcija radikalizacije in njenih ključnih deležnikov, kvantitativna analiza potencialov radikalizacije pri nas, nabor indikatorjev za zgodnjo zaznavo ter ustvariti model učinkovitega večinstitucionalnega odkrivanja radikalizacije. Model bo izhajal iz konceptov, razvitih v okviru RAN COE, in bo zasnovan na osnovi pristopa P-R-A. Pri tem si bodo avtorji projekta pomagali z

različnimi metodami, kot so pregled tuje in domače literature, izvedba delavnic s fokusnimi skupinami in poglobljenimi intervjuji ter izvedba in analiza anket na univerzah v Ljubljani in Mariboru o dovzetnosti za radikalizacijo. Po končanem projektu bo na voljo celovit pregled in vpogled na področje radikalizacije v Sloveniji, izdelan bo indikatorski model za spremljanje radikalizacije ter oblikovana bo konceptualna osnova za oblikovanje politike in programa deradikalizacije.

Špela Černigoj